

9725

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEFSİR-HADİS ANABİLİM DALI

**İLKİYA el-HERRASİ ve
AHKAMU'İ-KUR'AN'INDAKİ
METODU**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

T.C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

Yöneten

Doç. Dr. Abdullah AYDEMİR

Hazırlayan

Abdülkerim ÜNALAN

İZMİR-1990

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sayfa

ÖNSÖZ.....	
KISALTMALAR.....	

G İ R İ Ş

TEFSİR İLMİYLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

A- TEFSİR VE TE'VİL KELİMELERİNİN ANLAMI.....	2
B- TEFSİRİN KISIMLARI.....	4
1- Rivayet Tefsiri.....	4
2- Dirayet Tefsiri.....	5
3- İşaret Tefsiri.....	7
C- Kur'an Tefsirine Duyulan İhtiyaç.....	12
D- TEFSİRİN GEÇİRDİĞİ SAFHALAR.....	12
1- Hz.Peygamber ve Sahabe Devri.....	12
2- Tabiin Devri.....	15
3- Tedvin Devri ve İlk Tefsirler.....	16
E- FIKHÎ TEFSİR.....	18
1- Fihî Tefsirin Tanımı ve Mahiyeti.....	20
2- Fikhî Tefsirin Önemi ve Lüzumu.....	21
3- Fikhî Tefsirin Tarihi Seyri.....	21
4- Herrasî'den Önce ve Sonra Yazılan Bazı Fikhî Tefsirler.....	29

I. B Ö L Ü M

HERRASÎ'NİN HAYATI, İLMİ ve EDEBÎ ŞAHSİYETİ, AKİDESİ, TALEBELERİ ve ÖLÜMÜ.....

A- HERRASÎ'NİN YAŞADIĞI ASRA GENEL BİR BAKIŞ.....	32
B- HERRASÎ'NİN HAYATI.....	36
Doğumu ve Yetiştirilmesi.....	37
İlmi ve Edebî Şahsiyeti.....	39
Akîdesi.....	41
Hocası ve Talebeleri.....	43
Eserleri.....	45
Ölümü.....	47

II. B Ö L Ü M

FIKHÎ TEFSİRİ

A- TEFSİRİNİN KAYNAKLARI.....	50
1. Hiçbir İsim Vermeden yaptığı Nakiller.....	50
2. Eserin İsmi Belirtmeden Sadece Kişilerin İsmi belirttikten sonra yaptığı nakiller.....	50

3. Hem Müellifin Hem Eserinin ismini belirterek yaptığı nakiller.....	52
a. İsmail İbn İshak.....	52
b. Abdülcabbar İbn Ahmed İbn Abdülcabbar.....	53
b. Ahmed İbn Ali el-Cassas.....	53
B- RİVAYET YÖNÜ.....	58
1- Kur'an'ı Kur'an'la Tefsiri.....	58
2- Kur'an'ı Hadisle Tefsiri.....	60
3- Kur'an'ı Sahabe Sözleriyle Tefsiri.....	62
4- Kur'an'ı Tabiin Sözleriyle Tefsiri.....	64
5- Kur'an'ı Nüzûl Sebepleriyle Tefsiri.....	65
6- Nesh Durumunu Belirtmesi.....	68
C- DİRAYET YÖNÜ.....	76
1- Hadis Usûlü Yönü.....	78
a. Zayıf Gördüğü Hadisleri Tenkidi.....	78
b. Ahâd Hadisleriyle İlgili Görüşü.....	79
2- Fıkıh Usûlü.....	81
a. İctihad.....	81
b. İcma'.....	83
c. Kıyas.....	84
d. Şer'u Men Kablena.....	85
e. İstihsan'la İlgili Görüşü.....	86
3- Fıkıh.....	87
a. Şafiî'nin Görüşünü Nakletmesi.....	87
b. Şafiî'yi Tenkid Edenlere Karşı Tutumu.....	88
b ₁) Cassas'ı Tenkidi.....	88
b ₂) Kadı İsmail İbn İshak'ı Tenkidi.....	90
b ₃) Ali İbn Musa el-Kummî'yi Tenkidi.....	91
c. Şafiî Mezhebi Dışındaki Diğer Fikhî görüşleri aktarması.....	92
c ₁) Hanefî Mezhebi.....	92
c ₂) Malikî Mezhebi.....	93
c ₃) Hanbelî Mezhebi.....	94
c ₄) Dört Mezhep Dışındaki İhtilafları Zikretmesi	95
d. Ayetlerden Hüküm Çıkarması İle İlgili bazı örnekler.....	97

	<u>Sayfa</u>
4- Kelam Konularına değinmesi.....	101
a. Allah'ın Varlığı.....	101
b. Taklidi Reddetmesi.....	101
c. Rafizîlerin İmamet Hakkındaki görüşlerini reddet- mesi.....	103
d. Mu'tezileyi Reddetmesi.....	103
5- Lügatla İlgili Açıklamaları.....	104
a. Kelimenin Anlamını Herhangi Bir Nakle Dayanmadan açıklaması.....	105
b. Kelimenin Lügat Manasını Ayetle Açıklaması.....	105
c. Kelimenin Anlamını Hâdisle Açıklaması.....	105
d. Kelimeyi Selefin Sözleriyle Açıklaması.....	106
e. Kelimeyi Lügatçılara Göre Açıklaması.....	106
f. Kelimenin Lügat Anlamı Konusunda Şiirle İstişadı.	106
6- Gramerle İlgili açıklamaları.....	107
7- Belâgatla İlgili Açıklamaları.....	109
NETİCE.....	114
BİBLİYOGRAFYA.....	

Ö N S Ö Z

Kur'an'ın pratik hayatla ilgili ahkâm ayetleri ve bu ayetlerin müctehidler tarafından değişik bir şekilde yorumlanması ve onlardan birbirine tam zıt hükümlerin çıkarılması her zaman dikkatimi çekmiştir. Bu güne kadar değişik mezheplere mensup alimlerce sadece bu ayetleri ele alan ve fikhî tefsir adı verilen birçok eser yazılmıştır ki çalışmamızın konusu olan el-Herrasî (ö.504/110)'nin tefsiri de bunlardan bir tanesidir.

Yazılan bu eserlerin çoğunun üzerinde ilmi çalışmalar yapılmış ve ilim alemine tanıtılmıştır. Şafiî mezhebine bensub olan Herrasî'nin Ankâmu'l-Kur'an adlı eseri üzerinde şimdiye kadar böyle bir çalışma yapılmamıştır. Hatta enteresandır ki bu değerli alim, Gazzalî (ö.505/1111)'nin arkadaşı olduğu ve ilim bakımından Gazzalî'den sonra Cüveynî (ö.478/1085)'nin talebeleri arasında ikinci sırayı aldığı halde ne kendisi ne de yazdığı Ankâmu'l-Kur'an adlı eseri, ilim alanında layikiyle duyulmamış ve bilinmemiştir. Halbuki bu eser, Şafiî mezhebi üzerine yazılan ve ahkâm ayetleri açısından Kur'an'ın tümünü kapsayan yegâne fikhî tefsirdir. Şafiî (ö.150/767)'ye isnad edilen tefsir ise bu kadar kapsamlı değildir.

İşte bu değerli alimi ve önemli bir kaynak olan tefsirini tanıtmak hem de eski den beri ilgimi çeken bu konuyu detaylı bir şekilde araştırmak için değerli hocamız Doç. Dr. Abdullah Aydemir ve birçok öğretim elemanı ile istişare edip görüşlerini de aldıktan sonra tez konusu olarak "İlkiya el-Herrasî ve Ankâmu'l-Kur'an'ındaki Metodu" başlığı altında bu değerli alim ve eserini inceleyip ilim çevresine tanıtmayı uygun gördüm.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında genel anlamdaki tefsir ile bunun bir dalı olan fikhî tefsiri ele alarak bunların mahiyeti, önemi ve tarihî seyri hakkında genel malumat vermeye çalıştık.

Birinci bölümünde Herrasî'nin yaşadığı asır hakkında genel bilgiler verdikten sonra O'nun hayatı, ilmi şahsiyeti, akidesi ve eserleri hakkında tesbit edebildiğimiz kadariyle bilgiler kaydettik.

İkinci bölümde ise Herrasî'nin tefsirini ele alarak O'nun kaynaklarını tesbit etmeye çalıştık; rivayet ve dirayet yönleri üzerin-

de durarak bunları örnekleriyle izah ettik. Örnekleri verirken fazla yer kapsamazın diye ayet ve metinlerin arapçalarının tamamını değil sadece baş kısımlarını veya ilgili bölümlerini yazdık. Ancak terceme kısmında gerekli yerleri mümkün mertebe tam olarak zikrettik. Terceme yaparken metnin muhtevasına sadık kalmakla birlikte daha düzgün bir kompozisyonun ortaya çıkması için metne tam manasiyle bağlı kalmadık.

Tezimizde metin kısmında ilk geçtiği yerde şahısların ölüm tarihlerini hicrî ve miladî olarak belirttik. Ayrıca dipnotlarda yine ilk geçtiği yerde kaynakların tam isimlerini, basım yeri ve tarihi ile müelliflerin tam isimlerini zikrettik. Bundan sonra geçtiği yerlerde ise bu isimleri kısaltarak yazdık ve bunu bibliyografyada belirttik.

"Netice" kısmında çalışmamızın önemli sonuçlarını özet halinde zikrettik.

Tezimizde "Ahkâmü'l-Kur'an" ın, Musa Muhammed Ali ve Dr. İzzet Ali İd Atiyye tarafından tahkik edilen dört cilt halindeki baskısını esas aldık.

Çalışmalarım esnasında bana her zaman yardımcı olan, yönlendiren değerli hocamız sayın Doç. Dr. Abdullah Aydemir bey'e, özellikle çalışmanın planı konusunda fikirlerinden istifade ettiğim sayın Prof. Dr. Abdulkadir Şener bey'e ve bilhassa kaynak te'mininde kütüphanelerinden istifade ettiğim değerli öğretim elemanı arkadaşlarıma teşekkürü bir görev edederim.

1990-İZMİR

Abdulkerim ÜNALAN

K I S A L T M A L A R

A.S.	: Aleyhisselam
b.	: İbn
Bkz.	: Bakınız
H.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
M.	: Miladî
S.	: Sayfa
S.A.V.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
Thk.	: Tahkik
Trc.	: Terceme
Trs.	: Tarihsiz
Ö.	: Ölüm
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
v.s.	: ve saire

GİRİŞ

TEFSİR İLMİYLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

A- TEFSİR ve "TE'VİL" KELİMELERİNİN ANLAMI:

Esas Konumuz olan Herrasî(ö.504/1110)'nin "Ahkâmü'l-Kur'an"ına başlamadan önce, genel anlamda tefsir, fıkhi tefsir ve bunların tarihî seyri hakkında özet bilgiler vermeyi uygun gördük. Konumuza "Tefsir" kelimesinin sözlük ve istilahî anlamlarını açıklamakla başlıyoruz. Ayrıca bu kelime ile yakından ilgili olduğu ve sözlüklerde genellikle bu kelime ile birlikte zikredildiği için, "Te'vil" kelimesini de açıklayarak bu iki kelimeyi birlikte ele almakta yarar gördük.

"Tefsir" kelimesi, (Tef'îl) babından olup (Fesr) kökünden gelmektedir. "Fesr", açıklamak¹, Tabibin hastalığı teşhis için suya bakması², örtülü bir şeyi açmak³ ve akli bir manayı açığa çıkarmak⁴ gibi anlamlara gelir. Ayrıca "Fesr" suyun konulduğu kaba da denir⁵. "Tefsir de "Fesr" gibi açıklamak demektir⁶. Ancak "Tefsir" kelimesi bu anlamda daha çok kullanılmaktadır⁷.

Istilahî anlamda ise "Tefsir" muhtelif şekillerde tarif edilmiştir. Ebu Hayyan(ö.754/1353) şöyle tarif eder: "Tefsir" Kur'an'ın lafızlarıyla telaffuz etme biçiminden, lafızlarının manalarından, onların ifradî(tek olma durumları) ve terkibî(başka kelimelerle olma durumları) hükümlerinden, terkiib durumundaki muhtemel manalarından ve bunlarla ilgili nasih, mensûh, nüzûl sebepleri vb. konulardan bahseden bir bilimdir"⁸.

Zerkeşî(ö.794/1391)'nin tarifi şöyledir: "Tefsir" Allah'ın kitabı olan Kur'an'ın manalarının anlaşılmasını sağlayan, içindeki hükümlerin ve hikmetlerin bilinmesine yardımcı olan bir bilimdir"⁹.

"Te'vil" ise, ^وجاء ; ^وجاء köklerinden (Tef'îl) babından masdardır. Kelimenin kökü, dönmek¹⁰ ve son noktaya varmak¹¹ gibi anlamlara

1. İbn Dureyd, Muhammed İbn el-Hasen, Cemheretu'l-Luğa, Bağdat 1926, II, 354; el-Cevherî, İsmail İbn Muhammed, es-Sihah, Beyrut 1979, II, 781; el-İsfahani, Rağib Hüseyin İbn Muhammed, el-Mufredat fi Garibi'l-Kur'an, Beyrut Trs., s.380; İbn Manzûr, Muhammed İbn Mükerrrem, Lisanu'l-Arab, Mısır Trs., IV, 360; ez-Zebidî, Muhammed Murtaza, Tacu'l-Arus Min Cevahiri'l-Kamus, Beyrut Trs., III, 470.
2. İbn Manzûr, Lisan, IV, 360; ez-Zebidî, Tac, III, 470.
3. el-Ezherî, Muhammed İbn Ahmed, Tehzibu'l-Luğa, Mısır Trs., III, 406.
4. ez-Zebidî, Tac, III, 470.
5. el-İsfahani, el-Mufredat, s.380.
6. İbn Manzûr, Lisan, IV, 360; el-Ezherî, Tehzib, III, 406.
7. ez-Zebidî, Tac, III, 470.
8. Ebu Hayyan, Muhammed İbn Yusuf, el-Bahru'l-Munîr, Riyad Trs., I, 13, 14.
9. ez-Zerkeşî, Muhammed İbn Abdillan, el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an (Tnk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Beyrut 1972, I, 13.
10. İbn Manzûr, Lisan, III, 33; ez-Zebidî, Tac, VII, 214.
11. ez-Zebidî, Tac, VII, 214.

gelir. "Te'vil" ise, döndürmek¹, değerlendirmek, ayarlamak ve açıklamak anlamlarını taşır².

"Te'vil", ıstılahta iki türlü tarif edilmiştir:³

1- Selefin Tarifi: Buna göre "Te'vil" in iki anlamı vardır. Birincisi, zahire uygun olsun veya olmasın sözü tefsir etmek, yani manasını açıklamaktır. İkincisi ise, sözden kasdedilen mananın kendisidir.

2- Müteahhirin ulemasına göre "Te'vil", bir lafza, bir delil-den dolayı tercih edilen mana dışında bir anlam vermektir.

İbn Manzûr(ö.711/1311) bu konuda şunları söyler: "Te'vil", lafzın zahiri anlamını terkederek ona ancak bir delille anlaşılabilir bir mana vermektir ki bu delil olmasıyla zahiri mana terkedilmezdi⁴.

Lügat kaynaklarını incelediğimizde "Tefsir" ile "Te'vil" kelimelerinin aynı anlama geldiğini müşahede etmekteyiz⁵. Nitekim dipnotlarda gösterdiğimiz lügat kaynaklarının çoğu, bu iki kelimenin aynı anlama geldiğini ifade etmektedir. Taberî(310/922) de ayetleri tefsir ederken (*إن ذلك أولى التأويلات بالآية*), (*اختلف أهل التأويل*) (*إن ذلك أولى التأويلات بالآية*) gibi ifadeleriyle "Te'vil" i "Tefsir" anlamında kullanmıştır ki buna benzer ifadelere hemen hemen her ayetin tefsirinde rastlamak mümkündür. Ancak yukarıda izah ettiğimiz gibi ıstilahî yönden bu iki kelime farklı anlamlar taşımaktadır.

Cerrahoğlu, Ebu Mansur el-Maturidî(ö.333/944) nin "Tefsir" ve "Te'vil" kelimeleri hakkında şunları söylediğini belirtmektedir: "Tefsir" sahabe içindir. "Te'vil" ise fakihlere aittir. Yani "Tefsir", ayetten murad olan şeyin hakikatından ibaret olup bunu ancak ayetlerin nüzülnü müşahede eden sahabe bilir. "Te'vil" ise Allah'ın muradı hakkında görüş beyan etmektir⁶.

"Tefsir" kelimesi, Kur'an'da sadece bir yerde el-Furkan suresinin 33 üncü ayetinde zikredilmiştir: "Onların sana karşı getirdikleri her misale karşı sana mutlaka hakkı ve tefsiri daha güzel olanına getiririz."

Görüldüğü gibi Allah bu ayette "Tefsir" i kendisine havale etmiştir. Müfessirler buradaki tefsire, keşif, beyan ve tafsil gibi

1. İbn Manzûr, Lisan, IV, 360.

2. İbn Manzûr, Lisan, I, 34.

3. Bu konuda geniş bilgi için bkz. ez-Zehbî, Muhammed Hüseyin, et-Tefsir ve'l-Mufessirun, Beyrut 1976, I, 13-23.

4. İbn Manzûr, Lisan, I, 34.

5. Bkz. ez-Zebidî, Tac, III, 470; İbn Manzûr, Lisan, IV, 360.

6. Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Tarihi, Ankara 1988, I, 21.

anlamlar vermektedirler¹. Kur'an'da geçen "Tefsir", Allah'a havale edildiğinden bir kısım sahabe "Tefsir" konusunda çekingen davranmışlardır. Çünkü onlara göre "Tefsir" de tam isabet etmek gerekir. Bu ise kullar için kolay değildir².

"Te'vil" kelimesi ise Kur'an'da değişik anlamlarda 15 ayette 17 defa geçmektedir³.

B- TEFSİRİN KISIMLARI :

İlmî açıdan tefsir, Rivayet Tefsiri, Dirayet Tefsiri ve İşaret (sufî) Tefsiri olmak üzere üç kısma ayrılır:

1- Rivayet Tefsiri: Bu çeşit tefsire (التفسير بالآثار) veya (التفسير بالنقل) de denir. Bu tefsir, Kur'an'ın bir ayetinin başka bir ayetle veya Hz. Peygamber'in sünnetiyle veyahutta sahabe sözleriyle açıklanmasıdır. Ayetlerin tabii sözleriyle açıklanmasında ise ihtilaf vardır. Bazı alimler bunun rivayet grubuna girdiğini söylerken diğer bazıları dirayet tefsiri olduğunu belirtmişlerdir⁴.

Şüphesiz ki en üstün tefsir, Kur'an'ın Kur'an veya sünnetle yapılan tefsiridir. Çünkü Allah, söylediği sözden kasdettiği anlamı herkesten daha iyi bilir. Hz. Peygambere gelince, zaten O'nun asıl görevi Kur'an'ın muhteviyatını insanlara tebliğ etmek ve açıklamaktır. Nitekim Cenab-ı Allah da şöyle buyurmaktadır: "Biz insanlar için indirilenei onlara açıklayasın diye sana Kur'an'ı indirdik"⁵.

Rivayet tefsirinin üçüncü kısmı olan sahabe tefsirine gelince, elbette ki Hz. Peygamberden sonra en geçerli söz onların sözüdür. Dolayısıyla sahabenin tefsiri bazı alimlerce merfu' hadis hükmündedir⁶.

1. Bkz. ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud İbn Ömer, el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzîl ve Uyuni'l-Akavîl fi Vucuhi't-Te'vil, Mısır 1966, IV, 91; er-Razî Fahrüddin, Mefatihü'l-Gayb, Tahran Trs., XXIV, 80; et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed İbn Cerir, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, Mısır 1954, XIX, 11.
2. Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, I, 22
3. Al-i İmran 3/7; en-Nisa 4/58; el-A'raf 7/52; Yunus 10/39; Yusuf 12/6, 21, 36, 37, 44, 45, 100, 101; el-İsra 17/35; el-Kehf 18/79, 83
4. Bkz. ez-Zehabi, et-Tefsir., I, 153; Bilmen, Ömer Nasuhî, Büyük Tefsir Tarihi Tabakatu'l-Mufessirin, İstanbul Trs., I, 110; es-Sabuni, Muhammed Ali, et-Tibyan fi Ulumi'l-Kur'an, Beyrut 1981, s. 63.
5. en-Nehl 16/44
6. ez-Zerkeşî, el-Surhan., II, 157; es-Suyutî, Celaluddin Abdurrahman, el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an, Mısır 1978, II, 229.

Gerek Hz.Peygamber'in ve gerekse sahabenin yaptıkları tefsirin makbul olabilmesi için kendilerinden yapılan rivayetin sahih olması gerekir.Çünkü tefsir konusunda uydurulmuş rivayetler de mevcuttur¹.

Sahabe ve tabiin tefsiri şu yönlerden zayıf olabilir:²

- 1- Sahih olan rivayetlerle sahih olmayanların birbirine karışmış olması.
- 2- Bu rivayetlere,İslâm inancı ile uyuşmayan yabancı haberlerin ve israiliyyatın karışmış olması ihtimali.
- 3- Bazı aşırı mezhep sahiplerinin kendi mezheplerini desteklemek için sahabe adına birtakım sözleri uydurmuş olmaları şüphesi. Şianın Hz.Ali(ö.40/66)adına,bazılarının da Abbasi halifelerine yaranmak için İbn Abbas(ö.68/687)adına uydurdukları sözler gibi.
- 4- Bazı İslâm düşmanlarının sırf dini yıpratmak için Hz.Peygamberin adına hadis uydurdukları gibi sahabe adına da birçok sözleri uydurmuş olmaları.Onun için gerek Hz.Peygamber ve gerekse sahabe ve tabiine isnad edilen sözlerin gerçekten onlara ait olup olmadığını iyice araştırmak ve bu konuda son derece dikkatli olmak gerekir.

Kur'an-ı kerim Kur'an'la tefsir edilirken bazen açıklayıcı ifade açıklanan ifade ile aynı ayette,bazen aynı ayette değil de aynı surede bazen de başka bir surede³ bulunmaktadır⁴.

Kur'an'ın,Kur'an,hadis ve sahabe sözleriyle tefsiri üzerinde ileride de duracağımız için burada bu konularda örnek vermeden geçiyoruz.

2- Dirayet Tefsiri:

Dirayet tefsiri,sadece rivayetlere münhasır kalmayıp bunların yanında dil,edebiyat,din,mezhep ve çeşitli bilgilere dayanılarak yapılan tefsirdir⁵.Buna (التفسير بالرأى) "re'iy ile olan tefsir" ve (التفسير بالمعقول) "akıl ile yapılan tefsir" de denir.Bu terimde

1. ez-Zerkeşî,el-Burhan.,II,157;es-Suyutî,el-İtkan.,II,228.
2. es-Sabuni,et-Tibyan.,s.67.
3. nesela el-Bakara 2/187 inci ayetinde beyaz ve siyah iplik ayırımı aynı ayette "fecd" ile açıklanmıştır;el-Fatiha 1/4 üncü ayetindeki (يوم الدين) ifadesi,el-infitar 82/17-19 uncu ayetlerle açıklanmıştır.
4. Bu konuda geniş açıklama ve örnekler için Ekz.ez-Zerkeşî,el-Burhan.,II,175-196.
5. Bilmen Ömer Nasuhî,Tefsir Tarihi.,I,107,113;Cerrahoglu,Tefsir Tarihi,II,236.

geçen "re'y" den gaye sıhhatli prensiplere dayanan ictihaddır.

Eskiden beri alimler, dirayet tefsirinin caiz olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları kur'an'ı kendi ictihadlarıyla tefsir etmeye cesaret etmedikleri gibi ilmî derecesi ne olursa olsun bunu başkası için de caiz görmemişlerdir. Diğer bazıları ise kur'an'ı tefsir edebilecek bilgilere sahip her ictihad sahibinin onu tefsir edebileceğini söylemişlerdir¹.

Zehebî, kur'an tefsirinde sadece nakillerle yetinmeyi söylemenin tefrît; gelişigüzel herkesin kendi ictihadlarıyla Kur'an'ı tefsir edebileceğini söylemenin ise ifrat olduğunu beyan eder. Ayrıca bu iki grup arasında zikredilen görüş ayrılığının da sadece şekil yönünden olduğunu gerçekte ise aralarında bir ihtilaf olmadığını ve iki grubun da bir noktada birleştiklerini ifade ettikten sonra "re'y" i iki kısma ayırmaktadır: birincisi, Kitab'a, sünnete, arap dili kurallarına ve tefsir için gerekli diğer şartlara uygun olan "re'y"dir. İkincisi ise, şer'î delillere uymayan, dil kurallarına ters düşen, kısacası tefsir için gerekli şartları haiz olmayan "re'y"dir. İşte bu çeşit tefsiri caiz görenlerin, birinci anlamdaki "re'y"i, bunu caiz görmeyenlerin ise ikinci anlamdaki kastedtikleri söylebilir. Bu açıdan bakıldığında takdirde iki grup arasında bir ihtilafın olmadığı görülür².

Netice olarak dirayet tefsirini iki kısma ayırabiliriz: 1) Tefsir kurallarına uygun olan. 2) Tefsir kurallarına uygun olmayan. Birinci kısım bütün İslâm alimlerince makbul görülürken ikinci kısım bütün İslâm alimlerince makbul görülmemiştir. Hz. Peygamber de, "Kim Kur'an'ı kendi re'yi ile tefsir ederse cehennemdeki yerine hazırlansın."³ sözleriyle ikinci kısım tefsiri kasetmektedir.

İdeal bir dirayet tefsiri şu beş şeye dayanmalıdır:⁴

1- Kur'an'ı Kerim.

2- Hz. Peygamber'in sünneti.

3- Sahabe sözleri.

4- Lügat kuralları.

5- Tefsirin ifade ettiği anlamın, şer'î düşünceye ve bulunduğu makama uygunluğu.

1. ez-Zehebî, et-Tefsir, I, 255, 256.

2. Bkz. ez-Zehebî, et-Tefsir, I, 246.

3. et-Tirmizî, Ebu İsa Muhammed İbn İsa, el-camiu's-Sahih, Beyrut Trs., V, 199.

4. Geniş bilgi için Bkz. ez-Zerkeşî, el-Burhan, II, 156-161; es-Suyutî, el-İtkan, II, 228, 229; ez-Zehebî, et-Tefsir, I, 273, 274; es-Sâbunî, et-Tibyan, s. 156, 157

Alimler, bir kişinin Kur'an'ı tefsir edebilmesi için lügat, nahv, sarf, iştikak (kelime türemesi), maanî, beyan, bedi', kıraat, kelam, fıkıh usûlü, nüzûl sebepleri, kasas (kıssalar), nasih-mensuh ve mevhibe¹ ilimleri ile mucmel ve muhsemlerle² ilgili hadisleri bilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir³.

Kanaatımızca asrımızda bir kişinin Kur'an'ı tefsir edebilmesi için sadece anılan ilimleri bilmesi de yeterli değildir. Bunların yanında Kur'an'ın ilgili olduğu müsbet ilimleri de en azından konuyu aydınlatacak derecede bilmesi gerekir. Çünkü günümüzde, Kur'an'ın birçok teknik konulara da değindiği tesbit edilmiş ve münferit de olsa bu konular ele alınmıştır⁴. Dolayısıyla bir müfessirin, bu konular hakkında bilgisi olmadan onlarla ilgili ayetleri tam manasıyla tefsir etmesi mümkün değildir. Tabii ki bir kişinin bütün ilim dallarında ihtisas sahibi olması mümkün olmadığından arzu edilen manada bir tefsir, ancak bir ilim heyeti tarafından gerçekleştirilebilir.

3- İşaret Tefsiri (İşarî veya Sufî Tefsir):

İşaret tefsiri, tasavvuf ehlinin kendi görüşleri istikametinde yaptıkları tefsirdir. Tasavvuf, nazari (teorik) ve amelî (pratik) olmak üzere ikiye ayrıldığı için sufî tefsir de "Nazari" ve "İşarî" olmak üzere ikiye ayrılır. Nazari tefsir sufî müfessirlerin, tetkiklerine ve felsefî görüşlerine göre yaptıkları tefsirdir. İşarî tefsir ise Kur'an'ı, zahiri manası ile bağdaştırılabilen ve sadece sülük erbabınca anlaşılabilen birtakım anlamlara ve işaretlere göre tefsir etmektir⁵.

Sufîlerin kendi hayallerinin mahsûlü olan bazı görüş ve düşünceleri, bir irşad kitabı olan Kur'an'ın zahiri manasıyla ya hiç bağdaşmamakta veya ancak uzak te'villerle bağdaşabilmektedir. Onun için mutasavvıflar bu görüşlerini meşru' kılmak ve bu görüşlerin Kur'an'a dayandığını göstermek için Kur'an'ın ayetlerini, birtakım zorlamalar yaparak, zahiri anlamlarının dışında bazı felsefî izah-

1. Mevhibe, Allah tarafından ilmi ile amel edenlere verilen bir ilimdir. (es-Suyûtî, el-İtkan, II, 232.)
2. Mucmel, manası açık olmayandır. Muhmel ise manası hiç anlaşılmayan dır. (el-Mahallî, Celaluddin, Şerhu Cem'i'l-Cevami', Mısır Trs., II, 93.)
3. Geniş bilgi için Bkz. es-Suyûtî, el-İtkan, II, 231, 232.
4. Bkz. Tabbara, Afif Abdulfettah, Ruhu'd-Dini'l-İslami, Beyrut 1980, s.48-65; Nurbakî, Haluk, Kur'an-ı Kerimden Ayetler ve ilmi Gerçekler adlı eseri, Ankara 1983.
5. ez-Zehbi, et-Tesir, II, 346, 352; Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, II, 8, 9.

larla tefsir etmişlerdir¹. Bunun için sûfiyyenin tefsiri ilim ehli tarafından pek makbul görülmemiştir. Ancak Kur'an'ın zahirine, akla ve şer'î esaslara ters düşmeyen sufi görüşler ilim ehli tarafından normal karşılanmıştır².

Kanaatimize göre Kur'an'ı, başkasının anlayamayacağı hayalî düşüncelerle tefsir etmek uygun değildir. Zira tefsirin amacı anlaşılmayan bir şeyi anlaşılır hale getirmektir. Şayet tefsir de müfesser (tefsir edilen) gibi veya ondan daha zor ise tefsirin hiç bir anlamı kalmaz. Bu konudaki görüşleri ikiye ayırmak mümkündür: Birisi normal bir aklın anlayıp kabul edebileceği düşünceler. Bu tür düşünceleri açıklamakta bir sakınca olmadığı gibi yararı vardır. Diğeri ise insanın ancak kendisine mahsus olan, normal bir akıl tarafından kabul edilemeyen afakî düşüncelerdir ki bunlar doğru olsalar bile onları başkasına anlatmak hele onları Kur'an gibi ilahî bir kitaba dayandırıp ona mal etmek doğru değildir.

Konumuza son vermeden önce rivayet, dirayet ve işaret tefsirlerinden bazılarını da yazmayı uygun gördük. Günümüze kadar bu türlerden çok sayıda eser yazılmıştır. Ancak biz bunlardan sadece meşhur olan bazılarını yazıyoruz:

Rivayet Tefsirleri:

1. Camiu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an, et-Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed İbn Cerîr (ö. 310/922)
2. Bahru'l-ULûm, es-Semer kardî, Ebu'l-Leys Nasr İbn Muhammed İbn İbrahim (ö. 373/983)
3. el-Keşf ve'l-Beyan an Tefsiri'l-Kur'an, es-Sa'lebî, Ebu İshâk Ahmed İbn İbrahim (ö. 427/1035)
4. Maalimu't-Tenzîl, el-Bağavî, Ebu Muhammed el-Hüseyn İbn Mahmud (ö. 510/1116)
5. el-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Azîz, İbn Atiyye Ebu Muhammed Abdulhakk İbn Galib (ö. 540/1145)
6. Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm, İbn Kesîr, İmadu'd-Din Ebu'l-Fida İsmail İbn Amr (ö. 774/1372).

1. Tasavvufî tefsir örnekleri için Bkz. ez-Zehabî, et-Tefsir., II, 337 vd.; İbn Arabî Muhyiddin, Tefsir İbn Arabî, Mısır Trs., s. 199, 200; Ayrıca Süleyman Ateş de, yazdığı "İşari Tefsir Okulu" adlı eserinde bu konuyu detaylı bir şekilde ele almıştır.
2. et-Teftâzânî, Sa'duddin, Serhu'l-Akaid, İstanbul 1973, s. 173; İşari Tefsirin kabul şartları için Bkz., ez-Zehabî, et-Tefsir., II, 377

7. el-Cevahiru'l-Hisan fi Tefsiri'l-Kur'an, es-Saalibî, Ebu Zeyd Abdurrahman İbn Muhammed (ö. 876/1471).

8. ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsiri'l-Me'sûr, es-Suyutî, Celaluddin Abdurrahman İbn Ebi Bekr (ö. 911/1505)¹.

Dirayet Tefsirleri:

1. el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzîl ve Uyuni'l-Akavîl fi Vucuhi't-Te'vîl, ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud İbn Ömer (ö. 537/1142).

2. Mefatihu'l-Ğayb, er-Razî, Fahrüddin (ö. 606/1209).

3. Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl, el-Beydavî, Abdullah İbn Amr (ö. 691/1291)

4. Medariku't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vîl, en-Nesefî, Ebu'l-Bere-kât Abdullah İbn Ahmed (ö. 701/1301).

5. Lubabu't-Te'vîl fi Maani't-Tenzîl, el-Hazin, Alaüddin Ali İbn Muhammed (ö. 741/1340).

6. el-Bahru'l-Muhîr, Ebu Hayyan, Muhammed İbn Yusuf (ö. 745/1344).

7. Ğaraibu'l-Kur'an ve Rağaibu'l-Furkan, en-Neysabûrî, Nizamuddin İbn el-Hasen

8. Tefsiru'l-Celaleyn, el-Mahallî, Celaluddin Muhammed İbn Ahmed (ö. 864/1459), es-Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman İbn Ebi Bekr (ö. 911/1505).

9. es-Siracu'l-Munîr, el-Hatîb eş-Şirbînî, Muhammed İbn Muhammed (ö. 977/1569).

10. İrşadu'l-Akli's-Selîm ila Mezaye'l-Kitabi'l-Kerim, Ebussuud, Muhammed İbn Muhammed (ö. 982/1574).

11. Ruhu'l-Maani, el-Âlûsî, Şihabuddin Mahmud Efendi (ö. 1270/1853)².

İşaret Tefsirleri:

1. Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm, et-Tusterî, Sehl İbn Abdillâh, (273/886).

2. Hakaiku't-Tefsîr, es-Sulemî, Muhammed İbn el-Hüseyn (ö. 412/1021)

3. Araisu'l-Beyan fi Hakaiki'l-Kur'an, eş-Şirazî, Ebu Muhammed Ruzbahan İbn Ebi'n-Nasr (ö. 666/1267).

4. et-Te'vilatu'n-Necmiyye, Necmuddin Daye, Ebu Bekr İbn Abdillâh (ö. 654/1256), es-Simnânî, Ahmed İbn Muhammed (ö. 736/1335).

1. Bu tefsirler hakkında geniş bilgi için Bkz. ez-Zehabî, et-Tefsir, I, 205 vd.

2. Geniş bilgi için Bkz. ez-Zehabî, et-Tefsir, I, 291-362, 431 vd.

5. Ruhu'l-Maani, Bursâvî, İsmail Hakkı (ö. 1137/1725)¹.

Ayrıca sufîlerin reisi kabul edilen Muhyiddin İbn Arabî (ö. 638/1240) ye nisbet edilen bir tefsir de vardır. Ancak Zehebî, bu tefsirin İbn Arabî'ye değil Abdurrazzak el-Kâşânî (ö. 730/1329) ye ait olduğunu söyleyerek bunu isbat etmeye çalışmıştır². Yalnız İbn Arabî, bu tefsirin dışında da "el-Futuhatu'l-Mekkiyye" ve "Fususul-Hikem" gibi eserlerinde de bazı ayetlerin tasavvufî tefsirlerini yapmıştır³.

C- KUR'AN TEFSİRİNE DUYULAN İHTİYAÇ :

Kur'an-ı Kerim, Allah tarafından bütün insanlığa rehber olarak indirilen bir kitaptır. Ancak beşeriyetin bütün ihtiyaçlarına tek tek zikretmesi mümkün değildir. Dolayısıyla O, genel prensipler getirmiştir. Bazı ayetleri muhkem⁴ olup açıkça anlaşılır, bazıları da müteşabihtir⁵ ki herkes tarafından açık bir şekilde anlaşılammaktadır. Kur'an en yüksek hakikatleri ihtiva eden semavî bir kitap olması yanında en büyük edebiyatçıları dahî susturabilecek derecede edebî sanat ve özelliklere sahiptir. Kur'an öyle ilmi gerçeklere temas etmiştir ki daha önce müfessirler tarafından basit ifadelerle geçiştirilen bu gerçekler, ancak müsbet ilimlerin gelişmesiyle tam olarak anlaşılabilmiştir. Sanki "Onlara Allah'ın hakk olduğu apaçık görününceye kadar kendilerine ileride ayetlerimizi göstereceğiz"⁶ ayeti, Kur'an tarafından temas edilen ve Kur'an'dan sonra bugüne kadar çıkmış ve çıkabilecek olan ilmi gerçeklere işaret etmektedir. Ayrıca Kur'an'da "Salat", "zekât" gibi mahiyetleri ve uygulama şekilleri açıklanmayan birçok dinî istilâhlar, birbirine zâd gibi görünen ayetler, iki zâd anlama gelen ve "ezdad" denilen⁷ kelimeler de mevcuttur ki bütün bunlar ve benzeri daha birçok hususlar Kur'an'ın tefsirini zorunlu kılan amillerdir.

1. Bu tefsirler için Bkz. ez-Zehbî, et-Tefsir, II, 284-398; Ateş, Süleyman, İşari Tefsir Okulu, Ankara 1974, s. 242.
2. ez-Zehbî, et-Tefsir, II, 400, 401; Bu tefsir hakkında Ayrıca Bkz. Süleyman Ateş, İşari Tefsir, s. 177 vd.
3. Bkz. ez-Zehbî, et-Tefsir, II, 341, 350.
4. Muhkem, manası açıkça anlaşılan ayetlerdir. (es-Suyûtî, el-İtkan, II, 3).
5. Müteşabih, manası açıkça anlaşılammayan ayetlerdir. (es-suyûtî, el-İtkan, II, 3, 4; Suyûtî, ayrıca "muhkem" ve "müteşabih" in birçok tariflerini nakletmiştir.
6. el-Fussilet 41/53.
7. Ezzad (أضداد), zâd (ضاد) in çoğulu olup birbirine zâd iki manaya gelen kelimelere denir. Siyah ve beyaz anlamına gelen (سود و بياض), temizlik ve hayz anlamına gelen (طهارة و نجاسة) kelimeleri gibi. (Geniş bilgi için Bkz. es-Suyûtî, el-Muzhir fi Ulumi'l-Luğa ve Envaiha, Mısır Trs. s. 387 vd.; Çelebi, Muharrem, İzmir İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 4, s. 35-48'deki makalesi.

Cenab-ı Allah, Kur'an'da buyurduğu "Her bilgi sahibinin üzerinde bir bilen vardır"¹, ayetiyle insanlardaki zekâ ve bilgi seviyesinin farklı olduğunu ifade etmektedir ki bu, bilinen bir gerçektir. İşte Kur'an tefsirinden gaye, bu farklı bilgilere sahip kişilerin Kur'an'dan anladıkları derin manaları daha az bilgiye sahip olanların zihnine yaklaştırmaktır. Böylece birçok kişi tarafından iyice anlaşılmayan bazı ayetler daha iyi anlaşılır ve aynı zamanda birçok şüpheler de ortadan kalkmış olur. Aksi takdirde Kur'an bilimleri hakkında yeteri kadar bilgiye sahip olmayan kişiler, bazı şüphelerin tesiri altında sapıklığa düşebilir ve Kur'an hakkında kötü düşünceler de besleyebilirler. *قد تكفر العين ضوء الشمس من رمد و ينكر الفم طعم الماء من سقم*
 "Bazen göz, kör oluşundan dolayı güneşin ışığını, ağız da hastalıktan dolayı suyun tadını inkâr eder"². Bu konuyu açıklaması bakımından Sü-yuti'nin naklettiği şu hadiseye dikkat çekmek isteriz:

Adamın birisi İbn Abbas'a gelerek Kur'an'da çelişkili gördüğü bazı hususların bulunduğunu söyler. İbn Abbas "Nedir onlar? yoksa şüphe mi ediyorsun?" diye sorar. Adam, "Hayır şüphe etmiyorum ama bazı ayetler arasında sanki çelişki görüyorum" der. İbn Abbas, "Sana çelişki gibi görünen hususları söyle bakalım" der. Bunun üzerine adam şüphelendiği hususları İbn Abbas'a söyler ve İbn Abbas onları tek tek izah ettikten sonra: "İşte Kur'an'da ihtilafı gördüğün her şey sana izah ettiklerim gibidir. Allah, söylediği her şeyde isabet etmiştir, ancak insanların çoğu bunu bilmezler"³.

Görüldüğü gibi bu hadisede zikredilen kişi, Kur'an hakkında yeteri bilgilere sahip olmadığı için birtakım kuşkulara kapılmış hatta bu kuşkuları, Kur'an'da çelişkiler olduğu düşüncesine kadar varmıştır. Halbuki Cenab-ı Allah, "Eğer bu Kur'an başkası tarafından indirilmiş olsaydı Onda birçok çelişkiler bulacaklardı"⁴, gibi sözleriyle Kur'an'da böyle bir şeyin olamayacağını ifade etmektedir. Elbette ki Kur'an'da çelişkilerin bulunması mümkün değildir. Ancak bunu anlamak için Onun hakkında yeteri kadar bilgilere sahip olmak gerekir. Nitekim İbn Abbas da adama söylediği son cümlesiyle bu gerçeği vurgulamak istemiştir.

1. Yusuf 12/76.

2. el-Buseyyri, Şarafuddin Ebu Abdilleh Muhammed İbn Said, Kasîetu'l-Burde, (Şeyhzade şerhi ile), İstanbul, Trs., s.167.

3. es-Süyti, el-İtkan, II, 36.

4. en-Nisa 4/82

Netice olarak Kur'an'ı iyice anlamak için sadece lafızların sözlük anlamlarını bilmek yeterli değildir. Bunun yanında tefsirle ilgili bilgilere de ihtiyaç vardır. Tabii ki herkesin bütün bu bilgilere sahip olması mümkün olmadığından Kur'an'ın sıhhatli bir şekilde anlaşılabilmesi için bu bilgilere sahip olan ve Kur'an'ı tefsir etmeye ehil bulunan kişilerin tefsirine ihtiyaç vardır. Hele bu ihtiyaç asıl dilleri arapça olmayanlar için daha da büyüktür.

D- TEFSİRİN GECİRDİĞİ SAFHALAR:

1- Hz. Peygamber ve Sahabe Devri:

Şüphesiz ki Kur'an'ın anlamını bize en iyi öğretecek olan, bizzat kendisine Kitap gelen Hz. Peygamber'dir. Kur'an'ı insanlara tebliğ etmek ve onlara açıklamak bir peygamber olarak Hz. Muhammed (S.A.V.)'in asıl görevidir. Nitekim Cenab-ı Allah, "İnsanlara indirilene kendilerine açıklayasın da onlar da düşünsünler diye sana (öğüt verici) Kur'an'ı indirdik"¹, "Ey Peygamber! sana Rabbin tarafından indirilene tebliğ et; bunu yapmazsan peygamberlik görevini yapmamış olursun"² gibi sözleriyle bu manayı ifade etmiştir. Elbette ki Hz. Peygamber bu görevlerini hakkiyle yerine getirmiştir.

Hız. Peygamberin Kur'an'ı tefsir etmesi, ya muhatablarının kendisine soru sorması³ veya muhatabına ayette geçen şeyin ne olduğunu sorduktan sonra kendisinin cevap vermesi⁴ yahutta hiçbir sual vuku' bulmadan izah gerektiren yeri açıklaması⁵ şeklinde olurdu. Hz. Peygamber bu açıklamaları yaparken muhatablarının anlayacağı bir şekilde ve konuşmalarında kullandıkları kelimeleri kullanarak izahatta bulunurdu. Ayrıca Hz. Peygamber'e soru soran, müslüman olduğu gibi bazen gayr-i müslim de olabilirdi. Burda önemli olan Peygamber'in verdiği cevabın mahiyetidir.

Hız. Peygamber'in yaptığı tefsirin miktarı konusunda alimler arasında ihtilaf vardır. Bazıları, Hz. Peygamber'in, sahabe'ye Kur'an'ın lafızlarını söylediği gibi hepsinin manasını da açıkladığını söylemek-

1. en-Nehl 16/44

2. el-Maide 5/67

3. es-Saati, Ahmed Abdurrahman el-Benna, el-Fethu'r-Rabbani li Tertibi Musnedi Ahmed Ibn Hanbel, Beyrut Trs., XVIII, 81, 82.

4. es-Saati, el-Feth, XVIII, 68.

5. et-Tirmizi, Ebu İsa Muhammed İbn İsa, el-Camiu's-Sahih, Beyrut Trs., V, 211.

tedir. Bunların başında İbn Teymiyye (ö. 728/1328) gelir¹. Bazıları ise Peygamber'in, ashabına Kur'an'ın ancak az bir kısmını izah ettiği görüşündedir. Bunların başında ise el-Hubî (ö.?) ve es-Suyutî (911/1505) gelmektedir².

Zehebî, her iki grubun delillerini zikrettikten sonra iki grubun da aşırı gittiklerini, Hz. Peygamber'in, ashabına Kur'an'ın çoğunu izah ettiğini söylemenin daha isabetli olacağını söylemektedir³. Kanaatımızca doğru olanı da Zehebî'nin görüşüdür.

Hız. Peygamber'in tefsir örnekleri için baş vuracağımız ilk kaynaklar hadis mecmualarıdır. Bu mecmualarda Peygamber'in tefsiri, tefsir kitaplarına nazaran daha az ise de onlara göre daha sıhhatlidir. Bugün elimizde Peygamber'in tefsiri diye bir tefsir yoktur. Ancak Cerrahoğlu, Sa'lebî (ö. 427/1035) ye atfen böyle bir tefsirin varlığından bahsetmektedir⁴. Suat Yıldırım da bu konuda "Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri" isimli bir eser yazmıştır⁵.

Sahabeye gelince onlar, arap olmaları ve Kur'an'ın ilk müfessiri Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunup onunla haşır neşir olmaları nedeniyle Peygamber'den sonra Kur'an'ın anlamını en güzel bir şekilde bilenlerdir. Ancak bu, bütün sahabenin, Kur'an'ın tüm manasını bildikleri anlamına gelmez. Her ne kadar İbn Haldun (ö. 733/1334), Mukaddime'sinde sahabenin, Kur'an'ın bütün anlamını bildiklerini söylüyorsa da⁶ bu iddianın doğru olduğu kanaatinde değiliz. Zira sahabenin aklı ve ilmi seviyeleri farklı olduğu gibi Hz. Peygamber'le olan sohbetleri ve O'na yakınlıkları da aynı derecede değildir. Bundan dolayı onların Kur'an'ı anlayış dereceleri de farklı olmuştur⁷.

1. İbn Teymiyye, Takiyyuddin Ahmed, Mukaddimetun fi Usuli't-Tefsir, Beyrut 1972, s. 35.
2. ez-Zehebî, et-Tefsir, I, 49
3. Bkz. ez-Zehebî, et-Tefsir, I, 49-55
4. Cerrahoğlu, Kur'an Tefsirinin Doğuşu, Ankara 1968, s. 23.
5. Peygamberimizin tefsirinin detaylı bir şekilde ele alındığı bu eser, Kayhan Yayınevi tarafından neşredilmiştir.
6. İbn Haldun, Abdurrahman İbn Muhammed, Mukaddime (Trc-Zahir Kadiri Ugan), Maarif Basımevi 1954, II, 464, 484, 491.
7. Hz. Ömer'in, İbn Abbas'ı ilim meclisine alma olayı (es-Suyutî, el-İtkan, II, 240); "Beyaz ipliği siyah iplikten farkedinceye kadar yiyin, için" (el-Bakara, 2/287) mealindeki ayette bulunan iplik kelimesinden, bildiğimiz ipliği anlayan ve sahurda baş ucuna siyah ve beyaz iplik koyup bunları birbirinden ayırıcaya kadar yiyip içmeye devam eden Adiy İbn Hatim'e Peygamberimizin "Senin kafan kalandır, ondan gaye fecr (şafak) tır" (es-Saati, el-Feth, XVIII, 81, 82) demesi bu hususu apaçık göstermektedir.

Sahabe, Kur'an'ı tefsir ederken şu dört kaynağa dayanıyordu:

- 1- Kur'an-ı Kerim.
- 2- Hz. Peygamber'in hadisleri.
- 3- Kendi ictihadları.
- 4- Kitab ehli olup müslüman olanların görüşleri.

Yani sahabe bir ayeti tefsir ederken evvela onun açıklamasını diğer ayetlerde ararlar, onlarda bulamadıkları takdirde Peygamber'in hadislerine baş vururlar ve onlarda da bulamazlarsa kendi ictihadlarına göre anlam verirlerdi. Ehl-i kitaptan faydalanma yönüne gelince onu şu şekilde izah edebiliriz: Kur'an, bazı konularda özellikle kâinatın yaratılışı, kıssalar ve geçmiş milletlerle ilgili meselelerin özünde her ne kadar Tavrata ve İncil ile genellikle bağdaşıyorsa da bu konuları anlatırken onlardan farklı olarak teferruata girmemiş ve bunlardan sadece ilgili yönlerini zikretmiştir. Sahabe, bu konular hakkında tam bir malumat sahibi olmak için Abdullah İbn Selam (ö. 43/663-4) ve Kâ'b el-Ahbar (ö. 32/652-3) gibi daha önce kitab ehlinden olup İslâm'ı kabul eden alimlere baş vurmuşlardır. Tabii ki sahabe bunu yaparken titiz davranmış ve ancak hakkında Peygamber'den hadis bulamadıkları konularda ehl-i Kitaba baş vurmuşlar ve onlardan yaptıkları nakillerin Kur'an'a ve dinî inançlarına ters düşmemesine dikkat etmişlerdir¹.

Sahabeden tefsir konusunda meşhur olanlar şunlardır: Dört halife, İbn Abbas (ö. 68/687), İbn Mes'ud (ö. 32/652), Ubeyy İbn Kâ'b (ö. 19/640), Zeyd İbn Sabit (ö. 45/665), Ebu Musa el-Eş'arî (ö. 44/664) ve Abdullah İbn Zübeyr (ö. 73/692)²

Bu dönemdeki tefsir özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:³

1- Kur'an'ın tamamı değil ancak anlaşılması zor kısımlar tefsir edilmiştir.

2- Kur'an'ı anlama hususunda sahabe arasında az ihtilaf vuku' bulmuştur.

3- Sahabe genellikle ayetlerin icmâlî manalarıyla yetinmiş, fazla tafsîlata girmemiştir.

4- Kelimelerin lügat yönünden açıklanırken en kısa ifadelerle izah edilmiştir.

5- Henüz mezhep ihtilafları olmadığı için ayetlerden, fazla fık-

1. Bkz. ez-Zehabi, et-Tefsir, I, 97, 98.

2. es-Suyûtî, el-İtkan, II, 239.

3. ez-Zehabi, et-Tefsir, I, 97, 98.

hi hükümler çıkarmak ve bu hükümler için ayetlerden delil getirmek gibi faaliyetlere girişilmemiştir.

6- Bu safhada tefsir tedvîn edilmemiştir. Sahabe, ayetlerin tefsiri konusunda, gerek Hz. Peygamberden ve gerekse birbirlerinden, yazılı şekilde değil dinlemek yolu ile yararlanmışlardır.

7- Bu dönemde tefsir, hadisle iç içe olmuştur. Hatta hadisin bir bölümü sayılırdı. Ayrıca tefsir, düzenli bir şekilde ^{deği} gelişigüzel bir vaziyette yani, ayetler dağınık halde tefsir ediliyordu.

2- Tabiîn Devri:

Tabiîler, sahabeden ders alan ve İslâm topluluğunun ikinci halkasını teşkil eden zatlardır. Hz. Peygamber'in bazı hadislerinden de anlaşıldığı gibi¹ sahabeden sonra en faziletli topluluk tabiîn grubudur. Tabiîn de tefsir konusunda sahabenin yolunu takip etmişler ve ayetleri tefsir ederken evvela Kur'an'a ve ondan sonra Hz. Peygamberin hadislerine bağ vurmuşlardır. Bu iki kaynaktan bir açıklama bulamayınca sahabenin görüşlerine müracaat etmişler ve burada da bir açıklama bulamadıkları takdirde kendi ichtihadlarına göre hareket etmişlerdir.

Daha önce ifade ettiğimiz gibi Kur'an'ın tefsiri bir ihtiyaç sonucu doğmuştur. Tabii olarak bu ihtiyaç durumu genişledikçe tefsir sahası da genişlemiştir. Hz. Peygamber ve sahabe döneminde Kur'an'ın sadece anlaşılamayan zor ayetleri tefsir edilirken bu dönemden uzaklaştıkça açıklama isteyen ayet sayısı da artmış ve haliyle tabiîn döneminde tefsir sahası da genişlemiştir. Ayrıca İslâm'ın yayıldığı bölgelerde, sahabeden ders alarak yetişen tabiîler, sahabenin ileri gelenlerinin başkanlığında tefsir okulları meydana getirmişlerdir. Bu okullar:²

a) Mekke Tefsir Okulu: Bu okulun hocalığını İbn Abbas yapmıştır. Kendisi burada tabiînden olan talebelerine ders verip Kur'an'ın zor olan ayetlerini açıklar, onlar^{den} kendisinden dinlediklerini başkasına aktarırlardı. İbn Abbas'ın buradaki başlıca öğrencileri şunlar idi: Said İbn Cübeyr (ö. 95/713), Mücahid (ö. 104/721), İkrime (ö. 104/721), Tavûs İbn Keysân (ö. 106/724), Ata İbn Ebi Rabah (ö. 114/733)

1. Hz. Peygamber bir hadislerinde şöyle buyurmaktadır: "Ümmetimin en hayırlısı benim asrımdakiler, sonra onlardan sonra gelenlerdir..." (Ebu Davud, Süleyman İbn el-Eş'as, es-Sünen, es-Sünne, 10).
2. Bu okullar hakkında geniş bilgi için Bkz. ez-Zehabi, et-Tefsir, I, 99-127

b) Medine Tefsir Okulu: Bu okulun hocası sahabeden Ubeyy İbn Ka'b, en meşhur talebeleri ise: Zeyd İbn Eslem (ö.136/753), Ebu'l-Âliye (ö.95/713) ve Muhammed İbn Ka'b el-Kurazî (ö.118/736) dirler.

c) Irak Tefsir Okulu: Bu okulun hocası İbn Mes'ud, en meşhur talabeleri ise şunlardır: Mesrûk (ö.63/682), el-Esved İbn Yezîd (ö.74/693), Murra el-Hemedanî (ö.76/695), Âmir eş-Şa'bî (ö.109/727), el-Hasen el-Basrî (ö.110/728), Katade (ö.117/735)

Tabiîler, sahabeden ders aldıkları ve genellikle onların görüşlerini yansıttıkları için müfessirlerin çoğu tefsir konusunda sahabeden sonra onların sözlerine itibar edilebileceği görüşündedirler¹.

Bu safhadaki tefsirin başlıca özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1- Tefsire birçok israiliyyât ve hristiyan kaynaklı bilgiler girmiştir².

2- Sahabe döneminde olduğu gibi bu dönemde de tefsir, şifahen yapılmıştır³.

3- Bu dönemde mezhep ihtilaflarının tohumları belirmeye başlamıştır. Örneğin Katade kaderîlikle itham olunurken Hasen-i Basrî de kaderi isbat etme yönünde tefsirler yaparak kaderi inkâr edenleri küfürle itham etmiştir⁴.

4- Sahabeye nisbeten tabiîler arasında tefsir konusunda daha çok ihtilaflar meydana gelmiştir.

3- Tedvîn Devri ve İlk Tefsirler:

Sahabe ve tabiîn döneminde tefsirin sözlü olarak yapılıp bu şekilde rivayet edildiğini gördük. Bundan sonra tefsirde ikinci bir adım atılmış ve tıpkı hadis gibi yazılmaya başlanmıştır. Başlangıçta tefsir, hadis kitapları arasında bir bölüm olarak yer alırken daha son-

1. İbn Kesir, İsmail, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm, Mısır Trs., I, 4 ; ez-Zehbî, et-Tefsir, I, 129.
2. Ahmed Emin, Fecru'l-İslâm, Beyrut Trs., s.252; Sahabe, Tabiîn ve sonrakiler devrinde israiliyyatın tefsirdeki durumu hakkında geniş bilgi için Bkz. Aydemir, Abdullah'ın "Tefsirde İsrailiyyat" adlı eseri, Ankara 1979.
3. İbn Abbas'a isnad edilen tefsir ile Said İbn Cübeyr'in yazdığı belirtilen tefsir, bu genellemeyi bozmaz. Çünkü bunlar ferdi çalışmalarlardır (ez-Zehbî, et-Tefsir, I, 130, 131).
4. ez-Zehbî, et-Tefsir, I, 130.

raları hadisten ayrılarak müstakil olarak yazılmıştır.

İlk yazılan tefsirler, Kur'an'ın sadece kapalı yerlerini açıklayan bir lügat çalışması şeklinde ve "Garibu'l-Kur'an", "Maanî'l-Kur'an" gibi isimler altında kısmî tefsir olarak yazılmış¹ ve ayetlerin tefsirinde Arap şiirleriyle de sık sık istişhad edilmiştir².

Yaptığımız incelemede Kur'an'ın bütün ayetlerini mevcut tertib üzere ilk tefsir edenin kim olduğu hakkında hayli ihtilaf olduğunu ve bu tesbiti yapmanın kolay olmadığını gördük. İlk tefsirin İbn Abbas'a ait olduğu zannedilebilir. Ancak şunu belirtelim ki çeşitli isimler altında İbn Abbas'a isnad edilen tefsir, bizzat kendisi tarafından değil, kendisinden sonra gelen öğrencilerinin, kendi kavrayış ve kabiliyetlerini de katarak yazdıkları tefsirdir³. Cerrahoğlu bu konudaki kargaşalı görüşlerin değerlendirmesini yaparak Kur'an'ın tüm ayetlerini kapsayan tefsiri ilk yazan kişinin Mukatil İbn Süleyman (ö.150/767) olduğu kanaatine varmıştır⁴. Kanaatımızca doğru olanı da budur. Ahmed Emin (ö.1374/1936), İbn en-Nedim (ö.385/995) 'e dayanarak bu konuda yazılan ilk tefsirin el-Ferra (ö.207/822) 'nin "Maanî'l-Kur'an" adlı eseri olduğunu⁵ söylüyorsa da bu görüş isabetli görülmemiştir⁶. Said İbn Cübeyr (ö.95/713) tarafından yazıldığı belirtilen tefsir ise günümüze kadar ulaşmamıştır. Netice olarak şunu söyleyebiliriz: İbn Abbas, her ne kadar tefsiri ilk yapan kişi ise de ilk yazan değildir. Kur'an'ın bütün ayetlerini kapsayan ve günümüze kadar gelen ilk tefsir ise Mukatil İbn Süleyman'ın tefsiridir.

İlk yazılan tefsirlerin çoğu kaybolmuş ve elimize ulaşmamıştır. Günümüze kadar ulaşan Taberî (ö.310/922) 'nin tefsiri bu eski tefsirlerin bir koleksiyonu mahiyetindedir. Bu bakımdan Taberî'nin tefsiri son derece önem taşımaktadır.

1. Çelebî Muharrem, Kutrub Hayatı, Eserleri ve Kitab el-Ezmine (basılmamış doktora tezi), Erzurum 1981, s. ; Cerrahoğlu, Kur'an Tefsirinin Doğusu, s.132.
2. İbn el-Enbarî, Muhammed İbn el-Kasım, İzahu'l-Vakfi ve'l-İbtida (Tah. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan), Dimişk 1971, s.61-69
3. Bkz. ez-Zehabî, et-Tefsir, I, 97; Cerrahoğlu, Kur'an Tefsirinin Doğusu, s.97.
4. Cerrahoğlu, Tefsir, I, 174-178
5. Ahmed Emin, Duha'l-İslâm, Beyrut Trs., II, 141; İbn en-Nedim, Muhammed İbn İshak, el-Fihrist, Beyrut Trs., s.99
6. ez-Zehabî, et-Tefsir, I, 142, 143.

İlk devirlerde yazılan bütün tefsirleri buraya yazmamız bu kısa çalışmamız için uygun düşmediğinden bunlardan zamanımıza kadar gelenlerle gelmeyenlerden sadece üçer tanesini yazmakla yetiniyoruz:

a) Zamanımıza Kadar Ulaşan İlk Tefsirler:

- 1- Tefsiru Ğaribi'l-Kur'ani'l-Mecîd, Zeyd İbn Ali (ö.121/738).
- 2- Tefsiru'l-İmam Ca'fer es-Sâdık (ö.148/765).
- 3- Kitabu Maani'l-Kur'an, el-Ahfeş (ö.177/793).

b) Zamanımıza Kadar Ulaşamayan İlk Tefsirler:

- 1- Ebu'l-Âliye er-Riyahî (ö.93/711)'in tefsiri.
- 2- Said İbn Cübeyr (ö.94/712)'in tefsiri.
- 3- Mücahid İbn Cebr (ö.103/721)'in tefsiri¹.

Netice olarak bu konuyu şu şekilde özetleyebiliriz: Kur'an'ın tefsiri bizzat Kur'an'la doğmuş ve O'nunla başlamıştır. Ondandır Kur'an'ın ilk müfessiri Hz. Peygamberdir. Hz. Peygamber, sahabe ve tabiîn devrinde Kur'an'ın tefsiri şifahî olarak yapılmış, tedvîn ise ondan sonraki dönemlerde başlamıştır. Kur'an tefsiri başlangıçta sadece zor ifadeleri tefsir etmekle başlamış, daha sonra ihtiyaç nisbetinde bu saha genişlemiş ve hâlâ da genişlemeye devam etmektedir.

E- FIKHİ TEFİR:

Her toplumun, fertleri arasında disiplini sağlayan ve haklarını koruyan birtakım hukukî kurallara sahip olduğunu görüyoruz. Arapların da İslâm'ın doğuşunda kendilerine göre bazı hukukî kuralları buluyordu. Bu kuralların kaynağını, onların örf ve adetleri, inançları ve yehudilerin bazı hukukî prensipleri teşkil ediyordu. Bu kuralların belli bir sistemi olmadığı gibi zecrî müeyyideleri de yoktu; isteyen uygular istemeyen uygulamazdı².

Şu bir gerçektir ki arapların İslâm'dan önce sahip oldukları hukukî prensipler, mahiyetleri ne olursa olsun, bir toplumu sıhhatli bir şekilde idare edebilecek bir nitelikten uzaktı. Dolayısıyla toplumun, kendisini idare edebilecek esaslı bir hukuk sistemine şiddetle ihtiyacı vardı. İşte insanlığın bu ihtiyacını, ilâhî vahye dayanan İslâm'ın getirdiği mükemmel sistem karşılamıştır³.

1. Bu iki grup tefsir hakkında geniş bilgi için Bkz. Cerrahoğlu, Kur'an Tefsirinin Doğuşu, s.131 vd.
2. Ahmed Emin, Feocr., s.225, 226
3. Muhammed Yusuf Musa, Tarihu'l-Fıkhi'l-İslâmî, Kahire 1966, I, 6.

Bu gün dünyadaki süper güçler kapitalizm veya komünizm hukuk sistemlerini uyguladıklarından bu iki aşırı sistem arasında mu'tedil bir yol benimseyen İslâm hukuk sistemi, varlığını hissettirememektedir. Yani dünyada şu iki hukuk sistemi görünmektedir: kapitalizm ve komünizm. Halbuki bu iki sistem gibi aşırı olmayan ve ilâhî vahye dayanan mu'tedil bir hukuk sistemi daha vardır ki o da İslâm'ın getirdiği sistemdir. Bu sistem yasamaya esas teşkil edebilecek niteliğe sahip müstakil bir hukuk sistemidir ki insafli ve tarafsız beynelmilel hukukçular da İslâm hukukunun bu üstün meziyetini ve yüksek değerini itiraf etmişlerdir. Nitekim Ağustos 1938 tarihinde Lahey'de mukayeseli hukuk konusunda yapılan bir konferansta alınan kararlar arasında İslâm hukukunun bu meziyetini içeren şu maddeler de yer almıştır:

a) İslâm hukuku, yasama kaynaklarından biri olarak kabul edilmiştir.

b) İslâm hukuku, gelişmeye kabiliyetli canlı bir hukuktur.

c) İslâm hukuku başlıbaşına bir hukuk sistemi olup başka bir sistemden alınmış değildir¹.

İslâm'ın temel kaynağı şüphesiz ki Kur'an'dır. Kur'an'ın incelendiğinde O'nun genel olarak şu üç gayeyi hedeflediğini görürüz:

1) İnsanı her türlü yanlış düşünce ve inaçlardan uzaklaştırıp akla dayalı sağlam bir inanca sahip kılmak (akide).

2) İnsanın nefsinin ahlakî yönden her türlü kötü duygulardan temizleyip güzel huylara sahip kılmak ve bunu temin etmek için insanın, ibadetleri yerine getirmesini sağlamak (ahlak).

3) İnsanlar arasında asayiş ve adaleti temin edecek ve insanın saygınlığını koruyacak şekilde sosyal hayatı düzenlemek (sosyal düzen, hukuk)².

İnanç ile amel arasında sıkı bir bağ vardır. İnsan ancak güzel amellerle inanç sahibi olduğunu isbatlayabilir ve inancını ancak salih amel ile takviye edip besleyebilir. Dolayısıyla amelin imandan bir parça olup olmadığı meselesi İslâm alimleri arasında ihtilaf konusu bile olmuştur³.

1. Muhammed Yusuf Musa, Tarih, I, 9

2. ez-Zerka, Mustafa Ahmed, el-Fikhu'l-İslâmî fi Sevbihi'l-Cedîd, Dimaşk 1964, I, 30, 31; Hallaf, Abdülvehhab, İslam Hukuku Felsefesi (Trc. Hüseyin Atay), Ankara 1973, s. 175

3. Mutezileye göre ameller imanın bir rüknüdür; Şafiî'ye göre ise amel mutlak imanın değil, kâmil imanın bir rüknüdür. (Bkz. et-Teftâzânî, Sa duddin, Serhu'l-Akaid, İstanbul 1973, s. 156)

İşte Kur'an'ın bu amaçları doğrultusunda çeşitli tefsirler yazıldığı gibi O'nun sadece amel yönü ile ilgili ahkâm ayetlerini konu alan fikhî tefsirler de yazılmıştır ki çalışmamızın konusu olan Herrasî'nin tefsiri de bunlardan bir tanesidir. Şimdi biz bu tefsir türünün mahiyeti, konusu ve tarihi seyri hakkında özet bilgiler verip ondan sonra esas konumuza geçmek istiyoruz:

1. Fikhî Tefsirin Tarifi ve Mahiyeti:

Fikhî tefsir, amel yani ibadet ve muamelat yönleriyle meşgul olan, bu konu ile ilgili ayetleri açıklayan ve onlardan hükümler çıkarmaya çalışan bir tefsir koludur¹.

Tarifinden de anlaşıldığı gibi fikhî tefsir, Kur'an'ın sadece amel ile ilgili ayetlerini tefsir etmektedir. Bu ayetleri tefsir etmek müfessirlerin düşünce ve kabiliyetlerine bağlıdır. Bir müfessirin tefsirine alıp hüküm çıkardığı bir ayeti, diğer bir müfessir almamış olabilir. Dolayısıyla bu konuda yazılan eserlerin kapsadığı ayet sayısı değişik olmuştur. Mesela Cassas (ö. 370/980), Ahkâmü'l-Kur'an'ında 1050 ayeti tefsir ederken² İbn el-Arabî (ö. 543/1148) 800 kûsûr ayet incelemiştir. Bu durum, Kur'an'daki ahkâm ayetlerinin sayısı hakkında bir birliğin olmayışından kaynaklanmaktadır. Bazıları bu sayıyı 50'ye kadar indirirken bazıları bunu 1000'in üstüne çıkarmıştır. Genellikle 500 olduğu görüşü hakimdir³.

Muhtelif kaynaklarda ahkâm ayetlerinin sayısı, konularına göre şu şekilde tasnif edilmiştir:⁴

Namaz, oruç vb. ibadet hükümleri	: 140
Evlenme, boşanma, veraset vb. ahval-i şahsiyye	: 70
Alışveriş, kira, ortaklık vb. borçlar hukuku	: 70
Ceza hukuku	: 30
Usûl hukuku	: 13
Anayasa hukuku	: 10
Devletler hukuku	: 25
İktisadî, malî hukuku	: 10

1. Cerrahoğlu, Tefsir, II, 47

2. Gürgör, Mevlüt, Cassas ve Ahkâmü'l-Kur'an'ı (basılmamış doktora tezi) Ankara 1981, s. 10

3. Cerrahoğlu, Tefsir, II, 46

4. Hallaf, Abdulvahhab, İslâm, s. 176, 177; Muhammed Yusuf Musa, Tarih, I, 6, 7; Şafak, Ali, İslâm Hukukunun Tedvini, Erzurum 1978, s. 12; Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, II, 47

Görüldüğü gibi toplam 368 sayısını bulan ayetler, bu gün kullanılan modern hukukun bütün dallarıyla ilgili hükümleri kapsamış durumdadır¹.

2. Fıkhî Tefsirin Önemi ve Lüzûmu:

Fıkhî tefsir, insanın pratik hayatta gerek yaratıcısı olan Allah ile ve gerekse hemcinsi diğer insanlarla olan ilişkilerini, pratik hayattaki iş ve davranışlarını ele aldığından son derece önem arz etmektedir. Çünkü insanın amelleri bir noktada inancının pratik hayata uygulanmasıdır. Netice itibarıyla amellerin iyi veya kötü oluşu, dünya hayatının mutluluk veya mutsuzluğunu doğurduğu gibi ölümden sonraki sonsuz hayatının da cennet veya cehennem olmasını tayin eden en önemli faktördür. Dolayısıyla sonsuz ahiret hayatının bir nümunesi ve çekirdeği olan dünya hayatında insanın, kendisi için Allah'ın isteği doğrultusunda bir yaşam çizgisini tayin etmesi son derece hayati bir önem taşır. Hatta insanın en önemli meselesinin bu çizgiyi belirlemesi olduğunu söyleyebiliriz. İşte insana bu çizgiyi tayin eden Kur'an ayetlerinin tefsiri de insanın hem dünya hem ahiret hayatını ilgilendirdiği için son derece önem taşımaktadır.

Ayrıca bilinen konular yanında hergün değişen ve gelişen hayatın ortaya çıkardığı yeni meselelere de fıkhî hükümler tesbit etmek için bu ayetlerin tefsirine her zaman şiddetle ihtiyaç hissedilmektedir. Bu durumu idrak eden İslâm alimleri, muhtelif asırlarda "Ahkâm-ı'l-Kur'an", "Tefsiru Ayati'l-Ahkâm" ve benzeri isimler altında Kur'an'ın ahkâmı ile ilgili ayetlerini tefsir ederek İslâm toplumunun bu dinî ihtiyacına cevap vermişlerdir ki çalışmamızın konusu olan "Ahkâm-ı'l-Kur'an" da bu zincirin bir halkasını teşkil etmektedir.

3. Fıkhî Tefsirin Tarihi Seyri:

Tefsir kavramını genel anlamda ele aldığımızda bunun fıkhî tefsiri de kapsadığını görüyoruz. Dolayısıyla genel anlamdaki tefsirin tarihi seyri konusunda yaptığımız açıklamalar aynı zamanda fıkhî tefsir için de geçerlidir. Ancak fıkhî tefsir konusu çalışmamızı direkt olarak ilgilendirdiğinden bu konuyu müstakil olarak ele almayı uygun gördük. Yalnız bu konuya hem bundan önce değinmiş olduğumuz hem de bun

1. Cerrahoğlu, Tefsir, II, 47

dan sonra ikinci bölümde de değineceğimiz için burada kısa ve özet bilgiler vermekle yetiniyoruz.

Kur'an'ın fikhî tefsiri, Kur'an'ın inmesiyle başlamıştır. Yani Kur'an'ın açıkça anlaşılamayan bazı ayetleri diğer bazı ayetlerle tefsir edilmiştir. Mesela el-Maide suresinin 1 nci ayetinde "...Haram kılınanlar müstesna olmak üzere davarlar size helal kılınmıştır..." denilmekte ve haram kılınan hayvanlar iki ayet sonra açıklanmaktadır.

Kur'andan sonra Kur'an'ın ilk müfessiri, Hz. Peygamber'in kendisi olmuştur. Hz. Peygamber, gerek sözleri ve gerek uygulamalarıyla Kur'an'ın ayetlerini tefsir etmiştir. Mesela "Kur'an'dan size kolay geleni okuyun"¹ mealindeki ayetten, namazda herhangi bir ayetin okunmasının yeterli olabileceği anlaşılırken Hz. Peygamber, "Fatıha suresini okumayanın namazı yoktur"², sözleriyle namazda fatihayı okumanın gerekliliğini ifade etmiştir. Ayrıca Kur'an'ın birçok ayetlerinde namaz ve benzeri ibadetler emredilmiş ancak bunların mahiyetleri ve şekilleri teferruatlı olarak anlatılmamıştır. Bunların nasıl ifa edileceğini ancak Hz. Peygamber'in uygulamasıyla bilebiliyoruz.

Fikhî ayetlerin birçoğu küllî olduğundan bunların Kur'an veya sünnetle yapılan tefsirleri son derece önemlidir. Zaten Hz. Peygamberin yaptığı tefsir, daha ziyade ahkâm ayetleriyle ilgilidir ve genellikle sahabenin sorularına cevap olarak yapılmıştır.

Hz. Peygamberden sonra Kur'an'ın tefsiri sahabe tarafından yapılmıştır. Sahabe, fasih bir arapçaya sahip oldukları için Kur'an ayetlerinin anlamını genellikle bilirler, bilmedikleri bir şey olursa bunu hemen Hz. Peygambere sorarlardı. Onlar Kur'an'ın amelî yönünü ilgilendirmeyen kelimeler ve benzeri konularla meşgul olmaktan genellikle uzak durmuşlardır³.

Hz. Peygamber vefat ettikten sonra sahabe, hayat akışının gereği olarak şer'î yönden çözüme muhtaç yeni bazı meseleler ve durumlarla karşılaşmışlardır. Sahabe bu meselelere şer'î çözüm bulmaya çalışırken baş vurdukları yegâne kaynak Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünneti olmuştur. Bunlardan sonra üçüncü derecede kendi görüş ve ictihadları yer almıştır. Ancak şunu belirtelim ki onların zekâ kabiliyetle-

1. el-Müzzemmil 73/20

2. et-Tirmizî, el-Camî', es-Salat., 72; ed-Darimî, Abdullah İbn Abdurrahman, es-Sünen, es-Salat., 36.

3. Bkz. Cerrahoğlu, Tefsir., II, 49, 50.

ri, bu kaynakları anlama ve yorumlamaları farklı olduğundan vardıkları fikhî hükümler de bazen farklı olmuştur. Yani sahabe her konuda ittifak etmemiş, sonraki devirlere nisbeten daha az da olsa bazen ihtilaf ettikleri olmuştur. Sahabenin, Kur'an'ı tefsir anlayışı ve ictihadlarından kaynaklanan ihtilafları ile ilgili birkaç örnek vermekte yarar görüyoruz:

a) Hz. Ömer (ö. 24/644) ile Hz. Ali, kocası ölen hamile kadının iddet süresi hakkında ihtilaf etmişlerdir. Hz. Ömer, bu kadının iddetinin doğumla sona ereceğini söylerken, Hz. Ali, doğum veya dört ay on gün sürelerinden hangisi daha sonra ise iddet süresinin o olacağını ifade etmiştir. Bu ihtilafın sebebi, Kur'an'da bununla ilgili iki nasın bulunmasıdır. Çünkü Allah, tafsilat yapmadan ölüm iddetini dört ay on gün¹, boşanan hamilenin iddetini de çocuğun doğumu² olarak belirlemiştir. Hz. Ali iki ayetin birbirini tahsis edip tamamladığını, dolayısıyla ikisiyle birlikte amel edilmesi gerektiğini söylerken, Hz. Ömer, talak ayetinin, ölüm ayetini tahsis ettiğini ve bununla yani talak ayetiyle amel edilmesi gerektiğini ifade etmiştir³.

b) Karısını bir defada üç talakla boşayan bir kişinin karısının boş olup olmadığı hususunda sahabe arasında ihtilaf vuku bulmuştur. Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir (ö. 13/634) dönemi ile Hz. Ömer'in ilk üç senelik hilafeti döneminde bu tür boşamalarda sadece bir talakın vuku bulunduğu kabul ediliyordu. Ancak bu tür boşamalar çoğalıp iş çığırından çıkınca Hz. Ömer, sahabeyi toplayıp onlarla istişare ettikten sonra üç talakla yapılan boşamalarda, bir defada bile yapılırsa üç talakın vuku bulacağına karar vermiş ve sahabenin çoğu Hz. Ömer'in bu kararını desteklemiştir. Ancak Hz. Ali, İbn Abbas ve Abdurrahman İbn Avf (ö. 32/652) gibi bazı sahabiler, bu konuda Hz. Ömer'e muhalefet ederek bu durumda yine de bir talakın vuku bulacağını belirtmişlerdir. Fukahanın cumhuru Hz. Ömer'in görüşünü benimsemiştir⁴. Sahabenin buradaki ihtilafı da talak ayetinin sarîh olmayışından kaynaklanmaktadır.

1. el-Bakara 2/234

2. et-Talak 65/4

3. ez-Zehabi, et-Tefsir, II, 432, 433

4. Bkz. en-Nevevi, Ebu Zekerriyya Yahya İbn Şaraf, Minhacu't-Talibin ve Umdetu'l-Muhtin, Mısır Trs., s. 96, 97; Zekerriyya el-Ansari, el-Menhec, Mısır Trs., s. 91; İbn Hacer el-Askalani, Fethu'l-Bari Şerhu Sahihî'l-Buhari, Beyrut Trs., IX, 315-320; İbn el-Humam, Kemaluddin Muhammed, Şerhu Fethi'l-Kadir Mısır 1316/1898, III, 49 vd.; eş-Şevkani, Muhammed Muhammed İbn Ali, Neylu'l-Evtar Şerhu Munteka'l-Ahbar min Ehadisi Seyyidi'l-Ahbar, Mısır Trs., IV, 260 vd.; Mansur Ali Nasif, et-Tac el-Cami' il'l-Usul, Mısır Trs., II, 339, 340.

c) el-Maide suresinin 38inci ayetinde hırsızın elinin kesilmesi emredilmektedir. Ancak Hz. Ömer, bu cezanın kıtlık zamanında uygulanmasını uygun görmemiştir¹. Yani ayetin hükmünü normal şartlara tahsis etmiştir.

d) Hz. Ömer, teşriîndeki illetin ortadan kalktığı gerekçesiyle et-Tevbe suresinin 60 ıncı ayetinde zekâtın verileceği yerlerden biri olarak belirtilen "el-Müellefetü Kulübühüm" (kalpleri İslâm'a yeni ısınanlar)'a zekât vermeyi terketmiştir².

Sahabe, bir meselenin hükmünü Kur'an ve hadiste bulamadığında ancak o zaman kendi görüş ve ictihadlarıyla amel ediyorlardı. Hz. Ömer Şureyh (ö. 78/697)'i Küfe'ye kadı olarak tayin ederken ona şu tavsiyelerde bulunmuştur: "Allah'ın Kitabında bulduğun bir şeyi kimseye sorma. Onda bulamadığın bir konuda Rasulullah'ın sünnetine uy. Sünnette de bulamazsan kendi ictihad ve görüşünle amel et"³.

Sahabe, ayetlerden çıkardıkları hükümler veya bu konuda yaptıkları yorumlar hususunda birbirleriyle devamlı istişare ve müzakere ederler, hataları varsa düzeltirlerdi. Onların ihtilafları, dünyevî bir arzu için değil sadece hakkı bulma arzusundan kaynaklanıyordu. Dolayısıyla karşı görüşün doğruluğuna inandıkları an kendi gururlarına kapılarak görüşlerinde ısrar etmezler, bilakis bu görüşü hemen benimserlerdi⁴.

Sahabe, Hz. Peygamber'den Kur'an'ın ayetlerini öğrenince o ayetlerle ilgili bilgileri iyice hazmedip onlarla amel etmeden başka ayet öğrenmezlerdi. Dolayısıyla onlar bir ayeti öğrenirken sadece lafzını değil manasını ve onunla amel etmeyi birlikte öğrenmiş olurlardı⁵. Onun için Kur'an öğrenmeleri uzun zaman alırdı. Hatta Enes İbn Malik (ö. 91/710) der ki: "Birisi el-Bakara ve Al-i İmran surelerini öğrendiği zaman gözümüzde büyük görünürdü"⁶. İbn Ömer'in el-Bakara suresini 8 yılda ezberlediği rivayet edilir⁷.

1. Karaman Hayrettin, İslâm Hukukunda İctihad, Ankara 1975, s. 77.

2. Karaman, İslam, s. 71.

3. el-Hudari Beg, Muhammed, Tarihu't-Teşriî'l-İslâmî, Mısır 1960, s. 114, 115.

4. ez-Zehebi, et-Tefsir, I, 433.

5. İbn Hanbel, el-Müsned, III, 120; İbn Teymiyye, Mukaddime, s. 35, 36.

6. İbn Teymiyye, Mukaddime, s. 35, 36.

7. İbn Enes, Malik, el-Muvatta', Kahire 1951, I, 205.

Netice olarak sahabe, şeriatın ruhunu göz önünde bulundurarak ahkâm ayetleriyle ilgili bazı ictihâdî tefsirler yapmışlardır. Huku-ku ve maslahatı korumak için bazı ayetleri tahsis ve ta'mîm etmeyi uygun bulmuşlar, illetlerin zamanla değişmesi sebebiyle bazı hükümleri değiştirme yoluna gitmişlerdir. Onlar, bütün uygulamalarında ilhamı Kur'an ayetlerinden ve Hz. Peygamber'in sünnetinden almışlar ve kendilerinden sonra gelecek nesiller için örnek olacaklarının bilinci içerisinde bu konuda dikkatli davranarak istişare ve müzakereyi prensip haline getirmişlerdir¹.

İbn Kesîr (774/1372), sahâbenin tefsiri ile ilgili şunları söylemektedir: "Biz tefsir konusunda ayet ve sünnette bir açıklama bulamadığımız takdirde sahabe sözlerine baş vururuz. Çünkü onlar tefsiri daha iyi bilirler. Zira onlar ayetlerin manalarına daha iyi bilmelerini sağlayacak bazı durumları ve karineleri müşahede etmişlerdir. Bunun yanında onlar, tam bir kabiliyyet ve zekâ, sağlam bir ilim ve salih amellere sahiptirler"².

Tabiîn ve onlardan sonrakilerin dönemlerine gelince, bu dönemlerde de gelişen hayatın akışına paralel olarak İslâm hukukunun ve bu hukuka kaynak olan fikhî tefsirin sahası, öncekine oranla büyük ölçüde genişlemiştir. Zira bu dönemde yapılan yeni fetihlerle İslâm'a yeni kavimler katılmış ve bunun neticesi olarak çözüm isteyen birçok hukukî meseleler ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu dönemde Kur'an'ın özellikle ahkâm ayetlerinin tefsirine daha da fazla ihtiyaç duyulmuştur. Bu dönemde tefsir, hemen hemen bütün ayetleri kapsayacak duruma gelmiştir. Her ne kadar zamanımıza kadar ulaşmamış olsa bile bu dönemde ayetlerin çoğunun tefsirini içine alan bazı tefsirler yazılmıştır³. Daha sahabe döneminde emevîlerin eline geçen hilafet, tabiîn döneminde onların elinde iyice rayına oturmuştur. Ömer İbn Abdilaziz (ö. 101/720) hariç emevîler, devlet idaresi yanında ilmî faaliyetlerle de meşgul olan ilk dört halifenin yolunu takip etmemişler, gerek şahsî hayatlarında ve gerekse devlet idaresiyle ilgili hususlarda dinî hükümlere bağlı kalmayarak daha ziyade örf ve adetlerine dayalı ırkçı bir siyaset takip etmişlerdir. Daha ziyade idarecilik sanatıyla

1. İbn Sa'd, Muhammed, et-Tabakatu'l-Kubra, Beyrut 1957, II, 350; Mansur Ali Nasif, et-Tac el-Cami' li'l-Usul, Mısır Trs., II, 359-340

2. İbn Kesîr, Tesir, I, 3.

3. ez-Zehebi, et-Tefsir, I, 147-149

meşgul olmayı benimseyen Emevîler,ilmî faaliyetlerle bizzat meşgul olmadıkları gibi bu yoldaki çalışmalarını teşvik de etmemişler,hatta ilmî çalışmalarla meşgul olmayı hakîr görmüşlerdir¹. Bütün bu yanlış uygulamalarıyla kendilerinden sonrakiler için kötü bir çağır açan Emevîlerin,İslâm tarihinde kara bir sayfa açtıklarını söyleyebiliriz.

Emevîlerin bu yanlış tutumlarının neticesi olarak o döneme ulaşan sahabe,hilafetin merkezi olan Şam'dan uzaklaşarak Mekke,Medine,Kûfe ve Basra gibi şehirlerde ikamet etmeyi tercih etmişler ve haliyle sahabeden ilim öğrenmek isteyen tabiîn de onların etrafında ilim halkaları teşkil edip daha önce de belirttiğimiz gibi birçok tefsir okulları meydana getirmişlerdir.

Bu dönemde göze çarpan bariz özelliklerden biri de şudur: Sahabe döneminde ilimle şöhret kazananların çoğu Arap olmalarına karşın tabiîn ve tebe-i tabiîn döneminde bu konuda çoğunluğu,Arapların dışındaki unsurlar teşkil etmiştir.Bu unsurlara "Mevâlî" adı veriliyordu².Bu gerçeği izah bakımından İbn Ebi Leyla(148/765) ile İsa İbn Musa(ö.167/785)³ arasında geçen şu hadiseyi zikretmekte yarar görüyoruz: İbn Ebi Leyla der ki: Dindar ancak son derece Arap ırkçılığına sahip olan İsa İbn Musa,bir gün bana:

-Basra fakihini kimdi? diye sordu.

-Hasan İbn Ebi'l-Hasan idi,diye cevap verdim.

-Ondan sonra kimdi? dedi.

-Muhammed İbn Sirin,diye cevap verdim.

-Onlar kimlerdir? diye sordu.

-İkisi de mevalîdendir,dedim.

-Peki Mekke'nin fakihini kimdi? dedi.

-Ata İbn Ebi Rabah,Mücahid,Said İbn Cübeyr ve Süleyman İbn Yessar idi,dedim.

-Bunlar kimlerdir? dedi.

-Bunlar da mevalîdir,dedim.

-Medine'nin fakihleri kimlerdi? dedi.

-Zeyd İbn Eslem,Muhammed İbn el-Münkedir,Nafi' İbn Ebi Nuceyh'ti,dedim.

1. İbn Haldun,Mukaddime,III,175-181;Cerrahoğlu,Kur'an Tefsirinin Doğuşu,s.106;Ahmed Emin,Fecru'l-İslâm,s.152.

2. Ahmed Emin,Fecru,s.152.

3. Abbasî hanedanlıdandır.Kûfede valilik yapmıştır.

-Bunlar kimdir? dedi.

-Bunlar da mevalîdir, deyince rengi değişti ve yine sormaya devam etti.

-Peki Kuba ehlinin en fakihî kimdir? dedi.

-Rabiatü'r-Reyy ve İbn Ebi'z-Zinad'dır, dedim.

-Onlar ne idi? dedi.

-Onlar da mevalîdendi, dedim. Yüzü değişti ama yine devam etti.

-Yemen'in fakihî kimdi? diye sordu.

-Tavûg ve oğlu Münebbihtî, dedim.

-Bunlar necidir? dedi.

-Bunlar da mevalîdendir, dedim. Şah damarları şişti ve yine sordu:

-Horasan'ın fakihî kim? dedi.

-Ata İbn Abdillâh el-Horasanî idi, dedim.

-Ata dediğin kimdi? dedi.

-O da mevalîdendi, diye cevap verdim. Yüzü daha fazla ekşimeye başladı hatta öyle simsiyah kesildi ki kendisinden korkmaya başladım. Sonra tekrar sormaya devam etti.

-Şam'ın fakihî kimdi? dedi.

-Mekhûl idi, dedim.

-Mekhul dediğin adam kimdi? diye sordu.

-O da mevalîdendi, deyince derin bir nefes alıp yine sordu:

-Peki Kûfe'nin fakihî kimdi? dedi. Yemin ederim eğer korkmasaydım el-Hakem İbn Utbe ve Ammar İbn Süleyman olduğunu söyleyecektim. Ancak bana kötülük edeceğini sezdiğim için Kûfe fakihlerinin, İbrahim en-Nehaî ile eş-Şa'bî olduğunu söyledim.

-Peki bunlar kimlerdendir? diye sordu.

-Bunlar Araptır, diye cevap verince "Allahu Ekber" diye tekbir getirdi ve böylece öfkesi dinmiş oldu¹.

Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1228) de, Abdullahlar, yani Abdullah İbn Abbas, Abdullah İbn Zübeyr (73/692), Abdullah İbn Mes'ud ve Abdullah İbn Amr İbn el-As (63/683) öldükten sonra ilmin bütün bölgelerde mevalînin eline geçtiğini söylemektedir².

Daha önce de belirttiğimiz gibi tabîller, Kur'an'ı tefsir ederken baş vurdukları ilk mercî', Kur'an, ondan sonra sırasıyla Hz. Pey-

1. Ahmed Emin, Feocr., s. 154, 155.

2. el-Hamevî, Yâkût İbn Abdillâh, er-Rûmî, Mu'cemu'l-Buldan, Tahran 1965 II, 415.

gamber'in sünneti, sahabe sözleri, ehl-i kitab ve en son kendi ictihadlarıydı¹.

Müfessirlerin çoğu, tabiînin genellikle bilgilerini sahabeden aldıklarını gözönünde bulundurarak onların tefsir konusundaki sözlerine itibar edilebileceğini söylemişlerdir².

İbn Kesir(ö.774/1372), tefsirinin mukaddimesinde, ayetlerin tefsirinde Kur'an, sünnet ve sahabe sözlerinde bir açıklama bulunmadığı takdirde bir çok alimin, Mücahid(ö.103/721), Said İbn Cübeyr(ö.95/714), İkrime(ö.105/723), Ata(ö.114/732) ve Hasen el-Basri(ö.110/728) gibi tabiîlerin görüşlerine müracaat ettiklerini kaydetmektedir³.

İbn Teymiyye, tabiîlerin ittifak ettikleri yerde görüşlerinin hüccet olduğunu, ihtilaf ettiklerinde ise birinin görüşünün diğerine veya kendilerinden sonra gelenlere karşı hüccet olamayacağını ifade etmektedir⁴.

Şimdi tabiîlerin ankâm ayetlerinin tefsiri ile ilgili birkaç örnek yazıp bu konuya son vermek istiyoruz:

a) Allah, kadınların mehri ile ilgili şöyle buyurmaktadır:
 ﴿وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَعَدَّ فَرْصَتَهُنَّ لِهِنَّ فَرِيضَةٌ مِمَّا فَرَضْتُمْ﴾ "Eğer onlar için bir mehir(miktarı) tayin etmiş de temas etmeden onları boşarsanız, tayin ettiğiniz mehrin yarısı onlarıdır"⁵. Sahabeden bir grup ile tabiînden Ali İbn el-Hüseyn(ö.95/713) ve İbrahim(ö.95/714)'e göre cima' için gerekli şartlar meydana geldiği takdirde, cima' fiilen vuku' bulmasa bile cima' olmuş gibidir. Yani cima' hükmü için kapıların kapanıp perdelerin indirilmesi ve cima' için bir engelin olmaması kâfidir. Onlara göre ayetteki "m e s s" ten gaye cima' için uygun bir ortamın oluşmasıdır. Sahabeden İbn Mes'ud ile tabiînden Şa'bî(ö.104/722) ise, ayetteki "m e s s" ten gayenin fiilî cima' olduğunu, dolayısıyla cima' için uygun bir ortam oluşturma fiilen cima' vuku' bulmadıkça bunun cima' sayılamayacağını ve bu durumda kadına mehrin tamamının düşmeyeceğini söylemişlerdir⁶.

1. ez-Zehebî, et-Tefsir, I, 99: Cerrahoğlu, Kur'an Tefsirinin Doğusu, s.107.
2. ez-Zehebî, et-Tefsir, I, 128, 129.
3. İbn Kesir, Tefsir, I, 4, 5.
4. İbn Teymiyye, Ammed İbn Abdillâh, Mukaddimetin fi Usulî't-Tefsir (The Adnan Zarzur), Beyrut 1972, s.105.
5. el-Bakara 2/237.
6. Cerrahoğlu, Tefsir, II, 53

b) el-Bakara suresinin 185 inci ayetinde oruçla ilgili (فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ)

"Sizden, bu aya erişen oruç tutsun. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez"¹. Bu ayette geçen kolaylık anlamındaki (الْيُسْرَ) "Y ü s r" ve zorluk anlamındaki (الْعُسْرَ) "U s r" kelimeleri, tabiin alimleri tarafından değişik bir şekilde tefsir edilmiştir. Mücahid, Katade ve Dahhak (ö.105/723), ayetteki "güçlük" ten gayenin, yolculukta oruç tutmak; "kolaylık" tan gayenin ise oruç tutmamak olduğunu söylemektedirler. Bu tefsire göre yolculukta oruç tutmak, Allah'ın istemediği zor iş olarak kabul edilmiştir. Tabiinden Ömer İbn Abdilaziz ise oruç tutmak veya tutmamaktan hangisi kolay gelirse o "kolaylık", hangisi zor gelirse o "zorluk" tur. Bu tefsire göre ise oruç tutmak ve tutmamaktan hangisi zor ise, Allah'ın istemediği husus odur².

c) daha önce belirttiğimiz gibi sahabe devrinde Hz. Ömer, Tevbe suresinin 60 inci ayetinde zekâtın verileceği yerler arasında zikredilen "el-Muellefetu'l-Kulub" (kalpleri İslâm'a yeni ısınanlar) grubuna, illet ortadan kalktı diyerek zekât vermekten vazgeçmişti. Tabiîn döneminde Ömer İbn Abdilaziz, illetin tekrar doğduğuna kanaat getirerek onlara tekrar zekât vermeye başlamıştır³.

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak bu çalışmamızın çerçevesi içerisinde yalnız bu kadarını zikredebildik. İleride de bu konuya ayrıca bir nebze değinilecektir⁴.

Netice olarak fikhî tefsir, Kuran'ın ibadet ve muamelât yönleriyle, yani insanın pratik hayatı ile ilgili olduğundan Kur'an'ın nüzûlü ile beraber başlamış ve O'nun en çok işlenen yönü olarak Hz. Peygamberden sonra da günümüze kadar devam etmiştir.

4. Herrasî'den Önce ve Sonra Yazılan Bazı Fikhî Tefsirler:

Günümüze kadar birçok ahkâm tefsirleri yazılmıştır. Bu kısa çalışmamızda bunların hepsini yazmamız mümkün olmadığından, sadece Herrasî'den önce ve Ondan sonra yazılanlardan önemli olan birkaç tane-sini yazmakla yetineceğiz.

1. el-Bakara 2/185

2. İbn el-Cevziyye, Abdurrahman, Zadu'l-Mesir: İlmi't-Tefsir, Beyrut 1964, I, 188.

3. İbn Sa'd, et-Tabakat, V, 350.

4. Geniş bilgi için bkz. Muhammed Yusuf Musa, Tarih, I, 98 vd.; Cerrahoğlu, Tefsir, II, 52-54.

a) Herrasî'den Önce Yazılan Fıkhî Tefsirler;

Genellikle bu konuda ilk yazılan tefsirin, İmam Şafîî(ö.150/767)-nin "Ahkâmu'l-Kur'an" adlı eseri olduğu söylenmektedir¹. Ancak Şafîî'den önce Mukatil İbn Süleyman el-Horasanî(ö.150/767) tarafından "Tefsiru'l-Hamsi Mîati Ayetin Mine'l-Kur'an" adında fıkhî bir tefsirin yazıldığını görüyoruz². Dolayısıyla bu konuda yazılan ilk tefsirin, Şafîî'nin değil Mukatil İbn Süleyman'inki olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca elimizde mevcut olan nüsha da bizzat Şafîî'nin yazdığı nüsha değil, Ondan iki buçuk asır sonra gelen el-Beyhaki(ö.458/1066)'nin derlediği nüshadır. Zahid el-Kevserî(ö. 1371H.), bu esere yazdığı takrizde bu hususu açıkça belirtmiştir³.

Herrasî'ye kadar yazılan diğer bazı ahkâm tefsirlerini de şöyle sıralıyabiliriz:

1-Ahkamu'l-Kur'an, Yahya İbn Adem el-Emevî(ö.203/818).

2-Ahkâmu'l-Kur'an, Ebu Sevr İbrahim İbn Halid el-Kelbî(ö.240/854).

3-Ahkâmu'l-Kur'an, Ebu'l-Hasen Ali İbn Hucr es-Sa'dî(ö.244/858)

4-Ahkamu'l-Kur'an, İsmail İbn İshak el-Ezdî(ö.282/896)

5-Ahkamu'l-Kur'an, Ebu'l-Hasen Ali İbn Musa el-Kummi(ö.305/917)

6-Ahkamu'l-Kur'an, Ebu Ca'fer Ahmed İbn Muhammed et-Tahavî

(ö.321/933).

7-Ahkamu'l-Kur'an, Ebu Bekr Ahmed İbn Ali er-Razî el-Cassas

(ö.370/982)

b) Herrasî'den Sonra Yazılan Önemli Bazı Ahkâm Tefsirleri;

1-Ahkamu'l-Kur'an, İbn el-Arabî, Ebu Bekr Muhammed İbn Abdillâh (ö.543/1148).

2-Ahkamu'l-Kur'an, Ebu'l-Feres el-Ğarnatî, Abdulmun'im İbn Muhammed(ö.599/1203).

3-el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'an, el-Kurtubî, Ebu Abdillâh, Muhammed İbn Ahmed(ö.671/1272). Bu eser, sadece ahkâm ayetlerini değil Kur'an'ın bütün ayetlerini ihtiva etmektedir. Ancak daha ziyade ahkâm ayetlerine ağırlık verdiği için fıkhî tefsir olarak kabul edilmiştir.

4- Tehzibu Ahkâmi'l-Kur'an, el-Konevî, Mahmud İbn Ahmed Ebu's-Sena Cemaluddin(ö.777/1375).

5-el-İklîl fi İstinbatî't-Tefsir, es-Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman İbn Ebi Bekr(ö.911/1505)

6-Ahkâm-ı Kur'aniyye, Konyalı Mehmed Vehbî(ö.1369/1949).

7-Ahkâm-ı Kur'an, es-Sabûnî, Nureddin.

1. Kâtib Çelebi, Kesfu'z-Zunun, I, 20; Cerrahoğlu, Tefsir, II, 55.

2. Cerrahoğlu, Tefsir, II, 55-56.

I. BÖLÜM

HERRASÎ'NİN HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ
AKİDESİ, TALEBELERİ ve ESERLERİ

A- HERRASÎ'NİN YAŞADIĞI ASRA GENEL BİR BAKIŞ

İnsanın yaşadığı toplumun, sosyal, siyasal ve kültürel hayatının insanın hayatını da etkilediği bir gerçektir. Dolayısıyla Herrasî'nin hayatını incelerken, yaşadığı asırdaki İslâm aleminin durumu hakkında genel bilgiler vermeyi de uygun gördük.

Herrasî'nin 55 yıllık ömrünün 50 senesi hicrî beşinci asrın ikinci yarısına, son beş senesi de altıncı asrın başlarına tesadüf etmektedir.

Beşinci asır siyasî yönden İslâm alemi için çalkantılı bir dönem olmuştur. 334/945 yılında Bağdat'ı işgal eden Buveyhoğullarının hanedanı, Selçuk hanedanından Tuğrul bey(455/1063)'in kumandasındaki ordunun Bağdat'ı işgal etmesiyle(447/1055) sona ermiştir¹. Buveyhoğulları şii oldukları için iktidarları döneminde şiiilere has her türlü dinî merasim ve toplantılar serbest bir şekilde yapılmaya başlanmış ve Hz. Hüseyin'in şehid edildiği gün olan 10 Muharrem, umumî yas günü olarak ilan edilmişti².

Buveyhoğullarının hakimiyetinin sona ermesiyle halifeler, şiiilerin baskısından kurtulmuşlarsa da bundan sonra yani Selçuklular döneminde de idarede aktif bir rol oynamamışlar, sadece sembolik dinî bir makam olarak hükümdarların maiyetinde pasif bir şekilde varlıklarını sürdürebilmişlerdir³.

Haçlılar 490/1096 yılında Suriye bölgesine girip birçok yerleri işgal ettikten sonra 492/1098 yılında Kudüs'ü kuşatmışlar ve içlerinde birçok alim ve zâhidin de bulunduğu yetmişbinden fazla insanı katlettikten sonra şehri işgal etmişlerdir⁴.

Selçuklular, sadece İnan bölgesinde durmayıp hızla ilerlemişler; Suriye bölgesine de girerek 463/1071'de Kudüs'ü, 468/1076'da da Şam'ı haçlılardan geri almışlardır. Ayrıca bununla da kalmamışlar 463/1071'de Malazgirtte büyük bir Bizans ordusunu yenerek ta Anadolunun içlerine kadar gelmeyi başarmışlardır ki o savaştan sonra artık bu yerler İslâm yurdu haline gelmiştir⁵.

1. İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti (Trc. Hamdi Aktaş ve arkadaşlarından müteşekkıl Komisyon), İstanbul 1988, I, 151.
2. Philip K. Hitti, Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi (Trc. Salih Tuğ), İstanbul 1980, III, 740.
3. Komisyon, İslâm., I, 58; Philip, Siyasi., III, 749.
4. es-Suyuti, Tarıhu'l-Hulefa, Kahire 1969, s. 427
5. Komisyon, İslâm., I, 157

Selçukluların birinci padişahı olan Tuğrul beyden sonra ikinci padişah Alparslan(466/1073) tarafından sağlam temeller üzerine oturtulan Selçuklu devleti,doğu hilafetinde hakim güç haline gelmiştir.Bu ise İslâm tarihinde yeni bir devir demektir.İlk defa bir Türk ailesi güneybatı Asyanın tamamını hakimiyeti altına almış ve hilafet üzerinde siyasi üstünlüğü kurmuştur¹.

Selçuklular samimî sünni oldukları için halifelerle yakın işbirliği içine girmişler hatta onlarla akrabalık bağlarını kurarak bu ilişkilerini daha da kuvvetlendirmişlerdir².

Selçukluların hakimiyeti,Alparslan tarafından vezirlik makamına getirilen Nizamü'l-Mülk(486/1093)'ün üstün idare ve tedbiri sayesinde Suriye,Mısır ve Anadolu'nun İstanbul kapısına kadar bir kısmı ile Kaşgar ve Seyhun mecrasından Akdeniz,Kızıldeniz ve Amman'a kadar geniş bir alana yayılmıştır³. Ancak beşinci asrın sonlarından itibaren Melikşah(485/1092)'in ölümünden ve Nizamü'l-Mülk'ün bir suikast sunucu ismaililerce öldürülmesinden sonra Selçuklu hakimiyeti gittikçe zayıflamaya ve otoritesini kaybetmeye başlamıştır⁴.

Bu asırdaki önemli siyasi olaylardan biri de,138/755 yılında Abbasîlerin elinden kaçmayı başaran Emevî sülalesinden Abdurrahman İbn Muaviye İbn Hişam(ö.170/786) tarafından Endelüste kurulan Emevî devleti son halife Hişam İbn Muhammed(ö.428/1036)'in öldürülmesiyle yıkılmış ve onun enkazı üzerinde sayıları yirmiüçü bulan ve "Tavaif-i Mülûk" denilen küçük devletler kurulmuştur⁵.Küçük henedanlıklar şeklinde olan bu devletlerin hakimiyeti yarım asır kadar devam etmiş ve 479/1086 yılında Afrika'dan Endelüs'e geçen Murabıtlar,bütün Tavaif-i Mülûk'u idareleri altına alarak 541/1145 yılına kadar burada varlıklarını sürdürmüşlerdir⁶.

Ayrıca Ubeydullah el-Mehdi(ö.302/914) tarafından 296/908 yılında Fas'ta kurulan ve daha sonra Mısır ve Suriye bölgelerine ya-

1. Komisyon,İslâm,I,158

2. İbn el-Esir,Alî İbn Muhammed,el-Kamil fi't-Tarih,Beyrut 1965, IX,617; es-Suyûti,Tarih.,s.420;Şemseddin Samî,Kamusu'l-A'lâm,İstanbul,1894,IV,2993.

3. Philip,Siyasî,III,749,750.

4. Philip,Siyasî,III,752.

5. es-Suyûti,Tarih.,s.522-524.

6. C.E.Bosworth,İslam Devletleri Tarihi(Trc.E.Merçil,M.İpşirli),İstanbul,1980,s.17 vd.; Ayrıca Bkz.Hammade,Muhammed Mahir,el-vesai-ku's-Siyasiyye ve'l-İdariyye fi'l-Endelüs ve Şimali İfrikiye,Beyrut 1986

yılan Fatimî devletinin faaliyeti devam ediyordu. Koyu şii olan Fatimîler Abbasîlerle rekabet için kendilerini gerçek halife olarak ilan etmişlerdir. Mısır, Suriye ve Filistin'e yayılan Fatimîlerin hakimiyeti 567/1171 yılına kadar devam etmiş, bir ara Hicazdaki kutsal yerlerin koruma görevini de ellerine geçirmişlerdir. Hatta 451 yılında Bağdat bile geçici olarak, iktidarda 60 yıl dört ay kalma rekoru kıran el-Mustansır (ö. 487/1094) döneminde Fatimîlerin hakimiyeti altına girmiştir¹.

Bu dönemde iktisadî durum pek iyi değildi. Sık sık meydana gelen savaşlar ve siyasî çalkantıların tesirleri halka da yansiyordu. Bunun yanında sık sık meydana gelen zelzele ve benzeri afetler halkı daha da perişan hale getiriyordu. Hatta öyle kıtlık baş göstermiş ki bir köpek beş dinara, bir kedi de üç dinara satılmaya başlamıştır. Kadının birisi bir gün eline bir kese mücevher alarak bunu bir kese buğdayla başabaş değiştirmek istemiş ancak kimse ona aldırış etmemiştir. Yine bir kadının bir tek ekmeği bir dinara satınalıp yediği olmuştur. Ancak bunun yanında devletin yüksek kademedeki yöneticileri lüks bir hayat yaşamaya devam etmişlerdir². İleride göreceğimiz gibi müfessirimizin maddî durumunun iyi olması nedeniyle ekonomik sıkıntılara girdiğini tahmin etmiyoruz.

Hicrî 5. inci asrın ilmi yönden parlak ve hareketli bir dönem olduğunu söyleyebiliriz. Daha önce mezhep imamlarının hüsnü niyet ve hoşgörü esaslarına dayanan görüş ayrılıkları IV. asır gibi bu asırda da taassub şeklinde devam etmiştir. Bu taassub neticesinde gerek ehl-i sünnete mensup mezhepler arasında, gerekse ehl-i sünnetle şia ve mu'tezile arasında büyük ilmi kavgalar ve münakaşalar vuku bulmuştur. Çoğu kez belli görüşlere sahip ilim adamları siyasî otoritenin gölgesine sığınıp onun gücünden yararlanarak rakiplerini sindirmeye de girişmişlerdir. Nitekim Selçukluların ilk padişahı Tuğrul beyin veziri Amîdü'l-Mülk (ö. 436/1044) mu'tezilî olduğu için vezirliği döneminde eş'arîlere minberlerde la'net okutturup mu'tezilî olmayan alimleri hapsedirerek cezalandırmıştır. Alparslan başa geçince bu veziri uzaklaştırıp yerine meşhur Nizamü'l-Mülk'ü tayin etmesiyle bu duruma son vererek ehl-i sünnet alimlerine büyük değer vermeye başlamıştır³.

1. Philip, Siyasî, IV vd.

2. Bkz., eş-Suyuti, Tarih, s. 421 vd.; Philip, Siyasî, IV, 1004 vd.

3. eş-Suyuti, Tarih, s. 420 vd.

Ayrıca 445/1053 senesinde sünnilerle şiiiler arasında mezhep ayrılığından kaynaklanan bir savaş çıkmıştır. İleride de temas edeceğimiz gibi herrasî de zamanındaki ilmî münakaşalara kapılmış, gerek fikhî ve gerekse itikâdî yönden muhalif mezhepleri şiddetle eleştirmiştir. Bir ara da batınlık iftirasına uğrayarak hapse atılmıştır.

Bu asırda çok sayıda ilmî müesseseler kurulmuş ve bu müesseselerde binlerce ilim adamı yetişmiştir. Alparslan tarafından vezir olarak tayin edilen Nizamü'l-Mülk hemen hemen idaresindeki İslâm diyarının her beldesinde akademi mahiyetinde bir "m e d r e s e" inşa ettirmiş ve ona bir vakıf tahsis ederek bir de kütüphane kurmuştur. Nizamü'l-Mülk'ün kurduğu bu medreseler beşinci asırdaki İslâm ilim tarihine apayrı bir veche kazandırmış ve Nizamü'l-Mülk'ün ismini de ebedileştirmiştir.

Bu medreselerin kurulduğu beldelerin başında Bağdat, Neysabur, Herat, İsfahan, Basra, Merv, Âmûl ve Musul gelmektedir¹. Bunlardan özellikle bağdattaki Nizamiye medresesinin İslâm kültür tarihinde büyük bir yeri vardır. Bu medresede Cüveynî (ö.478/1085) ve Gazzalî (505/1111) gibi büyük simalar müderrislik yapmıştır². İleride göreceğimiz gibi müfessirimiz de burada bir süre müderrislik yapıp birçok alimler yetiştirmiştir.

Bu dönemde gerek halk ve gerekse idareciler tarafından ilme büyük değer veriliyor, devlet adamları alimleri himayeleri altına alıp onlara her türlü yardımı sağlıyordu. Dolayısıyla ilme büyük rağbet vardı³. Cüveynî, Gazzalî, Zemahşerî (ö.467-538/1074-1144), İbn Sina (ö.429/1037), Beyhakî, Abdülkadir el-Cürcanî (ö.471/1078), Ebu İshak eş-Şirazî (ö.476/1083), Kudûrî (ö.429/1037) gibi birçok büyük ilim adamları bu dönemde ilmî faaliyet göstermişlerdir. Müfessirimiz de bu devirde yaşayan alimlerdenidir.

Şunu da belirtelim ki Emevîler döneminde başlayan ve üçüncü asır boyunca altın devrini yaşayan, Yunanca, Fehlevice, Sanskritçe (Hintçe) ve benzeri dillerden yapılan terceme hareketi beşinci asırda tamamen durmuştur⁴.

1. Çelebî, Ahmed, İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi (Trc. Ali Yardım), İstanbul 1976, s. 113, 114.

2. Çelebî, Ahmed, İslâm, s. 114.

3. Çelebî, Ahmed, İslâm, s. 228 vd.; Philip, İslâm, III, 751 vd.

4. İsmail Aka ve arkadaşlarından müteşekkil komisyon tarafın yazılan Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İstanbul 1986, III, 476.

Ayrıca İslâm hakimiyeti altında bulunan Endelüs ve özellikle burda bulunan Kurtuba üniversitesi gerek emevîler ve gerekse onlardan sonra burda kurulan küçük devletler döneminde Bağdattan sonra İslâm'ın büyük bir ilim ve kültür merkezi olmaya devam etmiştir. Burada yetişen alimler, antik çağdan gelen ilim ve felsefe mahsüllerinin Avrupa'ya aktarılmasında aracı rolünü oynamışlardır. Mukayeseli dinler tarihinde ilk eser yazan, Tavat ve İncilda görülen anlatım ve rivayet güçlüklerini ortaya koyarak bunlardaki çelişki ve tutarsızlıkları teşhis edip izaha çalışan büyük zahiri alimi İbn Hazm (ö. 456/1063) da bu dönemde yaşamıştır¹.

Endelüs'te sadece hükümet merkezi olan Kurtuba şehrinde 70 kütüphane ve ayrıca kitap satış yerleri bulunuyordu. Nizamiye ve Ezher medreselerinden önce, meşhur Kurtuba camiiinde inşa edilen Kurtuba üniversitesi, o devrin en meşhur dünya üniversiteleri arasında yer alıyordu. Bu üniversitede sadece müslüman değil aynı zamanda hristiyan öğrenciler de öğrenim görüyordu².

Bu devirde İslâm'ın hakimiyetinde bulunan Mısır ise şii mezhebine mensup Fatımîlerin idaresinde bulunuyordu. Bu bölgede her ne kadar değerli alimler yetişmiş ise de Endelüs ve İran-İrak bölgelerine oranla daha verimsizdi. Fatımîler döneminde en çok dikkati çeken müesseseler, Fatımî halifesi el-Hakim (ö. 412/1021) tarafından 396/1005 yılında kurulan müesseselerdir. Bu müesseselere "Darü'l-Hikme" (hikmet evi) yahut "darü'l-İlm" (ilim evi) deniliyor ve bunlarda şii'lere ait akideler öğretilip halka yayılması sağlanıyordu³.

Buraya kadar Herrasînin yaşadığı hicri beşinci asrın genel durumunu ana hatlarıyla belirtmiş olduk. Bundan sonra O'nun hayatını, bu çerçevede içerisinde anlatmaya çalışacağız.

B- HERRASÎ'NİN HAYATI:

Herrasî'nin hayatıyla ilgili olarak kaynaklarda, istediğimiz şekilde tatminkâr bilgileri elde edemedik. Herrasî, Gazzali ile birlikte Cüveynî'ye öğrencilik yaptığı ve ilim yönünden Gazzali'den sonra Cüveynî'nin ikinci derecedeki öğrencisi olduğu halde kaynaklarda

1. Philip, Siyasî, III, 883 vd.
2. Philip, Siyasî, III, 830, 839.
3. Philip, Siyasî, IV, 1007-1009.

kendisinden, fazla bahsedilmemektedir. Burda, kaynaklardan elde ettiğimiz bilgileri en güzel bir şekilde değerlendirerek hayatını izah etmeye çalışacağız.

Müfessirimizin asıl adı Ali, babasının adı Muhammed, lakabı İmadu'd-Din olup "İlkiya el-Herrasi" nisbesiyle meşhur olmuştur. Ayrıca kendisine, memleketi olan Taberistan'a nisbetle "et-Taberî" ve muhtemelen ilmi şöhretinden dolayı da "Şemsu'l-İslâm" da denilmektedir. Kaynaklarda kendisinden bahsedilirken genellikle şu şekilde zikredilmektedir:¹

الإمام شمس الإسلام أبو الحسن علي بن محمد
بن علي الطبري الملقب عماد الدين المروفي بالكيا الصراسي الفقيه الشافعي

Müfessirimizin meşhur lakabı olan "İlkiya el-Herrasi"deki "İlkiya", farsça bir kelime olup kadri yüce ve büyük anlamına gelmektedir². Aynı zamanda "İlkiya" bir grup fars krallarına verilen bir addır³. "Herrasi" ise, Herras'a mensuptur. Herras, bir yerin adıdır⁴. Veya helva satıcısı, ezici, kükreyen aslan gibi anlamlara gelen arapça bir kelimedir⁵. Zirikli, bunun korku anlamında farsça bir kelime olduğunu söylemektedir⁶. Ancak farsçada bu anlama gelen, "Heras" şeklinde olan yani (ر) harfi şeddetsiz olan kelimedir. Müfessirimizin nisbet edildiği isim ise "Herras" şeklindedir⁷.

Doğumu ve Yetişi:

Herrasi'nin yetişi hakkında kaynaklarda teferruatlı bir malumat yoktur. İncelediğimiz kaynaklar da birbirinden fazla farklı bir şey söylememektedirler. Dolayısıyla biz, kaynakların verdiği bilgiler çerçevesinde özet bilgiler vermeye çalışacağız.

Herrasi, 450/1058 yılında "Taberistan" da doğmuştur⁸. Aynı zamanda "Mazenderan" adı da verilen Taberistan, halen İran toprakları içe-

1. İbn Hallikan, Muhammed İbn Ebi Bekr, Vefeyatu'l-Â'yan ve Embau Ebna-i'z-Zaman (Tah. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Mısır Trs., II, 448; es-Subki, Tacuddin Ebu Nasr, Tabakatu's-Saifiyyeti'l-Kubra (Tah. Mahmud Muhammed et-Tinahî-Abdulfettah Muhammed el-Hilv), Mısır 1964, VII, 231.
2. İbn Hallikan, Vefeyat., II, 451; ez-Zirikli, Hayruddin, el-Â'lâm, Beyrut Trs., V, 149.
3. el-Mahalli, Serhu Cem'i'l-Cevami' (el-Bennanî haşiyesiyle), Mısır 1354/1935, I, 262.
4. el-Mahalli, Serh., I, 262.
5. İbn Manzûr, Lisan., III, 796
6. ez-Zirikli, el-Â'lâm., V, 149
7. Hasan Amîd, Ferhengi Farsiyi Amîd, Tahran 1362h, s.
8. İbn Hallikan, Vefeyat., II, 448; ez-Zirikli, el-Â'lâm, V, 149.

risinde bulunmaktadır. Bu bölgeye nisbetle "et-Taberî" şeklinde meşhur birçok alim yetişmiştir¹. Herrasî, muhtemelen genç yaşta memleketi olan Taberistan'dan "Neysabur" a² geçmiştir. O sırada Neysabur Selçukluların hükümet merkezi idi ve Nizamü'l-Mülk'ün yaptırdığı Nizamiye medreselerinden büyük bir tanesi de burda bulunuyordu. Gazzalî'nin de hocası olan ve "İmamü'l-Harameyn" lakabıyla tanınan meşhur alim Cüveynî bu medresede hocalık yapıyordu. Herrasî, öğrenimini Cüveynî'nin yanında yapmıştır. Araştırmalarımızda Herrasî'nin, Cüveynî'den başkasının yanında öğrencilik yaptığına dair bir kayda rastlamadık. Güzel yüzlü, gür sesli, tatlı sözlü ve üslûbu fasîh olan Herrasî, İmam Gazzalî'den sonra ilmî açıdan Cüveynî'nin ikinci derecede öğrencisi olmuştur³.

Herrasî'nin son derece disiplinli bir öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Kendisi ilim tahsili ile ilgili şunları söyler: Neysabur'daki Serhenk medresesinde 70 basamaklı bir merdiven vardı. Dersi ezberlemek istediğimde merdivenin bulunduğu kanala iner ve iniş çıkışta her basamakta dersimi bir defa okurdum; ve ezberlediğim her derste bunu yapardım. Ayrıca Nizamiye medresesinin 70 basamaklı merdiveninin her basamağında, ezberlemek istediği dersi yedi defa okuduğu da kaydedilmektedir. Herrasî bu derslerinde genellikle hadis ezberlemiştir⁴. Herrasî daha sonra Neysabur'dan "Beyhak" a⁵ geçmiş; burda bir süre tedrisat yaptıktan sonra Irak'a geçmiş ve 493/1099 senesinde Nizamiye medresesinin müderrisliğine tayin edilmiştir. Daha sonra Selçuklu sultanlarından Melikşah'ın oğlu Muhammed Berk-Yaruk (ö. 498/1105) tarafından kadılığa tayin edilen Herrasî bu hükümdar tarafından büyük ikram görmüş, büyük bir servet ve şöhrete kavuşmuştur⁶.

1. Samî, Şeşsettin, Kamusu'l-Â'lâm, İstanbul 1894, IV, 2993
2. Neysabur, İran'ın Horasan bölgesinde Meşhed şehrinin 90 km. güneybatısında bir şehirdir. Birkaç defa başkent olan Neysabur, İslam âleminin en parlak ilim ve kültür merkezlerinden birisidir. Buradan birçok alim ve edebiyatçı yetişmiştir. Yakût el-Hamevî, gezdiği şehirler arasında bunun gibi güzel bir yer göremediğini ifade etmektedir. (Bkz. el-Hamevî, Yakût, Mu'cemu'l-Buldan, Tahran 1965, IV, 857-86)
3. İbn Hallikan, Vefeyat, II, 448; es-Subkî, Tabakat, VII, 232.
4. es-Subkî, Tabakat, VII, 232.
5. Parsçada çok güzel anlamına gelen Beyhak, Neysabur bölgesinde zamanla 321 köyü kapsayan bir nahiyenin adıdır. Beyhaktaki da sayılmayacak kadar alim, edebiyatçı ve fukaha yetişmiştir. (Bkz. el-Hamevî, Mu'cem, I, 804; Samî, Kamûs, II, 1447.)
6. ez-Zehabi, Semsuddin Muhammed İbn Ahmed, Siyeru Â'lami'n-Nubela, Beyrut, 1984, XIX, 350; İbn Hallikan, Vefeyat, II, 448.)

Herrasî'nin, memleketi olan Taberistan'dan Neysabûr'a, burdan da Beyhak'a ve Beyhaktan da Bağdat'a ne için gittiği, hangi tarihlerde buralara gidip hangi tarihlerde ayrıldığı ve buralara yalnız başına mı yoksa ailesiyle birlikte mi gittiği hususunda bir kayda rastlayamadık.

İlmî ve Edebî Şahsiyeti:

Herrasî'nin hayatından bahseden teracim kitapları, O'nun son derece karakterli ve büyük bir alim olduğunu, üstünlük bakımından Güveynî'nin talebeleri arasında Gazzalî'den sonra ikinci sırayı aldığını hatta Gazzalî'den daha asîl, daha salih ve münazarada daha üstün olduğunu belirtmektedirler. Bunlardan bazılarının O'nun hakkındaki ifadelerini özet olarak buraya nakletmeyi uygun görüyoruz:

İbn Hallikan(ö.681/1282), O'nun hakkında şunları söyler: Herrasî gür sesli, üslûbu fasîh ve sözü tatlı bir kişi idi. Kendisi İmamü'l-Harameyn(Güveynî)'nin baş yardımcılarındandı. Gazzaliye nisbetle O'nun ikinci öğrencisiydi. Hatta O, Gazzalî'den daha soylu, daha salih, sesi daha güzel ve münazara yönünden daha üstündü¹.

Sübki(ö.756/1355)'nin sözleri: Herrasî, fıkıh, usûl, cedel(münazara) ve ahkâm hadislerini kavrama konularında alimlerin büyüklerinden ve reislerinden olup İmamü'l-Harameyn'in yanında öğrenim görmüş ve Gazzalî'den sonra O'nun en değerli öğrencisi olma seviyesine yükselmiştir. Her ne kadar Gazzalî'nin zekası O'nunkinden daha keskin, hafızası daha kuvvetli ve üslûbu daha akıcı ise de O gazzalî'den daha yakışıklı, sesi daha güzel, münazara kabiliyeti daha üstün, üslûb ve tahriri(anlatımı) daha açıktı².

İbn el-İmad(ö.1089/1678) da, Herrasî'nin Bağdatta şafiîlerin reisi olduğunu söyledikten sonra O'nun yakışıklı, fasih, heybetli ve asilzade bir şahsiyet olduğunu ifade etmektedir³.

Zehebî(ö.748/1347), Herrasî'nin füsahadan birisi olduğunu ve alimlerin kendisine (شمس الإسلام) "İslâm'ın Güneşi" lakabını verdiklerini belirtmektedir⁴.

1. İbn Hallikan, Vefeyat, II, 448.

2. es-Sübki, Tabakat, IV, 231, 232.

3. İbn el-İmad, Ebu'l-Felah Abdulhayy, Şezeratu'z-Zehab fi Ahbari Men Zehab, IV, 8.

4. ez-Zehabi, Siyer, XIX, 350.

Hocası Cüveynî de, öğrenciler münaza ettiklerinde üç gözde öğrencisi hakkında "Meselelerin derinliğine inip onları tahkik etmek Havafî'nin¹, konulara süratle intikal etmek Gazzalî'nin, konuları güzel açıklamak da Herrasî'nin işidir" diyordu².

Yine Cüveynî bir başka sözünde bu üç öğrencisi hakkında:

(الخزالي جرم حرق وإلكيا أسد مطرق والخوافي نار حرق)

"Gazzalî boğan deniz, İlkiya susan arslan, Havafî ise yakan ateştir"³ demektedir.

Bu açıklamalardan, Herrasî'nin büyük bir ilim adamı olduğu ve İslâm ilim tarihinde hatırı sayılır bir yer işgal ettiği anlaşılacaktır. Nitekim gördüğümüz gibi İslâmî ilimler sahasında büyük yeri olan ve binlerce talebe yetiştirip ilim hayatına büyük hizmet eden Cüveynî'nin onca talebeleri arasında özellikle bu üç öğrencisini zikretmesi ve Herrasî'yi de kendine yardımcı seçmesi, Herrasî'nin ilmi seviyesinin ne derece yüksek olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Herrasî, daha ziyade hadisle, özellikle ahkâm hadisleriyle meşgul olmuş ve bu konuda hayli ileri gitmiştir. Bundan dolayı Herrasî, alimlerle yaptığı münazaralarda çokça hadis kullanır ve şu sözleri söylerdi:⁴ "إذا جالت فوسان الأحاديث في ميادين الكفاح طارت رؤس المتأيس في مهاب الرياح"⁴ "Hadis süvarileri savaş (münazara) meydanlarında dolışmaya başlayınca, kıyasların kafaları rüzgârların önünde uçuşmaya başlar"⁵. Herrasî, hadislerle vukufiyetinden dolayı fetva ve münazaralarında olduğu gibi çalışmamızın konusu olan "Ahkamu'l-Kur'an" ında da sık sık hadislerden delil getirmiştir. Bir gün bir adamın, malının üçte birini alimlere ve fakihlere verilmesini vasiyet etmesi durumunda hadisle meşgul olanların, bu vasiyetin kapsamına girip girmeyecekleri konusunda Niza-

1. Havafî, Neysabur nahiyelerinden biri olan ve birçok köyü kapsayan "Havaf" a mensuptur. İsmi Ebu'l-Muzaffer Ahmed İbn Muhammed olan Havafî, Şafii mezhebinin büyük fakihlerindedir. Kendisi de Gazzalî ve Herrasî ile birlikte Cüveynî'nin yanında öğrenim görmüştür. Alimler arasında güzel münazara yapmak ve hasmını susturma kabiliyeti ile meşhur olmuştur. 500/1106 tarihinde vefat etmiştir. (ez-Zehabi, Siyer., XIX, 336).
2. ez-Zehabi, Siyer., XIX, 350-351
3. ez-Zehabi, Siyer., XIX, 336.
4. İbn Hallikan, Vefeyat., II, 448; İbn el-İmâd, Şezerat., IV, 8.
5. Herrasî bu edebî sözünde o zaman alimler arasında sık sık yapılan ilmi münazaraları savaş meydanlarına, Hz. Peygamber'in hadislerini de bu meydanlarda savaşan süvarilere benzetmiştir. Kendisi bu sözleriyle, münazara esnasında hadisler söylendiği zaman artık kıyaslarla delil getirmenin hiçbir geçerliliğinin kalmayacağını ifade etmektedir.

miye medresesindeki alimlerin ihtilaf etmeleri sonucu durum kendisinden sorulmuş ve bu hususta fetve istenice hadislerle delil getirerek sorunun altına "Evet elbette ki hadisleri yazıp hifzedenler de bu kapsama girerler. Nasıl girmesinler ki? Peygamberimiz: "Kim ümmetimin dini ile ilgili kırk hadis ezberlerse Allah onu kıyamet gününde fakih ve alim olarak haşreder" şeklinde bir fetva yazmıştır¹.

Herrasî'nin ciddiyeti, edeb ve heybeti yanında münazara esnasında latifeciliği de vardı. Bir gün Irak alimlerinden İbn Akîl (ö. 513/1119) ile aralarında geçen bir münazarada O'na şu beyti okuyarak latifede bulunur: (أرفق بعبدك إن فيه يتوسد جليّة ولك العراق وماؤه)
"Kölene karşı merhametli davran. Çünkü O dağda ve dağ kuraklığında yetişmiş, sen ise Irak'ta ve Irak suları arasında yetiştin"².

Akidesi :

Herrasî, ehl-i sünnet akidesine sahipti. Nitekim ileride de göreceğimiz gibi ehl-i sünnet karşıtı olan Mu'tezile, İmamiyye ve benzeri farkaların görüşlerini reddetmekte ve ehl-i sünnetin görüşünü savunmaktadır. Herrasî'nin başka bir akideye sahip olduğunu düşünmek doğru değildir. Zira her ne kadar Herrasî'nin yaşadığı dönemde İslâm aleminde ehl-i sünnetten başka mu'tezile ve batıniyye mezhepleri var ise de Nizamü'l-Mülk'ün vezir olmasıyla bu mezheplere mensup olanlar devlet denetimindeki yerlerden tasfiye edilmiştir. Ayrıca daha önce de belirttiğimiz gibi merkezleri Mısır'da bulunan Fatımîler Bağdat'taki Abbasîlere karşı hilafetlerini ilan etmişlerdi. Bu durumda ehl-i sünnet görüşünün dışında bir görüşü benimseyen bir kişinin Bağdat Nizamiye Medresesinde müderrislik yapması ve Selçuklu sultanı tarafından taltif edilip kadılığa tayin edilmesi düşünülemez. Buna rağmen bir ara Herrasî'nin batınî mezhebine mensup olduğu şeklinde bir şayiye çıkmış bunun üzerine Selçuklu sultanı Berk-Yaruk O'nu hapse atıp öldürmek istemiştir. Ancak Halife el-Mustazhir (487/1094)'in O'na sahip çıkması ve kendisiyle birlikte aralarında meşhur alim İbn Akîl'in de bulunduğu birçok alimin kendisinin böyle bir düşünce ile ilgisi olmadığına dair şahitlik etmesi ve bu dedikodunun bir iftira olduğunun ortaya çıkması sonucu tekrar serbest bırakılmıştır³.

1. İbn Hallikan, Vefeyat, II, 448

2. es-Subkî, Tabakat, VII, 233

3. es-Subkî, Tabakat, VII, 233; ez-Ziriklî, el-Â'lâm, V, 149.

Bu iftiranın sebebi, Abbasîlere karşı Alemut kalesinde saklanan Batınî mezhebine mensub İbn Es-Sabbah(ö.518/1124)'ın lakabının da "İlkiya" olmasından kaynaklanmıştı. Bunun farkedilmesiyle Herrasî'nin bu iftiradan uzak olduğu ortaya çıkmış ve serbest bırakılmıştır¹.

Herrasî'nin bu iftiraya uğramasının bir diğer sebebi de şu olabilir: Kendisine Muaviye(ö.60/679)'nin oğlu Yezîd(ö.64/683)'e la'net okumanın caiz olup olmadığı sorulmuş, bu soruya özetle şu cevabı vermiştir: Yezîd, sahabî değildir. Çünkü Hz. Ömer(ö.24/644)'in hilafeti devrinde doğmuştur. O'na la'net etme hakkındaki selefin görüşü ise: İmam Ahmed(ö.241/855), İmam Malik(ö.179/795) ve İmam Ebu Hanife(ö.150/767)'nin bu konuda iki görüşleri vardır. Bizim ise tek bir görüşümüz vardır, o da kendisine açıkça la'net okumanın caiz oluşudur. Zira O tavla oynamış, parslerle avcılık yapmış ve devamlı şarap içmiştir. O'nun şarabı övücü şiirleri herkesçe ma'lumdur ki bu şiirlerden bazı beytler de şunlardır:

-Aşk nağmeleriyle birlikte şarap kadehlerinin kendilerini bir araya getirdiği arkadaşlarıma sesleniyorum:

-Nimet ve lezzetlerden payınızı alın, Çünkü herkes her ne kadar uzun yaşasa bile ayrılıp gidecektir.

-Sevinç gününü(fırsatını) yarına bırakmayın, zira nice yarınlar var ki (tahmin edilmeyen) olayları beraberinde getirir.

Herrasî bu konuda uzun bir yazı yazdıktan sonra "Yemin ederim, eğer daha fazla kâğıdıml olsaydı bu adamın kötülükleri hakkında daha çok şeyler yazardım" demiştir.

İmam Gazzalî'ye de aynı soru sorulmuş ancak O, Herrasî'nin tam tersine Yezîd'in müslüman olduğunu, değil müslümana hayvanlara bile la'net okumanın caiz olmadığını, müslümana la'net okuyanın kendisinin la'nete müstahak olacağını, kaldı ki Yezîd'in Hz. Hüseyin'i öldürdüğü veya öldürülmesini emrettiği veya öldürülmesine razı olduğu şeklindeki iddiaların doğru olmadığını hatta bunlar doğru olsa bile adam öldürmekle kişinin la'nete müstahak olamayacağını dolayısıyla Yezîd'e la'net okumanın caiz olmadığını ifade etmiştir².

Sa'duddin Teftâzânî(ö.791/1388) de Herrasî'nin görüşünü benimseyerek Yezîd'in Hz. Hüseyin'in öldürülmesine razı olmasının, Hz.

1. es-Sübki, Tabakat., VII, 233; ez-Zirikli, el-A'lam., V, 149.
2. İbn Hallikan, Vefeyat., II, 449, 450

Peygamber'in ehline hakaret ettiğinin kesin olduğunu ve Yezîd'in kafir olduğu hususunda hiçbir tereddüt olmadığını belirttikten sonra kendisine ve yardımcılarına lâ'net yağdırmıştır¹.

Kanaatimizce Herrasî'nin ehl-i beyte karşı muhabbeti ve ehl-i beytten Hz. Hüseyin'i öldürten Yezîd'e lâ'neti caiz görmesi O'nu çekemeyenler tarafından maksatlı olarak O'na iftira atmalarına yol açmış olabilir.

Hocası ve Talebeleri :

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Herrasî'nin Cüveynî'den başkasının yanında okuduğuna dair bir kayda rastlamadık. Önemine binaen Cüveynî hakkında özet bilgiler vermeyi de uygun gördük:

Asıl adı, Ebu'l-Maalî Abdülmelik İbn Abdillâh İbn Yusuf İbn Muhammed İbn Abdillâh İbn Hayyeveyh el-Cüveynî'dir². 419/1028 tarihinde Cüveynî'de³ doğmuştur. Son derece dindar ve alim bir kişi olan babası, kendisine haram ve şüpheli bir şey yedirmemeye özen göstermiştir. Hatta bir gün annesi evde meşgul iken Cüveynî ağlamış, o sırada evlerinde bulunan komşularının cariyesi O'na emzirmiş, bunu farkederek babası: "Bu cariye bizim değildir, sahibinin de izni olmadığı için çocuğumuza süt emzirme yetkisi yoktur" diyerek Cüveynîyi kusturmuş ve midesindeki sütü boşaltmıştır⁴.

Cüveynî, ilk tahsilini babasının yanında yapmış ve kendisinden hadis ve fıkıh öğrenmiştir. Babasının 438/1046 yılında vefatı üzerine henüz 20 yaşlarında iken O'nun yerine geçmiş ve ders vermeye başlamıştır. Bu arada bir yandan ders verirken diğer yandan da dersi bitirince Beyhakî'nin medresesine giderek orada ders veren Ebu'l-Kasım el-İsferayînî (ö. 452/1060)'den usûl derslerini almıştır.⁵

Selçukluların birinci padişahı Tuğrul bey'in mu'tezile mezhebine mensub veziri Amidü'l-Mülk, hutbelerde bid'at ehline lâ'net okunması hususunda padişaktan emir çıkartmıştır. Bid'at ehline Eş'arîleri

1. et-Teftâzânî, Şerhu'l-Akaid (Kesteli haşiyesiyle), İstanbul Trs. s. 187-188; İbn el-İmad, Sezerat., IV, 8, 9.
2. es-Sübkî, Tabakat., V, 165.
3. Cüveynî, Bistâm'dan Neysabur'a giden kervan yolu üzerinde, Beyhak sınıraına bitişik 189 köyü kapsayan güzel bir bölgenin adıdır. Burda birçok büyük alimler yetişmiştir. (el-Hamevî, Mu'cem., II, 164 vd.)
4. İbn Hallikan, Vefeyat., III, 169.
5. İbn Asakir, Ebu'l-Kasım Ali İbn el-Hasen ed-Dimaşkî, Tebyînu Kezi-bi'l-Müfteri, Beyrut 1979, s. 279.

de dahil ettiği için birçok Eş'arî alimler tutuklanmış, kimisi de memleketi terketmiştir. Eş'arî mezhebine mensub olan Cüveynî de önce Bağdat'a ve ondan sonra da Hicaz'a gitmiştir. Burada dört yıl kaldıktan sonra 455/1063 yılında Selçuklu sultanı Alparslan'ın Nizamü'l-Mülk'ü vezirliğe getirip Amîdü'l-Mülk'ü uzaklaştırmasıyla Mu'tezile zihniyetinin baskısı sona ermiş ve o zamana kadar Neysabur'dan kaçan alimler birer birer geri dönmeye başlamışlardır. Dönenler arasında Cüveynî de vardır. İlme büyük değer veren Nizamü'l-Mülk, Cüveynîye iltifat ederek Neysaburda Nizamiye medresesini inşa ettirmiş ve müderrisliğine O'nu tayin etmiştir. Cüveynî, 478/1085 yılında vefat edinceye kadar burda tedrisata devam etmiştir¹.

Cüveynî'nin müderrisliği sırasında hergün büyük alimlerden 300 kadar kişi kendisinden ders almıştır². Öğrencileri arasında özellikle dört tanesinin çok meşhur olduklarını söyleyebiliriz. Bunlar, Ahmed İbn Muhammed el-Havafî (ö. 500/1106), Çalışmamızın konusu olan el-Herrasî (ö. 504/1110), Ebu Hamid el-Gazzalî (ö. 505/1111) ve Süleyman İbn Nasır el-Ansârî en-Neysabûrî (ö. 512/1118)'dir³.

Cüveynî birçok konuda eser yazmıştır; bunlardan önemli olan bazıları şunlardır: "es-Samil fi Usuli'd-Din", "Kitabu'l-İrşâd ila Kavati'i'l-Edille fi Usuli'l-İ'tikad", "Kitabu'l-Luma' fi Usuli'd-Din", "Nihayetu'l-Matlab fi Dirayeti'l-Mezheb", "el-Varakât", "Muğîsu'l-Halk fi't-Tibai'l-Ahakk", "el-Giyasî" (Bu eseri, Gıyasuddin Nizamü'l-Mülk'e ithafen yazmıştır), "Medariku'l-Ukûl", "Gunyetu'l-Mustersidin", "el-Kifare fi'l-Cedel", "Kitabu'l-Furûk"⁴.

478/1085 yılında vefat eden Cüveynî Neysabur'daki el-hüseynî mezarlığına defnedilmiştir⁵.

Öğrencilerine gelince; Nizamiye medresesinde uzun süre müderrislik yapan Herrasî'nin yanında birçok alim yetişmiş ve o günkü usûl lere göre icazet almışlardır⁶. Herrasî tedrisatında, hocası Cüveynî'nin

1. es-Sübki, Tabakat, V, 169-171

2. es-Sübki, Tabakat, V, 171

3. İzmirli, İsmail Hakkı, İmamü'l-Harameyn Ebu'l-Meâlî İbn el-Cüveynî, D.F.İ.F.M., sayı 9, s. 32, 33.

4. Bkz. İbn Halkikan, Vefeyat, III, 169; es-Subki, Tabakat, V, 171, 172.

5. İbn Asakir, Tebyin, s. 284-285.

6. İbn el-İmad, Şezerat, IV, 8; es-Subki, Tabakat, VII, 232; Kehhale, Ömer Rıza, Mu'cemu'l-Muellifin, Dimişk 1957, V, 220

metodunu takip etmiştir¹. Herrasî'nin müderrisliği süresince kendisine öğrencilik yapanların hepsini buraya yazmamız mümkün değildir. Dolayısıyla bunlardan isimlerini tesbit ettiğimiz sadece birkaç tanesini zikretmekle yetiniyoruz:

- 1- Abdalbaki İbn Muhammed İbn Abdilvahid el-Gazzalî(ö.513/1119)
- 2- Abdülkerim İbn Ali İbn Ebi Talib(ö.522/1128).
- 3- el-Hasen İbn Ali İbn el-Hasen el-Mevsülî(ö.529/1134).
- 4- Ali İbn Ahmed el-Buharî(ö.530/1135).
- 5- Abdüsselam İbn el-Fadl el-Cilî(ö.534/1139).
- 6- Şafi' İbn Abdirraşid İbn el-Kasım(ö.541/1146).
- 7- Abdullah İbn Ali İbn Sa'd(ö.542/1147).
- 8- Ali İbn Muhammed İbn İsa Ebu'l-Hasen İbn Karraz(ö.545/1150).
- 9- Abdulvahid İbn el-Hasen Ebu'l-Feth el-Bakarhayy(ö.553/1158).
- 10- el-Hidr İbn Nasr Ebu'l-Abbas el-İrbilî(ö.567/1171).
- 11- el-Hasen İbn Sa'd el-Huncî Ebu'l-Mahasin(ö.575/1179)².

Ayrıca Ebu Tahir Ahmed İbn Muhammed es-Silefî(ö.576/1118) ile Sa'du'l-Hayr İbn Muhammed el-Ansarî(ö.541/1146) de kendisinden hadis nakletmişlerdir³.

Eserleri:

Yaptığımız incelemede Herrasî'nin şu eserlerini tesbit ettik:

- 1- Ahkâmu'l-Kur'an
- 2- Şifau'l-Mustersidîn fi Mesail'i'l-Müctehidîn
- 3- et-Ta'lîk fi Usuli'l-Fıkıh
- 4- Levamiu'd-Delail fi Zevaya'l-Muselsel
- 5- Usulu'd-Dîn
- 6- Nakzu Mufredati'l-İmami Ahmed⁴

Çalışmamızın konusu olan Herrasî'nin Ahkâmu'l-Kur'an adlı eserinin, Şafiî mezhebi üzerine yazılan en önemli fikhî tefsir olduğunu söyleyebiliriz. Müfessirimiz, bu eserinde görüşlerini ve ayetlerden çı-

1. es-Sübki, Tabakat, VII, 232.
2. Bkz. es-Sübki, Tabakat, VIII, 60, 65, 83, 101, 119, 125, 142, 169, 179, 204, 213, 234.
3. es-Sübki, Tabakat, IV, 232.
4. Bkz. es-Sübki, Tabakat, VII, 232; Hacı Halife, Kesf, II, 1056, 1069; Brockelmann, Carl, GAL, Leiden 1938, I, 489; Supplementband, Leiden 1937, I, 674; Kehhale, Mu'cem, VII, 220

kardığı hükümleri, Şafii mezhebi üzerine bina etmiştir. Kendisi Şafii'nin, tahminlerin üzerinde bir zekâ ve kabiliyete sahip olduğunu ve mezhebini Allah'ın Kitabına göre kurduğunu, görüşlerini O'na dayandırdığını ve bu eserini, Şafii'nin görüş ve delillerini açıklamak ve O'nu görüşleri istikametinde yeni bazı meseleleri tesbit etmek için yazdığını ifade etmektedir¹.

Yine kendisi son derece kısa ve öz olarak yazdığı bu harika tefsirini, ancak ma'kûl ve menkûl ilimlerden payını almış, furu' ve usûl ilimlerinde derya olmuş kişilerin anlayabileceğini belirtmektedir².

ez-Zehabi ve İbn el-Arabî (ö. 543/1148) de Herrasî'nin bu tefsirinin son derece değerli ve önemli bir eser olduğunu vurgulamaktadırlar³.

Kendisi bu eserinde, kendisinden önceki birçok müelliflerin eserlerinden yararlandığı gibi kendisinden sonra gelenler de onun eserinden yararlanmışlar, yani kendisinden öncekilerin eserleri onun için kaynak oldukları gibi kendisinin eseri de sonrakiler için kaynak olmuştur⁴.

Herrasî'nin diğer eserlerine gelince esefle söyliyelim ki kaynaklarda yaptığımız incelemede bu eserler hakkında açıklayıcı bir bilgi rastlayamadık. Bu eserler hakkında bilgi vereceklerini umduğumuz Kesfu'z-Zunun, GAL ve benzeri teracim kitapları bu eserlerin isimlerini zikretmekten başka önemli bir açıklama yapmamışlardır. Ancak eserlerin isimlerinden, hangi konuda yazıldıklarına dair bir ipucu elde edebiliyoruz. Bu isimlerden anlaşılıyor ki "Sifau'l-Mustarsidîn" adlı eser, mezheplerin ihtilafları ile ilgilidir. es-Subkî (ö. 771/1369), eserin ismini zikrettikten sonra bunun mezhep ihtilaflarına dair yazılan en güzel eserlerden biri olduğunu belirtmektedir⁵. Diğer kitapların isimlerinden de hangi konulara dair oldukları anlaşılacaktır. Ancak "Levami'ud-Delail fi Zevaya'l-Muselsel" adlı eserin konusu, isminden anlaşılmamaktadır. Bu eser "Ahkamu'l-Kur'an'ın muhakkikleri tarafından "Levamiu'd-Delail fi Zevaya'l-Mesail" şeklinde zikredilmiştir.

1. Bkz. el-Herrasî, Ankâm, I, 20 (Mukaddime Kısmı).

2. el-Herrasî, Ankâm, I, 21.

3. ez-Zehabi, et-Tefsir, II, 444 vd.; İbn el-Arabî, Muhammed İbn Abdillak Ahkamu'l-Kur'an (Thk. Ali Muhammed el-Becavî), Beyrut Trs., I, 13.

4. Bkz. İbn el-Arabî, Ankâm, I, 13; el-Mahallî, Serh, I, 261; el-Kurtubî, Muhammed İbn Ahmed, el-Cami' li-Ahkâmî'l-Kur'an, Kahire 1967, IV, 104-105; V, 26, 43.

5. es-Subkî, Tabakat, VII, 234.

Kelimeler arasındaki uyum açısından bu ismin daha doğru olma ihtimali vardır.

Herrasî'nin, Ahkamu'l-Kur'anındaki bazı ifadelerinden ve eserlerine yaptığı atıflardan, kaynaklarda zikredilen bu eserlerinden başka eserlerinin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 4 üncü cildin 296 ncı sayfasında sahabe sözlerinin itimat edilir güçlü bir delil olduğunu söyledikten sonra "bunu "el-Musannaf fi'r-Rivayat" adlı eserinde zikrettiğini belirtmektedir. Muhakkik de bu eserin, fıkıh ve hadis konusunda yazılan önemli eserlerden olduğunu belirtmekte ancak eser hakkında bir bilgi vermemektedir.

Herrasî, bundan bir sonraki sayfada, kölelerin kitabeti ile ilgili hükümler'in "Mesailu'l-Fıkh" ta açıklandığını belirtmektedir ki bundan, fıkıh konusunda da bir eserinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Herrasî, 3 üncü cildin 107 nci sayfasında, su ile abdest aldığı takdirde namaz vaktinin geçeceğinden koarkan kişinin teyemmüm almasının caiz olup olmayacağı konusunda bu meseleyi "el-Mezheb" de genişçe izah ettiğini belirtmektedir. Bu sözleri, O'nun bu isim altında bir eserinin var olduğunu göstermektedir.

Herrasî'nin, haklarında bilgi sahibi olmadığımız Ahkamu'l-Kur'an dışındaki diğer eserlerinin de bir gün ortaya çıkarılıp ilim erbabının istifadesine sunulmasını temenni ediyoruz.

Herrasî'nin Ölümü :

Herrasî, (504/1110) yılında Muharrem ayının başında ikinci vaktinde Bağdat'ta vefat etmiş ve Ebu İshak eş-Şirazi (ö. 476/1374)'nin burdaki türbesine defn edilmiştir. Cenazesinde, o zaman hanefîlerin reisleri olan ve Herrasî ile aralarında çekişme bulunan Ebu Talib ez-Zeynebî (ö. 512/1118) ile Kadı'l-Kudât (başkadı) Ebu'l-Hasen İbn ed-Damigani (ö. 513/1119) de bulunmuşlardır. Onlardan birisi baş uzcunda, diğeri ise ayaklarının yanında oturduktan sonra Damigani O'nun hakkında şu beyti söylemiş:

"Kadınlar kısır kaldı, artık onun benzerini doğuramazlar;
Zira kadınlar, O'nun benzerini doğurmaktan acizdirler."

Zeynebî de şu beyti ilave etmiştir:

"Artık ağlayıp feryâd edenler hiçbir yarar elde edemezler;
Sen artık tarihe karışmış bir söz gibi oldun"

O sırada Nizamiye medresesinde Herrasî'nin hizmetinde bulunan meşhur şair İbrahim İbn Osman el-Ğazzî (ö. 541/1146), O'nun hakkında şu mersiye¹yi söylemiştir:

- İşte olaylar böyledir; kimseyi kendi haline bırakmazlar.
- Yaratıklar, hiçbir surette onların elinden kurtulamazlar.
- Şayet yücelik, kişiyi bu olayların etkisinden kurtarabilseydi,
- Güneş ve ay hiçbir zaman tutulmazlardı.
- Ölümden çekinip sakınarak uyuyan korkağa de ki:
- Sakınmak ve korkmak ne zaman helak olmayı önleyebilmiştir?
- İslâm, batan güneşinin üzerinde o kadar ağlayıp yaşlar döktü ki
- Yağmur bile bu gözyaşlarının yanında az kalır.
- Büyük bir alim. Onu hep açık ve güler yüzlü gördük.
- Güleryüzlülük insanın karşılandığı en güzel şeydir.
- Her ne kadar ölüm, O'nu ayakları altında dürmüş ise de,
- Onun geniş ve büyük ilmi her tarafı sarmıştır.
- Ey İmededdin! Sagnak ve sürekli yağmurla yüklü bulut, senin toprağını sulasın.
- Halk arasında bir üzüntü ve (üzücü bir olay haberi) var.
- Acaba halkın bu üzüntüsünden haberdar mısın?
- Senin vermiş olduğun dersler İdris'in oğlu Şafii'yi ihya etti.
- O derslerin takrir ve etkilerinden, zihinler ve fikirler hayrete düşüyorlardı.
- O dersten bir parça kapmış olan kimsenin eli,
- Parlayan sade bir nura tutunmuştur.
- Fıkhi meselelerle ilgili açıklamaları,
- Tıpkı siyah atın alındaki beyazlık gibi parlıyordu.
- Eğer O'nun bir benzerinin olduğunu bilseydim,
- Ona dua eder ve yaşadığım asrın, onun ilmî servetine muhtâc olduğunu söylerdim¹.

1. İbn Hallikan, Vefeyat., II, 451-452; Herrasî'nin hayatı için Bu zikrettiğimiz kaynakların yanında ayrıca Bkz. ez-Zehabi, Tarihu Duveli'l-İslâm (Thk. Fehim Muhammed Şeltût-Mustafa İbrahim), Beyrut 1974, II, 33; İmeduddin, İsmail Ebu'l-Fida, el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beser, Beyrut Trs., II, 220; es-Safedi, Salahaddin Halil İbn İbek, el-Vafi bi'l-Vefeyat, Wiesbaden 1983, II, 82-84.

II. BÖLÜM

FIKHÎ TEFSİRİ

A- TEFSİRİNİN KAYNAKLARI :

Herhangi bir konuda bir eser yazmak isteyen kimsenin, kendisinden önce bu konuda eser yazanlardan faydalanması ve gerektiğinde onlardan nakiller yapması gayet normaldir. Aslında bir eserin dayandığı kaynaklar ne kadar bol ve sağlam olursa o eser de o kadar değerli olur. Çünkü daha önceki eserlere başvurulmadan, bu konuda yazılıp çizilenler incelenmeden yazılan bir eser, muhteva itibariyle eski eserlerin tekrarı olabilir ve ilim hayatına bir yenilik kazandırmayabilir. Dolayısıyla Herrasî de, tefsirini yazarken konu ile ilgili birçok kaynaklardan faydalanmış ve yeri geldikçe onlardan nakiller de yapmıştır. Ancak şunu belirtelim ki Herrasî'nin yaşadığı dönemde çağımızdaki gibi bibliyografik sistem olmadığından kendisi de devrinin diğer müellifleri gibi faydalandığı eserlerin isimlerini genellikle zikretmemekte, zikretse bile cilt ve sayfasını belirtmemektedir. Keza şahısların isimlerini zikretmek suretiyle kendilerinden nakiller yapıp görüşlerini aktarırken de bu görüşlerin yer aldığı eserlerin isimlerini zikretmemekte, zikrettiği yerlerde de cilt ve sayfa numaralarını vermemektedir.

Herrasî'nin yaptığı nakilleri şu şekilde tasnif edebiliriz:

1) Hiçbir isim vermeden yaptığı nakiller: Herrasî, bu nakilleri genellikle (وَمِنْ طَائِفٍ) "bazıları, ..zikretmiştir", (وَذَكَرَ ذِكْرًا) "bazıları, ..zannetmiştir", (رَوَى عَنْ جَمَاعَةٍ مِنَ الْمُتَسَرِّينَ) "bir kısım müfessirlerden, ..rivayet edilmiştir", (قَالَ كَثِيرٌ مِنَ الْمُتَسَرِّينَ) "müfessirlerin çoğu, ..söylemiştir", (وَقَالَ بَعْضُ السَّلَفِ) "seleften bazıları, ..söylemiştir", (وَقَالَ بَعْضُ الْأَصُولِيِّينَ) "bazı usûlcüler, ..söylemiştir" gibi başlıklar altında yapmaktadır.

2) Eserin ismini belirtmeden sadece kişilerin ismini belirterek yaptığı nakiller: Herrasî'nin, isim belirterek nakiller yaptığı bu zıtları şu şekilde gruplandırmak mümkündür:

Hadisçiler: Bunların başlıcaları şunlardır:

- Said İbn el-Müseyyeb (ö. 94/712)
- ed-Dahhak (ö. 105/723)
- Nafi' (ö. 117/735)
- Âta' (ö. 126/744)
- es-Süddî (ö. 127/745)
- Zeyd İbn Eslem (ö. 136/753)
- Rabi' İbn Enes (ö. 139/756)

Tefsirciler: Bunların başlıcaları:

- İbn Mes'ud(ö.32/652).
- Ali İbn Ebi Talib(ö.40/661).
- Zeyd İbn Sabit(ö.45/665).
- İbn Abbas(ö.68/687).
- Said İbn Cübeyr(ö.95/714).
- İbrahim en-Nehâî(ö.95/714).
- Mücahid(ö.103/721).
- eş-Şa'bî(ö.104/722).
- İkrime(ö.105/723).
- Tavûs İbn Keysan(ö.106/724).
- İbn Sirin(ö.110/728).
- Hasen el-Basrî(ö.110/728).
- Kâde İbn Daame(ö.117/735).

Fıkıhçılar:Bunların başlıcaları da şunlardır:

- İbn Ebi Leyla(ö.148/765).
- Ebu Hanîfe(ö.150/767).
- el-Evzâî(ö.157/773).
- Zufer(ö.158/774).
- es-Sevrî(ö.161/778).
- Malik İbn Enes(ö.179/795).
- Ebu Yusuf(ö.182/798).
- Muhammed İbn el-Hasen(ö.189/805).
- Şafiî(ö.204/819)
- Ahmed İbn Hanbel(ö.241/855).
- el-Muzenî(ö.264/877).
- Davud ez-Zahirî(ö.270/883).
- et-Tahavî(ö.321/933)
- el-Kerhî(ö.340/951)

Bu isimleri yukarıda belli bir grup içerisinde zikretmemiz, o konuda daha ziyade şöhret kazanmasından ve kaynaklarda genellikle o grup içerisinde zikredilmesinden dolayıdır. Yoksa öbür konularda bilgi sahibi olmadıkları anlamına gelmez. Zira bunlardan bazıları mezkûr üç ilim dalında da ileri derecede bilgi sahibi olmuştur. Zaten bu üç bilim, içiçe olduğundan birini bilmek için büyük ölçüde diğerinden haberdar olmak gerekir.

Herrasî, bunlardan nakil yaparken her ne kadar eserlerinin isimlerini zikretmiyorsa da, kendisinin geniş malumata sahip oluşu, Nizamiye medresesinde uzun seneler müderrislik yapmış olması, aktardığı görüşlerin tahlilini yapıp bazılarını tercih ederek gerektiğinde diğerlerini reddetmesi gibi hususlar gözönünde bulundurulacak olursa O'nun, bu zatların eserlerini kuvvetli ihtimalle bizzat görüp incelediğini ve onlardan bizzat yararlandığını söyleyebiliriz. Ancak bu eserleri bizzat görmeyip eser sahiplerinin görüşlerini, kendisinden daha önce yazılan eserlerden almış olması da muhtemeldir.

3.) Hem müellifin hem eserinin ismini belirterek yaptığı nakiller: Yaptığımız incelemede Herrasî'nin, tefsirinde sadece üç eserin ismini zikrettiğini müşahede ettik. Ancak bu demek değildir ki müfessirimiz sadece bu üç eserden yararlanmıştı. Daha önce de belirttiğimiz gibi müfessirimiz sadece isimlerini zikrettiği kişilerin eserlerinden de kuvvetli ihtimalle yararlanmıştı. Anca o devirde bibliyografik bir sistemin olmaması nedeniyle kaynak gösterme adeti yoktu. Bunu, sadece Herrasî'nin eserinde değil o dönemlerde yazılan bütün eserlerde de müşahede etmekteyiz.

Şimdi Herrasî'nin atıflarda bulunduğu bu eserler ve müellifleri hakkında kısa bilgi verelim:

a.-İsmail İbn İshâk (ö.282/895), Ahkâmu'l-Kur'an:

Aslen Basralı olup burada yetişmiştir. Daha sonra Bağdat'a yerleşen bu zat birçok alimden ders almış ve kendisi de birçok ilim adamı yetiştirmiştir. Maliki mezhebine mensup olan İsmail İbn Eshâk, maliki fıkhı konusunda Irak ehline öncülük etmiştir. Daha önce emsali görülmemiş "Ahkâmu'l-Kur'an" adlı değerli bir eser yazmıştır. Ayrıca 25 cüz'den oluşan "Maani'l-Kur'an", 200 cüz'den oluşan ve tamamlanamayan "Kitabu'r-Reddi Ala Muhammed İbn el-Hasen", "Kitabu'r-Reddi Ala Ebi Hanîfe", "Kitabu'r-Reddi Ala eş-Safî fi Mes'eleti'l-Humus" gibi birçok eserleri de vardır¹.

Herrasî bu zatın "Ahkâmu'l-Kur'an" ve "Maani'l-Kur'an" ını görmüş olacak ki tefsirinin birkaç yerinde onlara atıfta bulunmaktadır². Ancak şunu esefle belirtelim ki bu değerli eserleri elde edemediğimizden Herrasî'nin eserini bunlarla karşılaştırma imkânını bulamadık.

1. ed-Dâvudî, Muhammed İbn Ali İbn Ahmed, Tabakatu'l-Mufessirin (Tnk. Ali Muhammed Ömer), Mısır 1972, I, 105-107.
2. Bkz. el-Herrasî, Ahkâm, I, 268; II, 293, 302; III, 362; IV, 216, 260, 299.

b.- Abdülcabbar İbn Ahmed İbn Abdülcabbar Ebu'l-Hüseyn(ö.415/1020); "Fevaidu'l-Kur'an" :

Müfessir, kelamcı ve aynı zamanda usûlcüdür. Rey, Kazvin ve diğer bazı yerlerde kadılık yapmış ve bu sayede çok zengin olmuştur. İtikad yönünden aşırı mu'tezilîlerden olan kadı Abdülcabbar, yaşadığı asırda mu'tezilenin reisi idi. Mu'tezile O'na kadıların kadısı anlamında "Kadı'l-Kudat" lakabını verirler ve bu lakabı başkası hakkında kullanmazlardı. Fıkhî meselelerde şafiî mezhebini benimser ve onu hararetle savunurdu. Kadı Abdülcabbar muhtelif konularda birçok telifler yazmıştır. "Tefsiru'l-Kur'an", "Delailu'n-Nubuvve", "Tabakatu'l-Mu'tezile", "Tenzihu'l-Kur'an'î ani'l-Matain" ve "el-Emali" bunlardan bazılarıdır. Kendisi Rey'de vefat etmiştir¹.

Herrasî, el-A'raf suresinin 204. üncü ayetini tefsir ederken imamın arkasında fatihanın okunması gerektiği hakkında deliller zikrettikten sonra bu konuda Abdülcabbar İbn Ahmed'in "Fevaidu'l-Kur'an" adlı eserine atıfta bulunmuştur². Bu ise kendisinin kuvvetli ihtimalle bu eseri inceleyip ondan yararlandığını göstermektedir.

c.- Ahmed İbn Ali Ebu Bekr er-Razî el-Cassas(ö.370/980), "Ahkamu'l-Kur'an" :

Rey şehrinde doğmuş ve genç yaşında Bağdat'a gelerek oraya yerleşmiştir. Fakih ve aynı zamanda müctehiddir. Zühd ve takva ile şöhrat kazanmıştır. Kendisine başkadılık teklif edilmiş ancak bunu kabul etmemiştir. "Ahkamu'l-Kur'an", "Serhu'l-Camii'l-Kebir", "Serhu'l-Camii's-Sağîr", "Muhtasaru İhtilafi'l-Fukaha li't-Tahavî", "Serhu Edebi'l-Kadili'l-Hassâf", "Üvâbâtu'l-Mesâil", "Usûlü'l-Fıkh" ve benzeri birçok eserleri vardır. Hanefî mezhebine mensub olan Cassas, zamanında onların reisi olmuştur. Bağdatta vefat etmiştir³.

Herrasî, tefsirinde, bazen sadece ismini bazen de "Ahkâmu'l-Kur'an" adlı eserini de zikretmek suretiyle sık sık Cassas'tan bahsetmektedir. İleride de göreceğimiz gibi Herrasî genellikle Cassas'ın görüşlerini, tenkid gayesiyle zikretmektedir. Hele Cassas Şafiî'nin aleyhine en ufak bir ithamda bulunup görüşlerini benimsemezlik yap-

1. el-Askalânî, İbn Hacer Şihabuddin Ahmed İbn Ali, Lisanu'l-Mizan, Beyrut, 1971, III, 387; ez-Zehabi, Muhammed İbn Ahmed, Mizanu'l-İtidal, Mısır 1963, II, 533; Kahlale, Mu'cem, V, 78.
2. el-Herrasî, Ahkam, III, 375.
3. Bkz. İbn el-İmâd, Sezerat, III, 71; Güngör, Cassas, s. 7-48.

mıŝsa, Herrasî'nin hücumuna uğramakta ve O'nun tarafından cahillik ve anlayıŝsızlıkla itham edilmektedir. Herrasî, tefsirinde Malikî ve Hanbelî mezheplerine oranla Hanefî mezhebine ve dolayısıyla bu mezhebin görüşlerini yansıtan ve bu mezhep için önemli bir kaynak olan ve aynı zamanda İslâm tefsir literatüründe de ağırlıklı bir yeri bulunan Cassas'ın görüşlerine daha çok yer vermektedir¹. Aslında bugün İslâm âleminde en çok taraftarları bulunan iki mezhebin yani Şafiî ve Hanefî mezheplerinin bu iki kaynak tefsirlerini mukayeseli bir şekilde inceleyip delillerini tahlil etmek, müstakil bir çalışma konusu olabilir.

Müfessirimiz, her ne kadar Cassas'ı sık sık tenkid edip O'nu cehaletle itham ediyor ve O'ndan yararlandığını belirtmiyorsa da yaptığımız incelemede kendisinin Cassas'ın eserinden çok yararlandığını ve birçok yerde O'nun tesbit ve ifadelerini sanki kopya ettiğini müşahede ettik. Şimdi bu hususta birkaç örnek vermeyi uygun buluyoruz:

a) Herrasî, tefsirinin başında Besmele'nin tefsirinde, Besmele'nin başındaki (ب) harf-i cerrinin müteallakı ve buna göre besmele'nin taşıdığı anlam hakkında şunları yazmaktadır:²

... فالاول في بسم الله الرحمن الرحيم وما فيه من معنى الضير فان فيه ضمير لا يستغن الكلام عنه لأن الباء مع سائر حروف الجر لا بد أن يتصل بفعل اما مظهر مذكور واما مضمير محذوف والمضمر في هذا الموضع اما أن يكون ضميراً أو أمراً فإذا كان ضميراً فمعناه أبداً بسم الله . ودل الكلام على هذا الضير . لان القارة مبتدئ والبال المشاهدة منبئة عنه ومخفية عن ذكره . ومعنى الامر : يا بدءوا بسم الله . ودل على الامر قوله تعالى في موضع آخر : اقرأ باسم ربك ويحتمل أن يكون ابادها بالضير لأن الضير يحتملها . ولو صرح باحدھا امتنعت ابادة الآخر . وكذلك قوله صلي الله عليه وسلم قد رفع عن امتي الخطأ والنسيان » فان الحكم لما تعلق بضمير يحتمل رفع الحكم لأسأ ويحتمل المآثم فلا تبعه ابادتهما . ولو صرح باحدھا لم يجز ابادة الثاني ...

1. Bkz. el-Herrasî, Ahkâm, I, 65, 106, 239, 242; II, 186, 217, 222, 253, 304, 433, 491; III, 68, 114, 297, 359, 362.

2. el-Herrasî, Ahkâm, I, 22, 23.

Cassas'ın burdaki ibaresi ise şöyledir:¹

... فنقول : ان فيها ضمير فعل لا يستغنى الكلام عنه . لان الباء مع سائر حروف الجر لا بد أن يتصل بفعل اما منظر مذكور واما مضمير محذوف والضمير في هذا الموضع ينقسم الى معنيين خبر وأمر فاذا كان الضمير خبراً كان معناه أبدء بسم الله . فحذف لهذا الخبر وأضمر . لان القارئ مبتدئ والحال المشاهدة منبئة عنه ومخفية عن ذكره . واذا كان أمراً كان معناه إبدءوا بسم الله وفي نسق تدوة السورة دلالة على انه أمر... وقد ورد الامر بذلك في مواضع من القرآن مصرحاً وهو قوله تعالى اقرأ باسم ربك... ولا يبعد ان يكون الضمير لهما جميعاً فيكون الخبر والامر جميعاً مرادين... كذلك قولنا في نظائره نحو قوله النبي صلى الله عليه وسلم : دد رفع عن أمتي الخطأ والنسيان وما استكرهوا عليه لان الحكم لما تعلق بضمير يحتمل رفع الحكم رأساً ويحتمل التأني لم يمتنع بإرادة الأمرين...

b) Herrası "Gelin kendi çocuklarımızı ve sizin çocuklarınızı çağıralım..."² mealindeki ayetin tefsirinde, Hz. Hasan ve Hüseyin'in, Hz. Peygamber'in çocukları sayıldıklarına dair açıklamalarda bulunurken şunları söylemektedir:³

واعلم ان في هذه الآية دلالة على ان الحسن والحسين رضي الله عنهما ابنا رسول الله لانه اخذ بيد الحسن والحسين حين اطاق حضور المباحلة وقال الله تعالى : دد تعالوا ندع ابنائنا وابنائكم... ولم يكن للنبي بنون غيرهما . وقال للحسن : دد ان ابني هذا سيد... وقال فيه حين بال عليه وهو صبيرا دد لا ترموا ابني هذا... وهما من ذرية ابيته أيضا كما جمل الله عيسى من ذرية ابراهيم بقوله : دد ومن ذرية داود وسليمان وأيوب ويوسف وموسى وهارون وكذلك تجزي المهنيين و ذكرنا ويحيى وعيسى... ولما نسبتته اليه من جهة امه . لانه لا اب له . وقال كثير

1. el-Cassas, Ahkamul-Kur'an, Beyrut Trs., I, 6, 7.

2. Al-i Imran 3/61

3. el-Herrası, Ahkam, II, 26, 27

من العلماء: أن هذا مخصوص بالحن والحين أن يسميا ابن رسول الله صلى الله عليه وسلم دون غيرها. لقوله عليه السلام: «د كل سبب ونسب ينقطع يوم القيامة إلا سببي ونسبي». وقد قال بعض أصحابنا: «حن أوصى لولد فلان ولم يكن نصبه وله ولد ابن وولد ابنة أن الوصية لولد الابن دون ولد الابنة...»

Cassas'ın aynı ayetle ilgili tefsiri ise şöyledir:¹

... وفي الدلالة على أن الحن والحين ابنا رسول الله صلى الله عليه وسلم لأنه أخذ بيد الحن والحين حين أراد حضور المباحلة وقال تعالى: «تعالوا ندع أبناءنا وأبنائكم وأبنائكم ومن كان كذلك» وقال تعالى: «وقال حين بال عليه أحدها وهو صغيراً: «د إن ابنى هذا سيد»، وقال حين بال عليه أحدها وهو عيسى من ذرية إبراهيم عليه السلام بقوله تعالى: «د ومن ذرية داود وسليمان»، إلى قوله «د وذكرياً ويحيى وعيسى»، وأما نسبته إليه من جهة أمه لأنه نداء له. ومن الناس من يقول: «إن هذا مخصوص في الحن والحين رضي الله عنهما أن يسميا ابن النبي صلى الله عليه وسلم دون غيرها وقد روى في ذلك خبر عن النبي صلى الله عليه وسلم يدل على خصوص إطلاق اسم ذلك عنهما دون غيرها من الناس لأنه روى عنه أنه قال: «د كل سبب ونسب منقطع يوم القيامة إلا سببي ونسبي». وقال محمد فحين أوصى لولد فلان ولم يكن له ولد نصبه وله ولد ابن وولد ابنة فإن الوصية لولد الابن دون ولد الابنة...»

c) Herrasî, el-Maide suresinin "İhrâmı iken avlanmayı helal saymamak üzere (aşağıda) size okunacaklar dışında kalan hayvanlar, sizin için helal kılındı" mealindeki birinci ayetinin tefsirinde, ayette geçen (الأنعام) "el-En'âm" kelimesinin ne demek olduğu ve

1. el-Cassas, Ahkâm, II, 14

hangi tür hayvanları kapsadığı hakkında açıklama yaparken şunları söylemektedir:¹

قيل في الدنعام انها الابل والبقر والغنم . وقيل يقع الدنعام على هذه الاصناف الثلاثة وعلى الطباء وبقر الوحش ولا يدخل فيها الحافر لأنه أخذ من نعومة الوطاء . ويدل على تناوله للجميع استناده الصيد منها بقوله في نسق الآية دد غير محل الصيد وأنتم حرم ، ويدل على أن الحافر ليس داخل في الدنعام قوله تعالى : « دد الأنعام خلقها لكم فيها دفاً و منافع و منها تأكلون ، » ثم عطف عليه قوله تعالى دد والحيل والبغال والحمير ، فلما استأنف ذكرها وعطفها على الدنعام دل ذلك على أنها ليست منها...

Cassas'ın aynı ayetteki açıklaması ise şöyledir:²

قيل في الدنعام انها الابل والبقر والغنم ... وقيل إن الدنعام تقع على هذه الاصناف الثلاثة وعلى الطباء وبقر الوحش ولا يدخل فيها الحافر لأنه أخذ من نعومة الوطاء . ويدل على هذا القول استناده الصيد منها بقوله في نسق الآية دد غير محل الصيد وأنتم حرم ، ويدل على أن الحافر غير داخل في الدنعام قوله تعالى دد والآنعام خلقها لكم فيها دفاً و منافع و منها تأكلون ، » ثم عطف عليه قوله تعالى : دد والحيل والبغال والحمير لتركبوها ، فلما استأنف ذكرها وعطفها على الدنعام دل على أنها ليست منها...

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür³. Görüldüğü gibi Herrasî'nin ibaresiyle Cassas'ın ibaresi, kullandıkları cümleler, hatta kelimeler hemen hemen aynıdır. Bu benzerliğin tesadüfî olması düşünülemez. Cassas, Herrasî'den önce olduğuna göre, acaba Herrasî Cassas'ın eserinden mi iktibas etti veya ikisi de kendilerinden önce yazılan bir eserden mi iktibas ettiler? Bunu tesbit edemedik. Şafiî'nin Ankamu'l-Kur'an'ında böyle bir benzerlik göremedik. Ancak ikisinin de, daha ön-

1. el-herrasî, Ankâm, III, 19, 20

2. el-Cassas, Ankâm, II, 297.

3. Bkz. el-Herrasî, Ankâm, III, 27; Benzeri ibare için Bkz. el-Cassas, Ankâm, II, 299; el-Herrasî, Ankâm, III, 366-367; Aynı açıklama için, el-Cassas, Ankâm, III, 33.

ce zikrettiğimiz İsmail İbn İshak'ın "Ahkamu'l-Kur'an"ında yararlanmış oldukları muhtemeldir. Maalesef bu eser elimizde mevcut olmadığından onunla bir karşılaştırma yapma imkânını bulamadık.

B- RİVAİYET YÖNÜ:

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Kur'an-ı Kerim tefsir edilirken genellikle iki yol takip edilmiştir: Bir kısım müfessirler tefsir yaparken kendi görüş ve icthadlarını belirtmemişler, ayetleri, yine ayetler, hadisler, sahabe ve tabiin sözleriyle açıklamaya çalışmışlardır. Bu tür tefsirlere "Rivayet Tefsirleri" denilmiştir. Diğer bir kısım müfessirler ise yaptıkları nakiller yanında kendi yorum ve icthadlarını da ilave etmişlerdir. Bu çeşit tefsirlere de "Dirayet Tefsirleri" adı verilmiştir¹. Konumuz olan el-Herrasî'nin tefsiri de bu ikinci grup tefsirlerdendir. Biz bu bölümde "Ahkamu'l-Kur'an" adındaki tefsirinin rivayet yönünü ele alacağız.

1- Kur'an'ı Kur'an'la Tefsiri:

Kur'an bir bütün olarak düşünülmalıdır. Dolayısıyla bir ayet tefsir edilirken müracaat edilmesi gereken ilk kaynağın diğer ayetler olması gerekir. Yani incelenecek bir ayet, bu ayetle ilgisi olan diğer ayetlerle birlikte düşünülmeli ve ancak ondan sonra bir hüküm verilmelidir. Çünkü Kur'an 23 senelik uzun bir zaman içerisinde indirilmiştir. Bazı ayetleri mücmel, bazıları mufassal, bazıları âmm, bazıları hasstır. Dolayısıyla Kur'an'ın herhangi bir ayeti tefsir edilirken Kur'an'ın bütünlüğü nazarı itibara alınmadığı takdirde yapılacak tefsirin sıhhatli olması düşünülemez. Zira Allah'ın, ilgili ayetle neyi kastedtiği, ancak münasebeti bulunan diğer ayetlerle birlikte değerlendirildiği takdirde sağlıklı bir şekilde anlaşılabilir. Bu sebeple Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri İslâm alimlerinde en güzel ve en sıhhatli tefsir olarak kabul edilmiştir².

Şimdi Herrasî'nin Kur'an'ı Kur'an'la tefsir edişine bazı örnekler verelim:

قوله تعالى: « لا يَخَذُ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ .. » يَدَّلُ عَلَى أَنَّهُ لِيَجُوزَ أَنْ يَخَذَ مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَهُ... (2)

1. ez-Zehebî, et-Tefsir, I, 153.

2. ez-Zerkeşî, el-Burhan, II, 175, 176.

Herrası, "Mü'minler, mü'minleri bırakıp da kafirleri dost edinmesinler. Kim bunu yaparsa o Allah katında bir şey değildir"¹ ayetini tefsir ederken bu ayetin, kâfirleri dost edinmenin ve onlara yumuşak davranmanın caiz olmadığına delalet ettiğini belirttikten sonra bu hükmü ifade eden on ayet zikretmektedir. Bunlardan ikisinin meali şöyledir:² "Allah'a ve ahiret gününe inanan bir toplumun-babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları dahi olsa-Allah'a ve rasülüne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin"³, "Ey iman edenler! Yahudiler ve hiristiyanları dost edinmeyin. Zira onlar birbirinin dostudurlar"⁴.

قوله تعالى: «د الا تزواؤرة ونا اخرى» كقوله: «د ومن يكسب اثما فاعا يكسب على نفسه» وقوله: «د ولا تكسب كل نفس الا عليها» وقوله: «د وان ليس للانسان...»

Herrası, "Hiçbir günahkâr kişi, diğer günahkârın günahını yüklenemez"⁵ ayetinde hiçbir yorum yapmadan bu ayetin, "Kim bir günah işlerse o ancak kendi nefsinin aleyhine işler"⁶, "Bir nefis ancak kendi aleyhine günah işler"⁷ ve "İnsan için çalışmasından başka bir şey yoktur"⁸ ayetleriyle aynı anlamda olduğunu ifade etmekle yetinmektedir⁹.

قوله تعالى: «د كلوا واشربوا ولا تسرفوا» ظاهره يوجب الادك والشرب من غير اسراف. وقد اريد به الاباحة في بعض الاحوال والاسباب في بعضها... والاسراف

Müfessirimiz, "Tiyin, için fakat israf etmeyin"¹⁰ mealindeki ayetin tefsirinde özetle şunları söylemektedir: Ayetin zahiri, israf etmeksizin yeme ve içmenin vacip olduğunu göstermektedir. Ancak bundan bazı durumlarda mubahlık bazılarında ise vücûb kastedilmiştir. Ayrıca bu ayet, yasaklayıcı bir delil olmadıkça israf yapmamak kaydıyla yiyecek ve içeceklerin helal olduğuna delalet etmektedir. İsrâf, helal sınırlarını aşip harama girmektir. Allah, israfı kötüleyerek şöyle buyurmuştur: "Muhakkak ki mübezzirler (saçıp savuranlar), şeytanların kardeşleri (dostları) dirlir"¹¹. İsrâf kötü olduğu gibi israfın zıddı

1. Al-i İmran 3/28.

2. Mealleri zikredilmeyen ayetler için Bkz. Al-i İmran 3/118; el-En'âm 6/68; en-Nisa 4/140; Hüd 11/113; en-Necm 53/29; el-A'raf 7/199;

3. et-Tahrîm 66/9; Tahâ 20/131.

4. el-Mücadele 58/22

5. el-Maide 5/5

6. en-Necm 53/38

7. en-Nisa 4/111

8. el-En'âm 6/164

9. en-Necm 53/39

10. el-Herrası, Ankâm, IV, 431

11. el-A'raf 7/31

11. el-İsra' 17/27

olan cimrilik de kötüdür. Meşru' olan bunların ortası olan iktisattır. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "...ve (Rahman'ın has kulları) onlardır ki, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi ortasında orta bir yol tutarlar"¹. Yine başka bir ayette "Ne elini sımsıkı tut ne de tamamen aç"² diyerek cimrilik ve israftan nehyetmiştir.

2- Kur'an'ın Hadisle Tefsiri:

Herrasî, Kur'an ayetlerini tefsir ederken diğer ayetlerden yararlanmasının yanı sıra Peygamberimizin hadislerinden de yararlanmıştı. Zira hadisler bir tefsir için Kur'an'dan sonra en önemli malzemedir. Çünkü Peygamberimizin hayatı ve sözleri, Kur'an'ın açıklama ve şerhi niteliğindedir. Diğer bir ifade ile Allah'ın Kitabı ve Rasülü birbirini tamamlayan iki unsurdur. Dolayısıyla müfessirimiz, hadislerden bol bol faydalanmış ve hemen hemen her ayetin tefsirinde onlarla delil getirmiştir. Zaten çalışmamızın başında da Herrasî'nin, hadis ve hadis ilimleri konusunda oldukça derin bir bilgiye sahip olduğunu belirtmiştik. O'nun bu geniş malumatı, ayetleri tefsir ve onlardan hüküm çıkarma konusunda kendisine büyük kolaylıklar sağlamıştır. Ne var ki müfessirimiz de zamanının diğer müellifleri gibi hadisleri zikrederken genellikle senetlerini zikretmeyi ihmal etmiştir. Şimdi bu konuda birkaç örnek verelim:

a) قوله تعالى: «دِدْ وَلَا تَجْمَلُوا اللّٰهَ عَرَضًا لِآيَاتِكُمْ» فيه معنيان: أحدهما أن يجعل عينه عرضة مانعة من البر والتقوى... فيجعل اليمين منقضة بينه وبين ما ندب...

Cenab-ı Allah, "Allah'ın yeminleriniz için hedef kılmayın"⁴ buyurmaktadır. Müfessirimiz der ki: "Bu ayet iki manaya muhtemeldir: Birisi: Allah adına yapacağınız yemininizi hayra, insanlara yapacağınız iyiliğe engel kılmayın. Yani biriniz, iyilik yapmaya davet edildiği zaman "Ben bunu yapmamaya yemin ettim" diyerek iyilik yapmamak için yeminini bahane etmesin. Zira bir hadiste "Kim bir şeye yemin eder de sonra yemin ettiği şeyin tersini daha hayırlı görürse onu yapsın"⁵. İşte mezkûr ayet de bunu ifade etmektedir⁶.

1. el-Furkan 25/67

2. el-İsra 17/29

3. el-Herrasî, Ahkâm., III, 366, 367.

4. el-Bakara 2/224.

5. el-Buhari, Sahih., Keffarat, 10; et-Tirmizî, el-Cami', Nüzûr, 5, 6

6. el-Herrasî, Ahkâm., I, 207, 208.

Allah'ın adına doğru yanlı yanlış demeden gelişigüzel yemin edip
Alaah'ın adını küçümsemeyin.

b) قوله تعالى: «أدعوا ربكم تضرعاً وخفية» ظاهره الندب الى اخفاء الدعاء...

Herrası, "Rabbinize yalvararak dua edin"¹ ayetinin, Allah'a gizli olarak dua etmenin daha faziletli olduğuna delalet ettiğini belirttikten sonra bu mana ile ilgili şu iki hadisi zikretmektedir:

1) Ebu Musa el-Eş'ârî der ki: Biz bir defasında Peygamber'in yanında iken sahabenin yüksek sesle Allah'a dua ettiklerini duyunca "Siz sağır veya uzak birine dua etmiyorsunuz" diyerek onların bu davranışlarını hoş görmedi². 2) Sa'd İbn Malik de Hz. Peygamber'in "Zikrin en hayırlısı gizli olanı, rızkın en hayırlısı da kâfi olanıdır"³ dediğini rivayet etmiştir⁴.

c) قوله تعالى: «ولا يعتب بعضكم بعضاً» رواه أبو هريرة أن النبي صلى الله عليه وسلم سئل عن الغيبة فقال: هي ذكرك أخاك بما يكره...

Cenab-ı Allah şöyle buyurmaktadır: "...Biriniz diğerini arkasından çekiştirmesin; biriniz ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanırmı? İşte bundan tiksindiniz..."⁵.

Herrası bu ayetin tefsirinde, biri gıybetin mahiyeti, diğeri ayetteki benzetme ile ilgili olmak üzere şu iki hadisi zikretmektedir: 1) Ebu Hureyre'nin rivayetine göre Hz. Peygamber'e gıybetin ne olduğu soruldu. Hz. Peygamber soran adama: "Gıybet, (mü'min) kardeşini, hoşlanmadığı bir şeyle zikretmendir." Adam, "Peki ya söylediğim şey onda varsa nasıl olur?" diye sorunca Hz. Peygamber: "Söylediğin şey onda varsa onu gıybet etmiş, onda yoksa kendisine iftira etmiş olursun"⁶ diye cevap verdi. 2) Yine Ebu Hureyre rivayet eder ki: Eslem kabilesinden birinin Hz. Peygambere gelerek zina yaptığına dair itirafta bulunması üzerine Hz. Peygamber onu recmetti. O sırada sahabeden birinin diğerine: "Allah, günahını örttüğü halde kendisini ele veren şu adama bak, köpek gibi recmedildi" dediğini duydu, ancak onlara bir şey söylemedi. Bir miktar yürüdüktan sonra atılmış bir murdar eşeğin leşine rastlayınca ayağı ile leşe vurarak ve recmedilenin aleyhinde

1. el-Â'raf 7/5

2. el-Buharî, Sahih, el-Meğazî, 38; İbn Hanbel, Musned, IV, 394, 403.

3. İbn Hanbel, Musned, I, 172, 180, 187.

4. el-Herrası, Ankam, III, 370.

5. el-Hucurât 49/12

6. İbn Hanbel, Musned, II, 230, 384, 386.

konuşanları kasederek "Falanca ve falanca şahıslar nerede" diye sordu.Onlar: "Buradayız ya rasulallah" deyince Hz.Peygamber: "İnin ve bu eşeğin leşinden yiyin" dedi.Onlar "Ya rasulallah! Kim bundan yiyebilir?" deyince,Hız.Peygamber: "Kardeşinizin haysiyet ve şerefi hakkındaki konuşmanız,bu leşi yemenizden daha kötüdür.Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki O şimdi cennet nehirlerinin içinde dolmaktadır"¹. buyurdu.

Örneklerde görüldüğü gibi Herrasî, ayetlerin akabinde hadisleri zikrederek bu ayetlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

3- Kur'an'ın Sahabe Sözleriyle Tefsiri:

Şüphesiz ki sahabe görüşlerinin de Kur'an tefsirinde büyük rolü vardır.Çünkü Kur'an,onların zamanında inmiş ve Allah'ın Peygamberiyle direkt olarak muhatap olmuşlardır.Bazı ayetler kendileri hakkında nazil olmuş,şüphelendikleri hususları Hz.Peygamber'e sorarak birçok konunun açıklık kazanmasına neden olmuşlardır.Ayrıca sahabe peygamberlik nurunun ilk halkasını teşkil ettikleri için daha derin bir iman,daha sade ve saf bir bilgiye sahiptirler.Dolayısıyla onların Kur'an ayetleri hakkındaki anlayış ve icthadları,müfessirlere her zaman ışık tutmuştur.Herrasî de tefsirinde,sahabenin görüşlerine büyük ölçüde yer vermiş ve ayetlerden sonra sık sık bu görüşleri aktarmıştır.Ancak bu görüşleri zikretmesi onları mutlaka tasdik ettiği anlamına gelmez.Nitekim bu hususu bazen açıkça ifade etmekte ve naklettiği görüşlerin bir değerlendirmesini yaparak bazılarını diğerlerine tercih etmektedir.Şimdi sahabe tefsiri ile ilgili bazı örnekler verelim:

a) قوله تعالى: «د جاهد الكفار والمنافقين وانما ظ عليهم» روى عن ابن مسعود أنه قال: جاهدكم بيديك فان لم تستطع فبلسانك ...

Herrasî, "Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et ve onlara karşı sert davran"² ayetinin tefsirinde sahabeden İbn Mes'ud ve İbn Abbas'ın görüşlerini aktarmıştır: İbn Mes'ud'a göre kâfir ve münafıklara karşı cihad türü değişmemekte ve her iki gruba karşı da insanın gücü yettiği takdirde eliyle,yoksa diliyle cihad

1. Ebu Davud,Süleyman İbn el-Eş'as,es-Sünen,el-Hudud,24.

2. et-Tevbe,9/73.

etmesi, buna da gücü yetmezse onlara karşı yüzünü ekşiltmesi gerekmektedir. İbn Abbas ise, ayetin kafirlere karşı kılıç, münafıklara karşı dil ile cihad etmeyi emrettiğini ifade etmektedir¹

Müfessirimiz, bu iki görüşü aktardıktan sonra herhangi bir tercih yapmadan sadece görüşleri aktarmakla yetinmiştir.

وفي قوله تعالى: «د ولا تعزموا عقدة النكاح حتى يبلغ الكتاب أجله» (b)
دليل على تحريم نكاح المعتدة. وبلغ عمر أن امرأة من قريش تزوجها رجل من ثقيف...

el-Bakara sûresinin 235 inci ayetinde kadının iddeti (boşandıktan sonraki bekleme süresi) hakkında şöyle buyurulmaktadır: "Bekleme müddeti dolmadan, nikâh kıymaya kalkmayın." Herrasî bu ayetin tefsirinde şu hadiseyi zikretmiştir: Hz. Ömer, Sakîf kabilesinden bir adamın, Kureyş kabilesinden bir kadınla iddet süresi içerisinde evlendiğini duyunca onları getirtip cezalandırdıktan sonra birbirinden ayırır, ebediyen evlenmelerini yasaklar ve kadına ait mehr-i misli de beytu'l-mala koyar. Bu olay halk arasında yayılır. Nihayet Hz. Ali bunu duyunca "Allah Emiru'l-Mü'minîn'in iyiliğini versin, mehr-i mislin beytu'l-malda ne işi var? şayet onlar bu işi bilmeyerek yapmışlarsa imamın (devlet reisinin) onlar hakkında sünnete uygun bir çözüm getirmesi gerekir" der. Kendisine "peki bu durum hakkında sen ne diyorsun?" diye sorulunca şu cevabı verir: "Cinsî ilişkiden dolayı kadına mehr-i misil düşer, ikisi birbirinden uzaklaştırılır; kadın evvela ilk kocasından iddetini tamamladıktan sonra ikinci kocadan da iddetini tamamlar ve bundan sonra ikinci koca kadınla evlenebilir" Hz. Ömer, bunu duyunca yaptığı uygulamanın hatalı olduğunu anlar ve minbere çıkarak "Dini konularda bilmediğiniz hususlar olursa onları Hz. Peygamber'in sünneti ile çözmeye çalışın" şeklinde bir konuşma yapar².

قوله تعالى: «در فان ابدا فصالا عن تراخي منها وتشاور فلا جناح عليهما» وقد
روى عن ابي موسى أنه كان يرى رضاع الكبير وروى عنه ما يدل على رجوعه عنه وهو...

Müfessirimiz, "Eğer ana ve baba, karşılıklı anlaşarak çocuğu memeden kesmek isterlerse, kendilerine günah yoktur"³ mealindeki ayetin

1. el-Herrasî, Ankâm, IV, 94.

2. el-Herrasî, Ankâm, I, 287, 290.

3. el-Bakara 2/233.

tefsirinde süt emmekle ilgili bazı açıklamalarda bulunurken, sütün ancak açlığı giderebildiği ve gıda olarak insan için yeterli olduğu zaman yani çocukluk döneminde süt kardeşliğini doğurabileceğini ifade ederek bununla ilgili, sahâbeden Ebu Musa ile İbn Mes'ud'un arasında cereyan eden şu olayı zikretmektedir: Ebu Musa, önceleri ileri yaşlarda süt emmenin geçerli olduğu yani bununla süt kardeşliğinin meydana gelebileceği görüşünde idi. Ancak şu hadise O'nun, bu görüşünden vazgeçtiğini göstermektedir: Adamın birisi hanımı ile Medineye geldi. Hanımının burda doğum yapması sonucu memesi şişince adam, ağzı ile hanımının memesinden sütü emip yere dökmeye başladı. Ancak bu arada bir yudum midesine kaçtı. Adam Ebu Musaya gidip durumu anlatınca Ebu Musa: "hanımın boşanmıştır, ancak her ihtimale karşı yine de İbn Mes'ud'a gidip durumu anlat" dedi. Adam İbn Mes'ud'un yanına gidince İbn Mes'ud bedevîyi alıp Ebu Musa'nın yanına gelerek O'na, "sen bu saçlı ağarmış adamı süt emen çocuk mu sayarsın? nikahı haram kılıcı, ancak et ve kemik yapıcı yani küçüklük dönemindeki süttür" demesi üzerine Ebu Musa, "bu adam aranızda olduğu müddetçe benden bir şey sormayın" dedi¹.

4- Kur'an'ı Tabiîin Sözleriyle Tefsiri:

Tabiîler Peygamberimize yakınlık açısından İslâm topluluklarının ikinci halkasını teşkil etmektedirler. Onlar Hz. Peygamberle her ne kadar direkt olarak görüşmemişlerse de O'nun ashâbı ile görüşmüşler, onların bilgi ve düşüncelerinden yararlanmışlardır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bazıları tabiîlerin sözlerinin hüccet olduğunu kabul etmemişlerse de bazı alimler bunu kabul etmişlerdir. Müfessirlerimiz, sahâbeden nakillerde bulunduğu gibi sırası geldikçe tabiîlerin görüşlerine de baş vurmuştur. Biz bu konuda iki örnek zikretmekle yetineceğiz:

قوله تعالى: *دد وأتموا الحج والعمرة لله فإنا أمصرتم فما استيسر من الهدى* ... وقال (2)
ابن سيرين: *الاحتمار يكون من الحج دون العمرة وذهب إلى أن العمرة غير موقوفة ...*

Herrasî, hacdaki ihbarla ilgili olan "Hacı ve umreyi Allah için tamamlayın, eğer alıkonursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin"²

1. el-Herrasî, *Ankâm*, I, 276; Bu konu için ayrıca Bkz. I, 123, 151; III, 118; IV, 21, 50, 60, 94, 149, 260.
2. el-Bakara 2/196.

ayetin tefsirinde "iẖs̱ar" hakkındaki çeşitli görüşleri açıklarken tabiinden İbn Sirîn'in de bu konudaki görüşünü naklederek şunları söyler: İbn Sirîn'e göre "iẖsar" umre için değil sadece hac için sözkonusudur. Çünkü umre hac gibi belli bir vakte bağlı değildir, dolayısıyla kaçırılması sözkonusu olmaz. Ancak Herrasî bu görüşü tenkid ederek bunun, peygamberimizin Hudeybiyye senesindeki uygulamasiyle² bağdaşmadığını ifade etmektedir³.

b) قوله تعالى: «دد عليكم انفسكم لا يضركم من منزل اذا اهديتكم»

Müfessirimiz, "Ey iman edenler! Siz kendinize bakın, siz doğru yolda olunca sapan kimseler size zarar veremez"⁴ ayetin tefsirinde bu ayetin iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama vecibesini neshetmediğini belirtip bununla ilgili bir hadis de naklettikten sonra tabiinden Said İbn Cübeyr'in konu hakkındaki şu görüşüne de yer vermektedir: "Cenab-ı Allah, bu ayette zikrettiği "sapanlar" dan, cizye karşılığında küfürleri üzerinde terkedilmelerine müsaade edilen Kitap Ehlini kastedmiştir. Yani biz hidayet üzerinde olduğumuz sürece kitap ehlinin küfür üzerinde bulunmaları bize hiçbir zarar dokunduramaz"⁵. Görüldüğü gibi Said İbn Cübeyr'e göre ayetin ifade ettiği mefhum, kötülük yapan mü'minlere ilişmemek değil ehli-i zimmet olan kitap ehline ilişmemektir.

5- Kur'an'ın Nüzûl Sebepleri ile Tefsiri:

Kur'an'ın bazı ayetleri normal bir şekilde herhangi bir olay ve sebebe bağlı olmaksızın Hz. Peygambere nazil olmuş, diğer bazıları ise vuku' bulan bazı olaylar hakkında veya Peygamberimize sorulan

1. Şafiîlere göre "iẖsar", düşmanın engellemesinden dolayı, hanefîlere göre ise herhangi bir sebepten dolayı, iẖramlı kişinin hac ve umreden alınmamasıdır. (İhsar ve hükmü için Bkz. en-Nevevî, Minhac, s. 39 (Şafiî mezhebi üzerine); Hane. mezhebi üzerine el-Kâsânî, Ala-uddin Ebu Bekr İbn Mes'ud, Bedaiu's-Sanai' fi Tertibi's-Serai', Beyrut 1974, II, 175.
2. Hz. Peygamber, hicretin 6. yılı senesi zi'l-ka'de ayında umre yapmak üzere Mekke'ye gitmek istemiş, ancak müşrikler tarafından Mekke'ye girmesi ve umre yapması engellenmiş ve onlarla Hudeybiyye denilen yerde bir anlaşma yapmıştır. Ertesi yıl aynı ayda umreden engellenen sahabe ile birlikte Mekke'ye gidip umreyi kaza etmiştir. (Bkz. İbn Hişâm, Abdülmelik, es-Siretu'n-Nebeviyye, Mısır Trs., IV, 3-7
3. el-Herrasi., Ahkâm, I, 136, 137.
4. el-Maide 5/105.
5. el-Herrasi., Ahkâm, III, 309; Bu konu için ayrıca Bkz. I, 124; IV, 197

bazı sorulara cevap olarak inmiştir¹. Dolayısıyla bu tip ayetlerin nüzûl sebeplerini bilmek onları anlama ve onlardan hüküm çıkarma açısından son derece önemlidir. Her ne kadar ayetlerden hüküm çıkarmada esas olan, nüzûl sebebinden ziyade ayetin ifade ettiği genel anlam ise de² nüzûl sebebi bilinmeden birçok ayetin gerçek anlamını bilmek hayli zordur. el-Vahidî (ö. 468/1075), bir ayetin nüzûl sebebi- ni bilmeden tefsirini bilmenin mümkün olmadığını söyler³. Suyûtî ve Zerkeşî (ö. 794/1391) de nüzûl sebeplerini bilmenin birçok yararları- nı zikretmektedirler⁴. Nüzûl sebeplerini nazar-ı itibara almadan yapılacak bir tefsirin sıhhatli ve mu'teber olması düşünülemez. Onun için hangi tefsiri incelersek inceleyelim mutlaka ilgili ayetlerin nüzûl sebeplerinin açıklandığını görürüz. Önemine binaen bu konuda birçok müstakil eser yazılmıştır. Bunların ilki Buharî (ö. 256/870)'nin şeyhi Ali İbn el-Medîni (ö. 234/848)'nin yazdığı eserdir. En meşhur olanları ise Vahidî ve Suyûtî'nin yazdıkları eserlerdir⁵. Konunun öne mini idrak eden müfessirimiz de, tefsirinde nüzûl sebeplerine büyük yer vermiş ve yeri geldikçe bunları değişik rivayetleriyle zikret- miştir. Şimdi bu konuda da birkaç örnek vermeye çalışalım:

ا) قوله تعالى: «دولوا لآيديكم الى التهلكة» روى يزيد بن حبيب عن
اسلم بن أبي عمران أنه قال: «عزونا القسطنطينية» . فجل رجل على العدو . فقال
الناس: يلقي بيديه الى التهلكة . فقال أبو ايوب: انزلت هذه الآية فينا . . .

"Kendilerinizi, kendi ellerinizle tehlikeye atmayın"⁶ ayetin- de geçen "t e h l ü k e" (tehlike) kelimesi, her ne kadar lügat baki- mindan umumî bir anlam ifade ediyorsa da müfessirimiz, zikredilen ayette bundan neyin kastedildiğini, nüzûl sebebini zikretmek suretiy- le şu şekilde açıklamaktadır: Eslem İbn Ebi İmran (ö.?) der ki: Abdurrahman İbn Halid İbn Velîd (ö. 46/666)'in kumandasında İstanbulu kuşattık. Rumlar, sırtlarını şehrin surlarına dayamışlardı. İçimizden birisi düşmana hücum etti. Arkadaşlarımız, şehadet kelimesi- ni getirerek adamın geri dönmesini istediler. ve "adam, eliyle kendi-

1. es-Suyûtî, el-İtkan, I, 38.

2. es-Suyûtî, el-İtkan, I, 39.

3. el-Vahidî, Ali İbn Ahmed Ebu'l-Hüseyn, Esbabu'n-Nüzûl, Beyrut 1988, s.7

4. ez-Zerkeşî, el-Burhan, I, 22, 23; es-Suyûtî, el-İtkan, I, 38

5. Bkz. ez-Zerkeşî, el-Burhan, I, 23, 29; es-Suyûtî, el-İtkan, I, 38; Cerrah- oğlu, Tefsir usûlü, Ankara 1985, s.121.

6. el-Bakara 2/195.

sini tehlikeye atıyor" şeklinde sözler sarfettiler. Aramızda bulunan Ebu Eyyub(ö.672/1273) ise hayret ederek şunları söyledi: Bu ayet biz Ansar hakkında nazil oldu. Şöyle ki: Allah, Peygamber'ine yardım edip dinini güçlendirdikten sonra biz, artık mallarımızın başında kalıp onların bakımı ile meşgul olmak istedik. İşte bu ayet bunun üzerine nazil oldu. Yani elimizle kendimizi atacağımız asıl tehlike, Allah yolunda cihadı terkedip mallarımızla meşgul olmaktır. Bunları söyleyen Ebu Eyyûb, İstanbul'da şehid edilinceye kadar cihada devam etmiş¹ ve İstanbul'da defnedilmiştir.

Görüldüğü gibi vahyin nüzûlüne şahid olan Ebu Eyyub, ayette geçen tehlike kelimesine arkadaşlarından farklı olarak ilk bakışta anlaşılan manayı değil, cihadı terketme tehlikesi şeklinde değişik bir anlam vermiştir ki zihnin kolay kolay intikam edemeyeceği bu manaya nüzûl sebebini bildiği için ulaşabilmiştir.

قوله تعالى: «د ولاتتخذا آيات الله لهزوا» فروى عن ابى الدرء (ب) انه كان الرجل يطلق امرأته ثم يرجع فيقول: كنت لأغيا، ويعتق ويرجع ويقول: كنت لأغيا، فانزل الله تعالى: «د ولاتتخذا...» وروى ابو هريرة عن رسول الله صرح انه قال: «تحدثت حديثين جدوا من جد: الطلاق والنكاح والرجعة...»

Burada da Herrasî, "Allah'ın ayetlerini oyuncak haline getirmeyin"² mealindeki ayetin nüzûl sebebini şu şekilde zikretmiştir: Ebu'd-Derda(ö. 32/652)'dan rivayet edildiğine göre bazıları hanımını boşuyor ve sonra "ciddi söylememiştim" diyerek vazgeçiyordu. Yine bazıları(köle veya cariyesini) azâd ediyor, sonra bundan vazgeçip şaka yaptığını söylüyordu. Bunun üzerine "Allah'ın ayetlerini oyuncak haline getirmeyin" mealindeki ayet nazil oldu³.

Yani her ne kadar "a y e t" kelimesinin birçok anlamı var ise de bu ayetin nüzûl sebebinden anlaşılıyor ki buradaki anlamı, talak ve azâd etmek gibi mefhumlardır.

Herrasî bu anlamı takviye için ayrıca Peygamberimizin şu hadisini de zikretmektedir: " üç şey vardır ki onların ciddisi de şakası da ciddidir. Bunlar, talak, nikâh ve ric'at(talaktan yazgeçmek)⁴ tir

1. el-Herrasî, Abkâm, I, 131, 132; Hadis için Bkz. Ebu Davûd, es-Sünen, Cihad, 23.

2. el-Bakara 2/131.

3. el-Herrasî, Abkâm, I, 264.

4. İbn Mace, Ebu Abdillah Muhammed İbn Yezîd el-Kazvinî, es-Sünen, Mukaddime, 7; et-talak, 13.

قوله تعالى: « يا ايها الذين آمنوا اذا ضربتم في سبيل الله فتيبنوا ولا تقولوا
 لمن اتى اليكم السلام لست مؤمنا تبتغون عرض الحياة الدنيا » روى ان سرية
 للنبي صلى الله عليه وسلم لقيت رجلا ومعه غنيمات له فقال: السلام عليكم لاله الا الله
 محمد رسول الله فقتله رجل من القوم فلما رجوا اخبروا النبي...

Müfessirimiz, "Ey iman edenler! Allah yolunda (savaşa) çıktığı-
 nız zaman iyice anlayın ve size selam verene, dünya hayatının geçici
 menfaatına göz dikerek "Sen mü'min değilsin" demeyin"¹, mealindeki
 ayetin nüzûl sebebinin şu hadise olduğunu belirtmektedir:² Peygam-
 berimizin gönderdiği bir askerî müfreze, yanında birkaç koyunu bulu-
 nan bir adamla karşılaşır. Adam onlara selam verdikten sonra (لا اله الا
 الله محمد رسول الله) diyerek şahadet kelimesini getirir. Ancak buna rağ-
 men müfrezede bulunan bir kişi onu öldürür. Müfreze Medineye dönünce
 durumu Peygamberimize anlatırlar. Peygamberimiz katile "adam müslü-
 man olduğu halde neden onu öldürdün?" diye sorar. Katil, adamın bu ke-
 limeyi sadece ölümden kurtulmak için söylediğini ifade edince Pey-
 gamberimiz öfkeyle "(adamın müslüman olup olmadığını anlamak için)
 neden kalbini yarmadın?" diye sorar ve adamın kan bedelini akraba-
 larına göndererek koyunlarını da iade eder³.

Herrasî burada da ayetin nüzûl sebebinin zikrettikten sonra
 diliyle şahadet kelimesi getiren bir kişinin müslüman sayılacağını,
 zira Peygamberimizin bu kelimeyi söyleyen koyun sahibi hakkında
 "Müslüman" tabirini kullandığını dolayısıyla kâfir dahi olsa bu ke-
 limeyi söyleyenin öldürülemeyeceğini belirterek önemli bir fikhî ko-
 nuya işaret etmektedir.

Bu konuda örnekleri çoğaltabiliriz. Ancak çalışmamızın sınırlarını
 çerçevesinde bu kadariyle yetinmeyi uygun gördük⁴.

6- Nesh Durumunu Belirtmesi:

Nesh, lügatta bir şeyi olduğu gibi kopya etmek, değiştirmek,
 gidermek, uygulanan bir hükmü başka bir hükümle kaldırmak, bir şeyi
 olduğu gibi bir yerden bir yere nakletmek gibi anlamlara gelir⁵.

1. el-Bakara 2/94.
2. el-Herrasî, Ankâm, II, 485, 486.
3. İbn Mace, es-Sünen, el-Fiten, I.
4. Bu konu için ayrıca Ekm. el-Herrasî, Ankâm, I, 185; II, 80, 338, 354; III, 297; IV, 50, 202.
5. İbn Manzur, Lisan, III, 624; ez-Zerkeşî, el-Burhan, II, 29.

Istılahta ise "nesh" in birçok tarifi yapılmıştır¹. Mustafa Zeyd, bunlardan birçoğunu naklettikten sonra Şatıbî (ö. 790/1388) nin, "şer'î bir hükmü, ondan sonra olan bir delille kaldırmaktır"² şeklinde naklettiği tarifi benimsemiştir. Kanaatımızca nesh için en uygun tarif de budur. Neshde kaldırılan hükme "mensuh", hükmü kaldıran nassa da "nasih" denir³.

Nesh, son derece karışık ve ihtilaflı bir mesele olmakla birlikte Kur'an tefsirinde bilinmesine şiddetle ihtiyaç duyulan önemli bir konudur. Nesh durumu özellikle ahkâm ayetleri için sözkonusu olduğundan bu tür tefsirleri yazanlar için daha da önem kazanmaktadır. Alimler, nasih ve mensuhu bilmeyen bir kimsenin Allah'ın kitabını tefsir etmesinin caiz olmadığını söylemişlerdir. Hz. Ali küssacının birine, nasih ve mensuhu bilip bilmediğini sormuş, küssacı, bilmediğini söyleyince Hz. Ali, "Sen, kendini helak ettiğin gibi başkasını da helak ettin" demiştir⁴.

Nesh, namaz kılmak, Allah yolunda mal harcamak vb. küllî (genel) hükümlerle itikadî ve ahlakî hükümlerde değil, sadece cüz'î hükümlerde sözkonusudur. Bunun dışındakiler nasih veya mensuh olamaz⁵.

Nesheden, ancak Şari' (kanun koyucu) olabilir ki bu da ya Allah veya Peygamberdir⁶.

Nesh, ancak emir ve nehy yani emredici veya yasaklayıcı hükümlerde olabilir, haber niteliğini taşıyan hükümlerde sözkonusu olmaz⁷.

Nasih olan hükmün, sübût ve delalet yönünden mensuh hükümden daha zayıf olmaması ve zaman itibarıyla mensuh hükümden sonra olması gerekir⁸.

Mustafa Zeyd, İbn Hazzâm (ö. 466/1064)'e atfen neshin ancak şu dört delilden birisi ile sabit olabileceğini söylemektedir: 1) Kesin bir

1. eş-Şafiî, el-Cassas, el-Cüveynî, el-Bakillanî, el-Beyzavî vb. alimlerin neshle ilgili tarifleri için Bkz. Mustafa Zeyd, en-Nesh fi'l-Kur'an'ıl-Kerim, Mısır 1963, s. 74-95.
2. Mustafa Zeyd, en-Nesh, s. 111; eş-Şatıbî, İbrahim İbn Musa, el-Muvafekat fi Usulî'l-Ahkam, Mısır Trs. III, 73.
3. İbn Manzur, Lisan, III, 624.
4. ez-Zerkeşî, el-Burhan, II, 29; es-Suyûtî, el-İtkan, II, 27; Aydemir, Abdullah, Ebu's-Suud ve Tefsirindeki Metodu, Ankara, 1980, s. 131.
5. eş-Şatıbî, el-Muvafekat, III, 70, 71; Mustafa Zeyd, en-Nesh, s. 401-409.
6. Mustafa Zeyd, en-Nesh, s. 206.
7. ez-Zerkeşî, el-Burhan, II, 23; Mustafa Zeyd, en-Nesh, s. 409.
8. Mustafa Zeyd, en-Nesh, s. 206.

icma'. 2) Bir hükmün diğerinden daha sonra olduğuna dair kesin tarih. 3) Bir hükmün diğerini neshettiğine dair bir nassın bulunması. 4) Bir hükmün değiştiğine dair kesin bilgi¹.

Nesh, kitabın kitapla, sünnetin sünnetle, kitabın sünnetle ve sünnetin kitapla neshi olmak üzere dört kısma ayrılır. Bunlardan ilk ikisinin caiz oluşunda ittifak vardır. Diğer iki kısım da hanefilere göre caizdir². Şafiî ve Ahmed İbn Hanbel ise, kitabın ancak kitapla, sünnetin de ancak sünnetle nesholunabileceği görüşündedirler³. Diğer şer'î deliller olan icma' ve kıyasa gelince, bunlar diğer delillerle sabit olan bir hükmü neshetmedikleri gibi bunlarla sabit olan bir hüküm de diğer şer'î delillerle nesholunamaz. Ayrıca bir icma' ile sabit olan bir hükmün diğer bir icma' ile veya bir kıyas ile sabit olan bir hükmün diğer bir kıyas ile nesholunması sözkonusu değildir⁴.

Mensuh ayetler üç kısma ayrılır: 1) Hükmü mensuh tilaveti baki ayetler. 2) Hem hükmü hem tilaveti mensuh ayetler. 3) Tilaveti mensuh, hükmü baki ayetler⁵. Serahsî (ö. 483/1090), nassa ilave edilen bir hüküm veya sebebi de dördüncü bir kısım olarak ilave ederken⁶ Mustafa Zeyd, bunlardan üçüncü kısmın da olmadığını ve neshin sadece iki kısımdan ibaret olduğunu söylemektedir⁷.

Nesh, kitap ve sünnetle ilgili olduğundan Hz. Peygamber'in vefatından sonra sözkonusu değildir⁸.

Mekke'de nazil olan ayetlerin genellikle küllî hükümler ifade etmesi ve neshin, sadece cüz'î hükümlerle ilgili olması nedeniyle, genellikle nesh, Medine'de nazil olan ayetlerde vuku' bulmuştur⁹.

Bazen bir ayet hem nasih hem mensuh olabilir. Mesela el-Kâfirûn suresinin 6 ncı ayetini nesheden et-Tevbe suresinin 5 inci ayeti, el-Bakara suresinin 109 uncu ayetiyle neshedilmiştir¹⁰.

1. Mustafa Zeyd, en-Nesh, s. 208.
2. es-Serahsî, Muhammed İbn Ahmed Ebu Bekr, Usûlü's-Serahsî (Thk. Ebu'l-Vefa el-Ağani), Beyrut Trs., II, 67.
3. es-Serahsî, Usul, II, 67; es-Şafiî, Muhammed İbn İdris, Ankâmu'l-Kurân, Beyrut 1975, I, 33, 34; Mustafa Zeyd, en-Nesh, s. 203, 204.
4. es-Serahsî, Usul, II, 66; Mustafa Zeyd, en-Nesh, s. 177-181.
5. ez-Zerkeşî, el-Burhan, II, 34, 35; es-Suruti, el-İtkan, II, 28-32.
6. es-Serahsî, Usul, II, 78, 82.
7. Mustafa Zeyd, en-Nesh, s. 283.
8. es-Serahsî, Usul, II, 66.
9. es-Şatıbi, el-Muvafekat, III, 70, 71.
10. ez-Zerkeşî, el-Burhan, II, 31.

Mensuh ayetlerin sayısı hakkında ihtilaf vardır. Bazıları, bunları 500'e çıkarırken¹, bazıları bu sayıyı 5'e indirmiştir. Suyûtî, el-İtkan'da bu sayının 20 olduğunu söyliyerek bunları manzum bir şekilde yazmıştır². Şah Veliyyullah ed-Dehlevî (ö. 1176/1764), Suyûtî'nin zikrettiği bu ayetleri tek tek inceleyerek bunlardan sadece beş tanesinin mensuh olduğunu dolayısıyla Kur'an'da mensuh ayet sayısının 20 değil beş olduğunu ifade etmektedir³. Mustafa Zeyd ise, Kur'an'daki nesh vakasının beş tane olup altı ayette vuku' bulduğunu⁴ söylemektedir. Abdullah Aydemir ise 8 tane⁵ mensuh ayet zikretmiştir⁶.

Nesh konusunda birçok müstakil eser yazılmıştır⁷. En son Mustafa Zeyd, "en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim" adlı yaklaşık 1000 sayfalık eserinde bu konuyu son derece detaylı bir şekilde ele almıştır. Ayrıca Abdullah Aydemir de yazdığı bir makale ile bu konuyu özetlemiştir.

Nesh hakkındaki bu kısa açıklamalardan sonra, Herrasî'nin bu konuya nasıl baktığını bazı örnekler vererek izah etmeye çalışalım:

a. Herrasî'ye göre Kur'an'da nesh olayı caizdir. Nitekim ayetlerin tefsirinde sık sık nesh durumuna değindiği ve onunla ilgili açıklamalarda bulunduğu gibi, bazen neshin caiz olduğunu açıkça ifade etmektedir. Mesela el-Bakara suresinin "De ki doğu ve batı Allah'a aittir, istediğini doğru yola hidayet eder" mealindeki 142 nci ayetini tefsir ederken şunları söylemektedir:

... يدك على جوان النسخ لقوله: ود والله

المشرق والمغرب، ومما أه الأجهات لا تقتضى التوجه فى الصلاة إليها لذواتها، وإنما وجوب التوجه...

"Bu ayet neshin caiz olduğunu göstermektedir. Çünkü Cenab-ı Allah doğu ve batının Allah'a ait olduğunu söylemiştir. Bunun anlamı şudur ki yönler haddi zatında kendilerine yönelmeyi gerektirmez; yani namazda herhangi bir yöne yönelmek, o yönün bizzat kendisi için değil Allah'ın vacip kılması sebebiyledir"⁸.

1. ed-Dehlevî, Şah Veliyyullah, el-Fevzu'l-Kebîr fi Usûli't-Tefsîr (Trc. Mehmet Sofuoğlu), İstanbul 1980, s. 35.

2. es-Suyûtî, el-İtkan, II, 30, 31.

3. ed-Dehlevî, el-Fevz, s. 35-49.

4. Mustafa Zeyd, en-Nesh, s. 806-837, 848.

5. Bkz. Aydemir, Abdullah, "Mensuh Ayetler" adlı makalesi, Diyanet Dergisi, cilt 24, sayı 4, s. 87 vd.

6. Geniş bilgi için Bkz. Mustafa Zeyd, en-Nesh, s. 401-409.

7. Bkz. ez-Zerkeşî, el-Burhan, II, 28.

8. el-Herrasî, Ankâm, II, 44; Ayrıca Bkz. II, 35.

b. Herrasî, her ne kadar Şafîî mezhebine mensup biri olarak yeri geldikçe Şefîî'yi hararetle savunuyor ve O'na dil uzatanları şiddetle tenkîd ediyorsa da bazen Şafîî'ye muhalefet de etmektedir. Nitekim yukarıda da belirttiğimiz gibi nesh mevzuunda Şafîî, kitab ve sünnetin birbirlerini neshedemeyeceğini söylerken Herrasî bu görüşe katılmamakta ve kitabın sünnetle, sünnetin de kitabla nesholunabileceğini ifade etmektedir. Mesela:

1- Kitabın sünnetle neshedilebileceği konusuna birçok yerde temas etmektedir. Örneğin el-Ahzab suresinin "Bundan sonra artık başka kadınlarla evlenmen bunları başka kadınlarla değiştirmen, güzellikleri hoşuna gitse bile helal değildir" mealindeki 52 nci ayetin tefsirinde şunları söylemektedir:
 وَلَا مَشْءَ أَنْ ظَاهِرَ الْآيَةِ يَقْتَضِي تَحْرِيمَ سَائِرِ النِّسَاءِ
 عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سِوَى مَنْ كُنَّ عِنْدَهُ حَتَّى حَزَلَ لَهَا النِّسَاءُ. وَهَذَا يُوجِبُ
 نَسْخَ الْآيَةِ. وَبِئْسَ فِي الْقُرْآنِ مَا يُوجِبُ نَسْخَهَا فَهِيَ مُنْوَغَةٌ بِالسَّنَةِ وَيَجِبُ بِهِ عَلَى جِبْرَائِيلَ نَسْخُ...

"Şüphesiz ki ayetin zahiri Peygamberimizin yanında bulunan hanımlarının dışındaki kadınların kendisine haram olmasını gerektirmektedir. Ancak daha sonra başka kadınlarla evlenmesi kendisine helal kılınmıştır¹. Bu durum ise ayetin nesholunduğunu göstermektedir. Oysa Kur'an'da ayetin neshini gerektirecek bir ayet yoktur. O halde burda nesh, sünnetle gerçekleşmiştir ki bu da, Kur'an'ın sünnetle nesholunabileceğinin caiz olduğuna dair bir delildir².

2- Sünnetin kitapla neshedilmesi konusunda yukarıda zikrettiğimiz el-Bakara suresinin kible değişimi ile ilgili 142 nci ayetin tefsirinde şunu söylemektedir:
 ... وَقَدْ دَلَّتِ الْآيَةُ أَيْضًا عَلَى جِبْرَائِيلَ نَسْخِ السَّنَةِ
 بِالْقُرْآنِ لِأَنَّ النَّبِيَّ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ يَصِلُ إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ - وَبِئْسَ فِي الْقُرْآنِ ذِكْرُ ذَلِكَ - ثُمَّ نَسَخَ...

1. el-Cassas da bu ayetin neshi konusunda el-herrasi ile aynı görüştedir ve ayetin mensuh olmasının, Hz. Aişe'den nakledilen "Hz. Peygamber vefat etmeden önce başka kadınların nikâhı kendisine helal kılındı" (et-Tirmizî, el-Cami', Et-Tefsir, 33 üncü sûre) şeklindeki sözlerinden anlaşıldığını belirtmektedir. (el-Cassas, Ankâm, III, 398, 399); Elmalî, Hz. Peygamberin, bu ayetten sonra evlenmediğini belirtiyorsa da başka kadınların nikâhının kendisine helal kılınıp kılınmadığından bahsetmemektedir. (Bkz. Elmalî, Mehmed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul Trs., VI, 3916.); Fahrüddin er-Razî, anılan ayetin mensuh olup olmadığına ihtilaf olduğunu, mensuh olduğunu söyleyenlerden, haber-i vahidle neshi caiz görmeyenlere göre, ayetin "Ey Peygamber! biz sana, mehirlerini verdiğimiz hanımlarını... helal kıldık" (el-Ahzab 33/50) ayetiyle; Haber-i vahidle neshin caiz olduğunu söyleyenlere göre ise ayetin mezkûr hadisle nesholunduğunu söylemektedir. (Bkz. er-Razî, Mefatih, XXV,
2. el-herrasi, el-Ankâm, IV, 353; Ayrıca Bkz. II, 197, 198; III, 356.

"Bu ayet aynı zamanda sünnetin Kur'an'la nesholunabileceğine delalet etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber, Mekke'de Beytu'l-Makdis'e doğru namaz kılmakta idi- ki bu durum Kur'an'da zikredilmemiştir -daha sonra bu, nesholundu¹.

3- Şatıbî, Muhakkiklerin, âhâd haberlerin Kur'an'ı neshedemeyeceği görüşünde olduklarını söylemektedir². Herrasî ise, ayetin âhâd haberleriyle dahi nesholunabileceği görüşündedir. Yani ona göre önemli olan ravînin sağlam oluşudur. en-Nisa suresinin 23 üncü ayetinde nikâhı haram kılınanlar sayılırken kadının halası veya teyzesiyle bir arada nikâhlanmasına değinilmemekte ve ayetin sonunda "bu zikredilenlerin haricinde kalanlar size helâl kılınmıştır" denilmektedir.

Herrasî, ayette zikredilmemesine rağmen kadının halası veya teyzesiyle birlikte nikahlanmasının da haram olduğunu ve bunun ahad haberlerle haram kılındığını, bunun ise nesh veya tahsis olabileceğini belirttikten sonra şunları ilave etmektedir: " Kitabın âhâd haberlerle neshi konusunda âlimlerin değişik görüşleri vardır. Doğrusu bunun caiz olmasıdır³.

Kanaatımıza göre herrasî'nin âhâd haberleri hakkındaki görüşü daha isabetlidir. Çünkü önemli olan bir sözün Hz. Peygambere ait olduğuna kanaat getirmektir. Şer'î ölçülere göre bu kanaati uyandıracak kişiye ait rivayetin kabul edilmesi daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Herrasî'nin nesh hakkındaki görüşlerini naklettikten sonra şimdi neshin caiz olup olmadığına değinmeden sadece ayetteki nesh olayını bildirdiği bazı örnekleri zikrederek bu konuyu bitirmeye çalışalım:

وعن ابن عباس في قوله تعالى: «ددت عليهم بيطر» وقوله «دوما انت عليهم مجبار» وقوله: «دفاع عنهم واصبح» وقوله: «دقل للذين آمنوا يعظروا للذين لا يرجون أيام الله» نسخ هذا الخاء قوله تعالى: «دفاقتلوا المشركين حيث وجدتموهم» وقوله: «دقاتلوا الذين لا يؤمنون بالله ولا باليوم الآخر»

"İbn Abbas'tan rivayet edildiği üzere, "Sen, onların üzerinde bir zorba değilsin"⁴, "Sen onların üzerinde bir zorlayıcı değilsin"⁵,

1. el-Herrasî, Ankâm, I, 44; Ayrıca Bkz. II, 352; IV, 342.

2. eş-Şatıbî, el-Muvafekat, III, 72; Ayrıca Bkz. Mustafa Zeyd, en-Nesh, s. 176.

3. el-Herrasî, Ankâm, II, 254, 255; Ayrıca Bkz. I, 45, 94.

4. el-Ğaşiye 88/22.

5. Kaf 50/45

"...Sen, onları affet ve aldırış etme"¹, "İman edenlere söyle: Allah'ın (cezalandırma) günlerinin geleceğini beklemeyenleri (inanmayanları) bağışlasınlar"², ayetlerinin hepsini, "Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün"³, "Kendilerine kitap verilenlerden, Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve rasûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hakk dini, kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın"⁴ mealindeki ayetler neshetmiştir⁵.

b) قوله تعالى : *دد اتقوا الله حق تقاته* « قد قيل إنه منسوخ . لا با حقه
تعالى يتنصى الصيام بحقوق الله تعالى في حالة الدمى والخوف ... »

Herrasî, "Allah'tan hakkiyle korkun" mealindeki Al-i İmran suresinin 102 nci ayetinin tefsirinde özetle şunları söyler: Bazılarına göre bu ayet neshedilmiştir. Çünkü bundan, her hal-ü kârda Allah'ın haklarının îfa edilmisi gerektiği anlaşılmaktadır. Oysa güvenin olmadığı korkulu durumlarda bu mümkün değildir. O halde bu ayet, "Gücünüz yettiği kadar Allah'tan korkun"⁶ mealindeki ayetle nesholunmuştur.

Herrasî, mezkûr ayetin mensuh olduğunu iddia eden bu görüşü naklettikten sonra şunları ilave eder: Bu iddiaya karşı deriz ki: Allah'tan hakkiyle korkmaktan gaye Allah'ın emirlerine normal durumlarda ve istenildiği şekilde uymaktır. Zira insan, sadece Allah'ın emirlerini terketmesinden dolayı cezasına maruz kalmasın diye O'na isyan etmekten sakınır. Neticede Allah'ın emirlerine uyan herkes Allah'tan hakkiyle korkmuş demektir. İşte böyle bir anlam verdiğimiz takdirde ayette nesh, sözkonusu değildir⁷. Kasimî de Herrasî ile aynı görüşü paylaşmıştır⁸.

Görüldüğü gibi müfessirimiz, ayete biraz değişik bir anlam vererek nesh iddiasını reddetmeye çalışmıştır⁹.

7- Kur'an'ı Kiraatla Tefsiri:

Yaptığımız incelemede Herrasî'nin, tefsirinde kiraata fazla yer vermediğini ve sadece üç yerde bu konuya değindiğini gördük.

1. el-Maide 5/13

2. el-Casiye 45/14

3. et-Tevbe 9/5

4. et-Tevbe 9/29

5. el-Herrasî, Ahkâm, I, 120

6. et-Teğabun 64/16

7. el-Herrasî, Ahkâm, II, 56, 57; Bu konu için ayrıca Bkz. II, 134, 191, 352, 442; III, 414, 420, 311.

8. Bkz. el-Kasimî, Muhammed Cemaluddin, Mehasinu't-Te'vîl, Mısır 1957, IV, 912-913.

قوله تعالى: «د وأنا كان رجل يورث كلاله او امرأة وله اخ وأخت» الآية... a)
 قرئ يورث بفتح الراء والتخفيف على ما لم يسم فاعله. وقرئ بكسر الراء
 والتخفيف وقد سمي فاعله...

Herrasî, "Eğer bir erkek veya kadının, ana, baba ve çocukları bulunmadığı halde (kelale şeklinde) malı mirasçılara kalırsa ve bir erkek veya kız kardeşi varsa her birine altıda bir düşer"¹ mealindeki ayette kıraat değişikliğinin bulunduğunu ve bu değişikliğin gramer açısından mana değişikliğine de yol açtığını belirterek şunları söylemektedir: (يورث) fiilindeki (ر) harfini meksur yani fiili ma'lum okuyanlar, (كلاله) kelimesini mef'ulun bih olarak mansub yapıp bu kelimeyi "mirasçılar" anlamında düşünmüşlerdir. Bu takdirde (كان) fiili nakıs değil tamm bir fiil olup faili (رجل) kelimesine ait zamirdir, haberi ise yoktur.

(ر) harfini meftuh yapıp fiili mechül olarak okuyanlara göre ise, (كلاله) kelimesi, fiilde gizli olan naib-i failin halidir. Bu takdirde (كان), ölen kişinin bizzat kendisinden ibarettir. (كان) fiili yine nakıs değil tamm bir fiildir².

قوله تعالى: «د ولا يضاة كاتب ولا شهيد» وقرأ الحسن وقتادة وعطاء
 «د لا يضاة» بكسر الراء. وقرأ ابن مسعود ومجاهد «د لا يضاة» بفتح الراء...

"Hiçbir kâtibe ve hiçbir şahide zarar verilmesin"³ mealindeki ayetin tefsirinde de Herrasî şu açıklamayı yapmaktadır: el-Hasen, Kattade ve Âta, (يضاة) şeklinde (ر) harfini meksur (yani fiili ma'lum) olarak okumuşlar, İbn Mes'ud ve Mücahid ise (يضاة) şeklinde (ر)'yı meftuh (yani fiili mechul) olarak okumuşlardır. Rivayetlerin ikincisine göre ayet, hakk sahibini kâtip ve şahide zarar vermektен nehyetmekte, birincisine göre ise kâtip ve şahidi hakk sahibine zarar vermektен nehyetmektedir⁴.

Görüldüğü gibi Herrasî, nehy (لا)'sı ile meczum olan (يضاة) fiilinin son harfi olan (ر)'nin meksur okunduğu kıraata göre bu fiili ma'lum şeklinde, (ر)'nin meftuh okunduğu kıraata göre ise mechul şeklinde düşünmüş ve bu noktadan hareket ederek değişik anlamlar çı-

1. en-Nisa 4/12

2. el-Herrasî, Ahkâm, II, 163, 164

3. el-Bakara 2/192.

4. el-Herrasî, Ahkâm, I, 409, 410.

karmıştır. Ancak gramer kurallarına göre muzaaf fiillerin ister ma'lum ister mechul olsun son harflerinin cezm halinde meftuh veya mecrur okunması caizdir¹. Yani fiilin sonu şekil itibariyle her iki durumda da aynıdır. Dolayısıyla son harfin üzerindeki kesre, fiilin mutlaka ma'lum olduğunu göstermediği gibi sondaki fetha da fiilin mechul olduğunu ifade etmez. Yani her iki kıraata göre de fiilin ma'lum veya mechul olma ihtimali vardır. Bu durumda müfessirimizin fetha ve kesreden dolayı değişik anlamlar çıkarması gramer kurallarına uymamaktadır.

C- DIRAYET YÖNÜ:

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi dirayet tefsirinde müfessir, ayetleri tefsir ederken Kur'an, sünnet ve selefin sözlerinden yaptığı nakiller yanında kendi görüş ve ichtihadlarını da katar ve ayetlerden yeni anlam ve hükümler çıkarır.

Dirayet tefsirinin caiz olup olmadığı hususunda değişik görüşler vardır. Ancak biz bu tür tefsirin caiz hatta zorunlu olduğu kanaatindeyiz. Yalnız tefsir konusunda son derece titiz ve ölçülü olmak gerekir. Rastgele herkes tefsir yazmamalı ve ehil olmayan art niyetli kişilerin Kur'an'a mal ettikleri ve tefsir diye adlandırdıkları görüşlerine de tefsir adı verilmemelidir. Nitekim islâm inancına aykırı birtakım görüş ve yorumları ihtiva eden es-Sülemî (ö. 412/1021)-nin yazdığı tasavvufî "Hakaiku't-Tesir" adlı eseri hakkında el-Vahidî, şayet Sülemî yazdığı bu kitabın tefsir olduğuna inanıyorsa bunun küfür olacağını söylemektedir². Neticede Kur'an ayetleriyle ilgili yapılacak bir yorum, Kur'an'ın zahiri ile bağdaştığı, O'nun bütünlüğüne ve Hz. Peygamber'in sünnetine ters düşmediği takdirde "tefsir" adını alabilir. Aksî takdirde böyle böyle bir yorumun Kur'an'la bir ilgisi yoktur ve şahsî bir görüş olmaktan öteye geçemez.

İşte gerek yaratıcımızın, insanlar için gönderdiği kitabından ne dediğini anlamak ve gerekse Kur'an'la ilgili yapılan yorumların, gerçekten Kur'an'la ilgisi olup olmadığını bilmek ve bu konuda doğru bir değerlendirme imkânını da elde edebilme açısından Kur'an'ın ehil

1. el-Eşnevî, Ali İbn eş-Şeyh Hamid, et-Tasrîf, Mısır 1354/1935, s. 110, 111, 112.
2. es-Süyûtî, el-İtkan, II, 235, 236.

kişiler tarafından tefsir edilmesi zorunlu ve son derece yararlıdır. Aksi takdirde durumu su-i istimal etmek isteyen kişiler tarafından yapılacak kasıtlı yorumlar dahi, dinî bilgisi zayıf olanlarca Kur'an tefsiri zannedilerek onları etkileyebilecektir.

Herrasî'ye gelince kendisi tefsirinde, Kur'an, hadis ve selefin görüşlerinden yararlanıp bunları sık sık nakletmesinin yanısıra gerektiğinde kendi görüşlerini de belirtmekte ve derin zekâsiyle ayetlerden çeşitli hükümler çıkarmaktadır. Ayrıca ileride de belirteceğimiz gibi zaman zaman ictihad ve istinbat yani ayetlerden hüküm çıkarmanın caiz olduğunu açıkça ifade etmektedir. Böylece Herrasî, hem tefsirindeki uygulamasıyla hem de açıkça ifade ettiği görüşleriyle, re'yle tefsiri uygun gören görüşü desteklemiş olmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Herrasî'nin tefsiri her ne kadar çok sayıda nakilleri ihtiva ediyorsa da dirayet tefsiri grubuna girmektedir.

Herrasî, tefsirinde genellikle şu noktalara dikkat etmiştir:

- a. Yeri geldikçe ayetteki kritik kelimelerin lügat manalarını ve bu manalardan hangisinin kastedildiğini açıklar.
- b. Ayetin ifade ettiği anlamla ilgili başka ayetler varsa onları da zikreder.
- c. Konu ile ilgili hadisler varsa onları da nakleder.
- d. Ayetin delalet ettiği hükümleri belirtir.
- e. Ayetin ihtiva ettiği hükümle ilgili ihtilafları, bundan kimin nasıl bir hüküm çıkardığını zikreder ve genellikle naklettiği değişik görüşlerin yanında delillerini de açıklar.
- f. Bu görüşleri zikrederken sadece yaşayan dört fikhî mezheple yetinmez, bunların yanında diğer çeşitli görüşleri de aktarır.
- g. Ayetlerden ya yeni bir hüküm çıkarır veya naklettiği hükümlerden birini tercih eder. Bazen çıkardığı hükmün delilini açıklar, bazen de hiçbir sebep açıklamadan sadece ayetin delalet ettiği hükümü zikretmekle yetinir.
- h. Bazen zikrettiği görüşlerin tahlil ve tenkidini yapar, karşı görüşlerin delillerini çürütmeye çalışır.
- i. Bazen muhtemel itirazları da (*فإن قيل*) "şayet...denilirse" vb. ifadelerle zikrederek bunları cevaplandırmaya çalışır.
- k. Sened veya ravî yönünden zayıf gördüğü hadisleri tenkid eder.
- l. İlgili yerlerde Kur'an'ın i'caz ve belâgatına temas etmektedir.

m. Herrasî'nin tefsir ettiği ayet sayısı 439'dur. Ayrıca bu ayetlerin tefsiri vesilesiyle birçok ayet daha tefsir etmiştir.

Bu genel bilgilerden sonra şimdi Herrasî'nin "Ahkâmü'l-Kur'an"ın re'y yönü ile ilgili önemli konularının üzerinde kısaca durmak istiyoruz:

1- Hadis Usûlü Yönü:

Hadis usûlü, metin ve ravî yönünden hadislerin sahih olup olmadığını inceleyen bir bilimdir. Hadislerin sadece tedvîn ve tasnifini konu edinen ilme (علم الحديث رواية) "rivayet yönünden hadis ilmi", makbul olup olmaması bakımından ravi ve hadisleri inceleyen ilme de (علم الحديث دراية) "dirayet yönünden hadis ilmi" denir¹.

Bir hadisin ifade ettiği anlam, Kur'an'a, akla veya müsbet ilme kesin bir şekilde aykırı ise bu hadisin Hz. Peygamber'e ait olduğu düşünülemez. Çünkü Hz. Peygamber'in sözleri vahye dayandığı için akıl ve ilimle çelişkiye düşmesi sözkonusu değildir. Böyle bir hadis Peygamber adına uydurulmuş olabilir. İşte gerek metin ve gerekse ravilerin kişiliği itibariyle hadisleri inceleyip Hz. Peygamber'e ait olanı ve olmayanı birbirinden ayırmak için İslâm alimlerince (علم الحديث) adı altında birtakım prensipler konmuştur. Daha sonraları bu durumları konu edinen ilim, (علم اصول الحديث) "hadis usûlü ilmi" ve (علم مصطلح الحديث) "Hadis istilahları ilmi" gibi adlarla şöhret bulmuştur².

Özellikle hadis konusunda derin bilgisi olan müfessirimiz de bu prensipler çerçevesinde görüşlerini açıklamakta ve yeri geldikçe gerekli uyarılarda bulunmaktadır. Herrasî'nin tefsirinde hadis usûlü ile ilgili dikkatimizi çeken şu iki hususu ele almakta yarar görüyoruz:

a. Zayıf Gördüğü Hadisleri Tenkidi:

Herrasî, zayıf gördüğü hadislerle dikkati çekmekte dolayısıyla bu hadislerle dayanılarak çıkarılan hükümlerin de zayıf olduğuna işaret etmektedir. Şimdi bununla ilgili bazı örnekler verelim:

قوله تعالى: «الطلاق مرتان...» وأصح من منع وقوع الثلاث بارتائه عكرمة عن ابن عباس... وروى ابن جريج عن طاووس عن أبيه أن أبا الصرباء قال لابن عباس... وذكر علماء الحديث...

1. Bkz. es-Salih, Subhî, Ulûmu'l-Hadis ve Mustalahuhu, Dimaşk 1963, s.107
2. Bkz. Koçyigit, Talat, Hadis Istilahları, Ankara 1980, s.326.

Herrasî, "Talak iki defadır. Bundan sonra ya kadını iyilikle tutmak(geri almak) veya güzel(ve adaletli) bir şekilde salıvermektir"¹ ayetinin tefsirinde kadını bir defada üç talakla boşama durumunda bir talakın vuku' bulacağını savunanların dayandıkları iki hadisi zikrettikten sonra bu iki hadisin, hadis alimlerince "münker"² olarak kabul edildiklerini belirterek onları tenkid etmiştir³.

قوله صفاتي: «دانا حرم عليكم الميتة والدم»، وروى اصحابنا عن سعيد بن بشير (2)

عن ابيان بن ابي عياشى عن انس بن مالك ان النبي عليه السلام قال: كل مما طفا على الجن وانا ابن عياشى ليس لهو ممن يثبت ذلك بروايته.. وقال شعيب: لان اذنى سبعين زينة احب الي

Herrasî, burda da "Allah size ölüyü(leşi),kanı,domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı"⁴ mealindeki ayeti tefsir ederken deniz üzerinde ölü olarak bulunan balıklar(tafî) hakkında Peygamberimiz'den "Deniz üzerinde ölü olarak bulunan balıklardan ye"⁵ şeklinde bir hadisi zikrettikten sonra hadisin senedinde bulunan Eban İbn Ebi İyaş(ö. 138/755) adındaki ravi hakkında şunları söylemektedir: "Ebban İbn Ebi İyaş, rivayetiyle bu hüküm sabit olabilecek derecede sağlam bir kişi değildir. Nitekim Şu'be(ö.160/777), O'nun hakkında şunları söylemektedir: "Ebban İbn Ebi İyaş'tan hadis rivayet etmektense 70 defa zinanın günahına katlanmayı tercih ederim"⁶.

b. Ahâd Hadislerle İlgili Görüşü:

Ahâd, lügatta "bir" manasına gelen ve bir şeyin sayısına delalet eden (احد) "Ehad" veya (واحد) "Vahid" in çoğuludur. İstilahta ise "Mütevâtir"⁷ olmayan hadislere verilen bir isimdir⁸. Şafii buna (خير الخاصة) "tek kişinin haberi" adını da vererek bunun, Hz. Peygamberle veya sahabeye varıncaya kadar tek kişinin yine tek kişiden rivayet ettiği hadis olduğunu söylemektedir⁹.

1. el-Bakara 2/229.

2. Münker Hadis, zayıf bir ravinin, sika raviye muhalif olarak rivayet ettiği hadistir. (es-Salih, Subhî, Ulumu'l-Hadis, s.203).

3. el-Herrasi, Ahkâm, I, 245, 246; Kadını bir defada üç talakla boşamakla ilgili hadisler ve değişik görüşler hakkında Bkz. el-Askalani, Fet-hu'l-Barî, IX, 315-320; eş-Şevkani, Ne'yl, IV, 260 vd.

4. el-Bakara 2/173.

5. Hadisin değişik rivayetleri ve hakkındaki geniş açıklama ve değişik görüşler için Bkz. el-Cassas, Ahkâm, I, 108 vd.; el-Herrasi, Ahkâm, I, 62 vd.

6. el-Herrasi, Ahkâm, I, 67; Bu konu için ayrıca Bkz. I, 243, 246; IV, 164.

7. Mütevâtir, aklın, yalan üzerinde ittifak etmelerini kabul edemiyeceği kalabalık bir cemaatin, yine aynı şekilde kalabalık bir cemaatten rivayet ettikleri hadistir (Koçyiğit, Talat, Hadis Usulü, Ankara 1975, s.87).

8. Koçyiğit, Hadis İstilahları, Ankara 1985, s.22.

9. eş-Şafii, er-Risale, İstanbul 1985, s.160-161.

(Ahâd hadislerin kesinlik ifade edip etmediği ve bununla amel etmenin caiz olup olmadığı hususunda ihtilaf vardır. Sahih ahâd hadislerin kesin bilgi ifade ettiği görüşü ağırlık kazanmaktadır. Hatta Subhî es-Salih(ö. 1987M.), "Mütevâtir" hadise "Ahâdî hadis" de denildiğini ve bu hadis sahih olduktan sonra kesin bilgi ifade etmesi için hiçbir engel bulunmadığını söylemektedir¹. Şafiî, haber-i vahid'in hüccet kabul edilmesi için hayli ağır şartlar saydıktan sonra " Ben, şahitlikte tek erkek veya tek kadını kabul etmem ama hadiste kabul ederim"²demektedir. Gazzalî ise haber-i vahid'in kesin bilgi ifade etmediği görüşündedir³.

Herrasî'ye gelince O da Şafiî gibi haber-i vahid'in kesin bilgi ifade ettiğini kabul etmektedir. Kendisi bu görüşünü tefsirinin birçok yerinde belirtmiştir. Bunlardan iki örnek verelim:

قوله تعالى: « يقول الضمير من الناس... » ولما نسخت القبلة الى بيت المقدس وميل الخبر الى اصل قباء في صلاتهم فاستأذروا... وهذا اصل في قبول خبر الواحد في امر الدين. ولذلك صح ثبوت النسخ بقول الواحد...

Bu konuda en bariz örnek, kablennn değişmesiyle ilgili ayettir. Bilindięi gibi Hz. Peygamber müslümanlarla birlikte ilk başta "Beytu'l-Makdis" e doğru namaz kılıyorlardı. "Şimdi yüzünü Mescid-i Haram'ın tarafına çevir"⁴ mealindeki ayetle kablennn yönü Ka'be'ye doğru çevrilince henüz bundan haberi olmayan bir grup müslüman Kuba camiiinde Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılarken sahabeden birinin kendilerine haber vermesi üzerine yönlerini Ka'be'ye çevirdiler. Yani sahabe kablennn değişmesi gibi önemli bir olayda birtek kişinin sözüne inanarak namaz esnasında yönlerini değiştirmiş oldular. İşte Herrasî bu olayı zikerttikten sonra bunun, dinî konularda haber-i vahid'i kabul etme hususunda bir esas olduğunu ve haber-i vahid ile nesh'in dahi olabileceğini ifade etmektedir⁵.

قوله تعالى: « دكتب عليكم اذا حضر احدكم الموت ان تترك خيرا الوصية للوالدين والذريين... » وقال ابن عباس في قوله: « دكتب عليكم... » انه منوخ بقوله: « للرجال نصيب » ورووا بطرق انه صلى الله عليه وسلم قال: لا وصية لوارث

1. es-Salih, Subhî, Ulûm, s.160-161

2. eş-Şafiî, er-Risale, s.160,161

3. el-Gazzalî, Muhammed İbn Muhammed, el-Menhûl fi Ta'likâtin mine'l-usûl (Thk. Muhammed Hasen Henîtu), Dimaşk 1980, s.236,237

4. el-Bakara 2/144.

5. el-Herrasî Abkâm, I,45.

Herrasî, "Birinizde ölüm geldiği zaman eğer bir hayır(mal) bırakırsa anaya, babaya, yakınlarına uygun bir biçimde vasiyet etmek, Allah'tan korkanlar üzerinde farz kılınmıştır"¹ anlamındaki ayetin tefsirinde (لا وصية لوارث) "varise vasiyet yoktur"² şeklinde ahâd yolu ile rivayet edilen bir hadisin bulunduğunu, mezkûr ayetin bununla neshedildiğini ve usûl açısından bunun bir sakıncası bulunmadığına ifade etmektedir³.

2- Fıkıh Usûlü :

Şer'î hükümlere konu olan insan hayatı devamlı bir şekilde değişmekte ve gelişmektedir. Bu gelişme ile birlikte şer'î yönden çözülmesi gereken yeni yeni meseleler de ortaya çıkmaktadır. Şer'î hükümlerin büyük kısmı, Kur'an ve hadislerde mevcut ise de bir kısmı açıkça mevcut değildir. Bu kaynaklarda hükmü bulunmayan meselelere de şer'î bir hüküm vermek gerekmektedir. Tabii ki bu kaynaklardan gelişigüzel hüküm çıkarmak mümkün değildir. Bunu yapmak için alimler birtakım kurallar ve prensipler tesbit etmiştir ki bu kaynaklardan hüküm çıkarmak isteyen bir müctehidin, bu kurallar çerçevesinde bunu yapması gerekir. Aksi takdirde çıkaracağı hüküm sihhatli olamaz⁴. İşte "Fıkıh Usûlü, şer'î hükümleri ana kaynaklarından çıkarmak için takip edilen bu kurallar topluluğudur"⁵.

Herrasî de bu kurallar çerçevesinde ayetlerden hükümler çıkarmıştır. Ancak bu kurallar hakkında fazla açıklama yapmamakta ve tefsirinin bu açıklamaların yeri olmadığını belirterek birçok yerde gerek hadis usûlü ve gerek fıkıh usûlü ile ilgili açıklamaları ("وقد تضمننا في الامور) "usûl ile ilgili eserlerimizde açıkladığımız üzere" gibi ifadelerle bu konularda yazdığı eserlerine havâle etmektedir⁶.

Herrasî'nin, tefsirinde değindiği bazı önemli usûlü fıkıh kuralları hakkında kısaca açıklamalar yapmayı uygun gördük:

a. İctihâd :

Bu kelime, zorluk ve takat anlamına gelen "cehd" veya "cühd" kökünden türetilmiş olup sözlük anlamı herhangi bir işi incelerken

1. el-Bakara 2/180

2. el-Buharî, es-Sahîh, el-Vasaya, 6; en-Nesai, Ahmed İbn Şuayb, es-Sünen, el-Vasaya, 5; İbn Mace, Muhammed İbn Yezid, es-Sünen, el-Vasaya, 6.

3. el-Herrasî, Ankâm, I, 94; Ayrıca Bkz. II, 255; IV, 119.

4. Zeydan Abdülkerim, el-vecîz fi Usuli'l-Fıkh, İstanbul 1979, s.5

5. el-Hudari Beg, Muhammed, Usulü'l-Fıkh, Mısır 1969, s.14.

6. el-Herrasî, Ankâm, II, 507; IV, 178.

zahmet çekerek bütün gücü sarfetmektir¹. Fıkhi bir terim olarak ictihad, şu şekilde tarif edilmiştir: (الاجتهاد استفرغ الفقيه الوسع لتحصيل من حكم)
 "Bir hükmü zannî derecede elde etmek için fakih (müctehid) bir kimse-
 nin gücünü harcamasıdır"². Mirkatu'l-Vusûl'un tarifi şöyledir: (الاجتهاد)
 "Şer'î ve fer'î (amelî) bir hükmü delilinden elde etmek için bütün gücü harcamaktır"³.

Tarifinden de anlaşıldığı gibi bir kişinin ictihad yapabilmesi için müctehidlik vasıflarına sahip olması yani kitab, sünnet, icma' ve kıyasla ilgili gerekli bilgilere sahip olması gerekir⁴. Bu bilgilere sahip kişilerin, hakkında sarîh nass bulunmayan mesleler hakkında ictihad yapıp onlara fıkhi bir çözüm getirmeleri her zaman için zorunludur. Aksî takdirde günümüzde olduğu gibi birçok mesele muallakta kalacak ve müslüman halk şaşkınlık içerisinde bırakılmış olacaktır. Eski müctehid imamlar, Kur'an ve hadislerle dayanarak, müslümanların karşılaştıkları veya karşılaşacaklarını tahmin ettikleri meseleler hakkında ictihad yapmak suretiyle şer'î hükümler vermişlerdir. Ancak bununla yetinilmemeli ve devamlı bir şekilde ortaya çıkan ve hiç tahmin edilemeyen yeni meseleler hakkında da aynı çaba gösterilmelidir. Bu açıdan İslâm hukukunun yazısız bir kaynağı olan⁵ ictihad, büyük önem taşımaktadır.

Müfessirimiz de, birçok yerde ictihadın caiz olduğunu ve birçok ayetin buna delalet ettiğini ifade etmektedir. Biz bunlardan iki örnek vermek istiyoruz:

قوله تعالى: «دد قل اصلاح لهم خير» في الدلالة على جواز خلط ماله بماله
 وجواز التصرف فيه بالبيع والشراء اذا طافق الصلاح وجواز دفعه الى غيره مضاربة وفيه د
 دلالة على جواز الاجتهاد في احكام الحوادث لان الاصلاح الذي تضمنه الآية انما يعلم من
 طريق الاجتهاد ومغالب الظن

1. el-Mahallî, Serh., II, 420; el-Hallaf, İslâm., s. 63.

2. el-Mahallî, Serh., II, 420

3. Husrev, Muhammed İbn Beramurz, Mirkatu'l-Vusûl fi İlimi'l-Usûl (şerhi Mir'atu'l-Usûl ile birlikte), Dersaadet 1321/1905, s. 365.

4. Ekz., el-Mahallî, Serh., II, 420 vd.; Husrev, Mirkât., s. 365 vd.; el-Hallaf, İslâm., s. 66; el-Hudari Beg, Muhammed, Usulu'l-Fikh, Mısır 1966, s. 367.

5. el-Hallaf, İslâm., s. 63

Herrasî, yetimlerin malı ile ilgili, olan "De ki onlar için ıslah daha hayırlıdır"¹ mealindeki ayetin tefsirinde özetle şunları söylemektedir: Bu ayet aynı zamanda meselelerin hükmünü tesbit etme konusunda ictihad yapmanın caiz olduğuna da delalet etmektedir. Çünkü ayetin ihtiva ettiği "ıslah" durumu ancak ictihad etmekle tesbit edilebilir. Yani Allah, veli veya vasinin yetimin malı hakkında iyiyi seçmesini emretmiştir. İyiyi seçmek ise ancak ictihad yolu ile olabilir.¹

قوله تعالى: «... من ترضون من الشهداء» يدل على تفويض الامر الى اجتهاد الحكماء... وفيه دليل على جواز استعمال الاجتهاد في الاحكام الشرعية...

Cenab-ı Allah, şahitlikle ilgili el-Bakara suresinin 282 nci ayetinde "Şayet onlar iki erkek olmazsa bir erkek iki kadın olsun" buyurmaktadır. Herrasi der ki: Bu ayet, şahitlerle ilgili durumu, yöneticilerin ictihadına havale etmemize delalet etmektedir. Ayrıca ayet, şer'î hükümler konusunda ictihad etmemizin caiz olduğuna da delalet eder².

b. İcma' :

Kitap ve sünnetten sonra İslâm hukukunun en kuvvetli kaynağı olan "İcma'", sözlükte bir şey üzerinde azm ve ittifak etmek anlamını taşır. İstılahta ise, Peygamber'in vefatından sonra herhangi bir asırda müslüman müctehidlerinin bir olay hakkında şer'î bir hükmün üzerinde birleşmesidir³.

İcma'ın dört rüknü vardır. Onlar olmadan icma' gerçekleşemez:

Birincisi: Olayın vuku bulduğu asırda birkaç müctehidin bulunması gerekir.

İkincisi: Bir olayda şer'î hüküm için memleketleri, ırkları, taifeleri, nazar-ı itibara alınmadan olayın vuku bulduğu anda bütün müslüman müctehidlerin birleşmeleri.

Üçüncüsü: Olay hakkında müctehidlerden her biri fikrini açıkça ortaya koyarak birleşmeleri.

Dördüncüsü: Müctehidlerin bir kısmı değil hepsinin hükümde birleşmeleri⁴.

1. el-Herrasî, Ahkâm, I, 186, 187.

2. el-Herrasî, Ahkâm, I, 391, 392; Ayrıca Bkz. I, 46, 276; II, 6172; IV, 356.

3. el-Mahallî, Serh, II, 210; el-Hallaf (Trc. Hüseyin Atay), İslâm, s. 191

4. el-Hallaf, İslâm, s. 191-192.

İcma'ın bu şartları gerçekleştiği takdirde, üzerinde icma' olan hüküm şer'î bir kanun hükmüne gelir ve ona uyulması gerekir. Sonraki asırlarda gelecek müctehidler artık bu olayı tekrar icma' ve icthad konusu yapamazlar. Çünkü icma' ile sabit olan bir hüküm, karşı çıkılamayan ve nesh olmayan şer'î ve kesin bir hükümdür¹.

Herrasî de icma'ın meşruiyyetini ve sıhhatli bir delil olduğunu kabul etmekte ve bunu, usûl ile ilgili yazdığı eserlerinde isbat ettiğini şu ayetin tefsirinde belirtmektedir:

قوله تعالى: «ومن يشاقق الرسول من بعد ما تبين له الهدى...» وقن اتباع غير سبيل المؤمنين بحالفة رسول الله فيما ذكر من الوعيد فدل على صحة إجماع الأمة على ما قررناه في تصانيفنا في الأصول

Müfessirimiz, "Kendisi için doğru yol belli olduktan sonra kim Peygambere karşı çıkar ve mü'minlerin yolundan başka bir yola giderse, onu o yolda bırakırız ve cehenneme sokarız; o, ne kötü bir yerdir"² anlamındaki ayetin, mü'minlerin icmanın sıhhatine delalet ettiğini belirtmektedir. Çünkü bu ayette Peygamber'e muhalefet etmekle mü'minlerin yolundan başka bir yola sapmak, birlikte zikredilmiş ve Allah'ın azabının bu iki husustan dolayı gerçekleşeceği bilidirilmiştir³.

c. Kıyas:

Kıyas sözlükte bir şeyi takdir etmek, ölçmek, karşılaştırmak ve iki şey arasındaki benzerlikleri tesbit etmektir. Terim olarak kıyas, hükmü belli olmayan bir olayı, aralarındaki ortak illetten dolayı hükmü belli olan bir olaya göre hükme bağlamaktır⁴.

Dinî meselelerde kıyasın delil olup olmaması konusunda ihtilaf var ise de ulemanın cumhuruna göre İslâm hukukunda dördüncü esas olarak kabul edilmiştir⁵. Doğrusu da budur. Çünkü Cenab-ı Allah birçok ayette insanların düşüncelerini emretmekte ve akıllarını kullanmayanları da yermektedir⁶. Allah'ın her şeyi Kur'an'da açıkça zikretmesi düşünülemez. Aksi takdirde Kur'an'ın bugünkü hacminden kat kat fazla olması gerekirdi. O bazı şeyleri zikretmiş, bunlarla aynı özelliği taşıyan diğer şeylerin hükmünü tesbit etmeyi de ilim erbabına bırakmıştır. Zaten ta-

1. el-Hallaf, İslâm., s.192,193.

2. en-Nisa 4/115.

3. el-Herrasî, Ahkâm., II, 507; Ayrıca Bkz. I, 260, 399; II, 167; IV, 268.

4. Şener Abdulkadir, İslâm Hukuku Dersleri, İzmir 1987, s.83; Kıyasın, el-Gazzalî, el-Beyzavî, İbn el-Hacib vb. tarafından yapılan değişik tarifleri için Bkz. el-Hudari Beg, Usûl., s.288,289.

5. Bkz. el-Mahallî, Şerh., II, 209 vd.; Husrev, Mirkat., s.170 vd.

6. Mesela Bkz. el-Bakara 2/73,76; Al-i İmran 3/65,118; Yusuf 12/109.

rifinden de anlaşıldığı gibi kıyas, hükmü bilinmeyen bir şeyi, aralarındaki benzerlikten dolayı hükmü belli olan bir şeyle aynı hükme bağlamaktır ki bu, aklın gereğidir.

Kıyasın dört rüknü vardır: 1) Asıl: Hükmü hakkında açık nass bulunan nesnedir. 2) Fer': Hükmü hakkında açık nass bulunmayan ve asıl ile ortak illete sahip olan nesnedir. 3) Asılın hükmü: Asıl hakkında nass'ın getirdiği şer'î hükümdür. 4) İlet(neden): Asıl hükmünün üzerinde kurulduğu niteliktir¹.

Müfessirimiz, ayetlerden çıkardığı birçok hükme kıyas yoluyla ulaşmıştır. Onun hüküm çıkarmada kıyası kullanması, onu şer'î bir delil olarak kabul ettiğini göstermekle birlikte bazı yerlerde bu görüşünü açıkça belirtmekte ve bu şer'î delilin Kur'an'dan anlaşıldığını ifade etmektedir. Mesela "İşte bundan dolayı İsriloğullarına şunu yazdık: Kim bir cana karşılık veya yer yüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın(haksız yere) bir nefsi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim de bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur"² mealindeki ayetin tefsirinde şunları söylemektedir:

وفيه دليل على إثبات القياس وتعليق الأحكام على المعاني التي جعلت عللاً لها

"Bu ayet kıyasın caiz oluşuna ve hükümlerin sebeplere göre tesbit edilebileceğine delat etmektedir"³.

Ö- Ser'u Men Kablena(Bizden Öncekilerin Şeriatı):

Bizden önce geçen ümmetlerin şeriatlarını şu şekilde bir tasnife tabi tutabiliriz:⁴

c₁) İslâm'ın açıkça kabul veya neshettiği hükümler: Bunlarda bir ihtilaf sözkonusu değildir.

c₂) İslâm'ın iki kaynağı olan Kur'an ve hadislerde zikredilmeyen hükümler: Bunların da bizim için bağlayıcı bir nitelik taşımadığında şüphe yoktur.

c₃) Kitap veya hadislerde zikri geçip de sorumlu olup olmadığı belirtilmeyen hükümler: Bunların bizim için geçerli olup olmamasında ihtilaf vardır. Çoğunluğun görüşü onlarla amel etmemizin gerekli-

1. el-Hallaf, İslâm., s.206,207.

2. el-Maide 5/32.

3. el-Herrasi, Ahkam., III, 124,125; Ayrıca Bkz. I, 49;349.

4. Bkz. el-Hudari Beg, usul., s.356.

Herrasî ise, daha önceki peygamberlerin şeriatlarının bizim için bağlayıcı olmadığı ancak neshe maruz kalmamışsa Hz. İbrahim'in şeriatının bizim için geçerli olduğu görüşündedir. Bu hususları ifade eden şu iki örneği zikrelelim:

د₁) قوله تعالى: «دلكم جعلنا منكم شرعة ومنهاجا» يدل على عدم التعلق بشرائع الاولين.

"Her birinize bir şeriat ve bir yol verdik"¹ ayeti, daha öncekilerin şeriatına bağımlı olmadığımızı delalet etmektedir².

د₂) قوله تعالى: «دومن يرغب عن ملة إبراهيم الا من اضل سبيل نفسه» يدل على لزوم اتباع ابراهيم في شرائعه فيما لم يثبت نكاحه

"Nefsini aşağı yapandan başka İbrahim'in dininden kim yüz çevirir?"³ mealindeki ayet, Hz. İbrahim'in şeriatının nesh olunmayan kısmına tabi olmamızın gerekliliğine delalet etmektedir⁴.

e- İstihsan'la İlgili Görüşü:

İstihsan sözlükte bir şeyi iyi bulmak, güzel görmek ve beğenmek anlamlarına ifade eder. İstılahta ise bir kısım maslahatlar dolayısıyla kıyas kurallarına muhalefet ederek daha uygun olan bir hükme varmaktır. Yani örf, zaruret veya nasslarla sabit olan maslahatları göz önüne alarak ve insanlara kolaylık sağlamak amacıyla kıyası bırakıp istisnâî nitelikte bir hüküm vermektir⁵.

İstihsanı en çok kullananlar hanefilerdir. Malikîlerle hanbelîlerin bir kısmı da istihsanı benimserler⁶. Şafiîler ise istihsanı reddederler⁷. Bu mezhebe mensub olan Herrasî de, "Onlar (yahudîler), Allah'ı bırakıp bilginlerini, (hristiyanlar) da rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i (İsa'yı) rabblar edindiler"⁸ mealindeki ayetin tefsirinde istihsanla ilgili şunları söyler:

وهذا يدل على بطلان القول بالاستحسان المجرد الذي لا يستند الى دليل شرعي مثل استحسانات ابن حنيفة في التقديرات التي قدرها دون مستندات بينة.

"Bu ayet, şer'î bir delile dayanmayan somut istihsanın batıl ve geçer-

1. el-Maide 5/48.

2. el-Herrasî, Abkâm, III, 175.

3. el-Bakara 2/130.

4. el-Herrasî, Abkâm, I, 43; Ayrıca Bkz. II, 510; III, 168, 171, 325, 359; IV, 1496, 147, 178.

5. Şener Abdulkadir, İslâm, s. 87

6. Şener Abdulkadir, İslâm, s. 87

7. el-Mahallî, Serh, II, s. 394 vd.

8. et-Tevbe 9/31

siz olduğuna delalet etmektedir. Tıpkı Ebu Hanîfe'nin, açık dayanakları olmaksızın takdir ettiği istihsanları gibi.

3- Fıkıh:

Bildiğimiz gibi Herrasî, Kur'an'ın sadece ahkâmla ilgili ayetlerini tefsir etmiştir. Dolayısıyla tefsiri, bir fıkıh kitabı görünümündedir. Kendisi ayetten çıkardığı hükmü, ayetin sonunda zikrettiği gibi konu ile ilgili değişik fıkıhî görüşleri de naklederek bunların tahlilini de yapmaktadır.

Herrasî, Şafiî mezhebine mensub olduğu için çıkardığı hükümleri genellikle bu mezhebin prensipleri üzerine bina etmekte ve sık sık (وقال الشافعي) "Şafiî, görüşünü ... dile dayandırmıştır" gibi ifadelerle şafiî'ye atıflarda bulunmakta ve genellikle Şafiî'nin dayandığı delili zikrettikten sonra bunun savunmasını da yapmaktadır. Şafiî'ye son derece hayranlık duyan ve sık sık bu hayranlığını açıkça ifade eden Herrasî, Şafiî'ye dil uzatanları tenkid etmekten de kendini alamamaktadır. Şafiî'ye daha fazla yer vermek suretiyle bu konularla ilgili bazı örnekler verelim:

a. Şafiî'nin Görüşünü Nakletmes:

قوله تعالى: «د ولا تجملوا الله عرضة لديانكم» فيه محنيانا ... قال الشافعي: الايمان لا يحرّم ما أحل الله ولا يحل ما حرّم الله عن فعله وأن الذي حلّ لكونه مباحاً لا يصير حراماً بانمين ...

Müfessirimiz, "Allah'ın ismini yeminleriniz için hedef kılmayın"¹ mealindeki ayetin tefsirinde özetle şunları söylemektedir: Bu ayet, iki manaya muhtemeldir: Birincisi ayetin, kişiyi, Allah'ın ismini iyilikleri yapmaya engel kılışından nehyetmesidir. Öyle kişi iyilik yapmaya davet edildiği zaman "ben bu iyiliği yapmamaya yeminliyorum" diyerek iyilik yapmamak için Allah'ın adına yaptığı yemini bahane eder. İşte Allah, mü'minleri bundan nehyetmiştir. Nitekim peygamberimiz de bu manaya uygun olarak "Kim bir şey hakkında yemin eder de sonra onun tersini daha hayırlı görürse onu yapsın"² buyurmuştur. Ayetin muhtemel olduğu diğer mana ise, Allah'ın ismiyle gelişigüzel, doğru yanlış çokça yemin etmeyin demektir.

Herrasî, Şafiî'nin bu konuda şunları söylediğini belirtmektedir: Yeminler, Allah'ın haram kıldığını helal kılmadığı gibi, helal kıldığı-

1. el-Bakara 2/224.

2. el-Buhari, es-Sahîh, el-Keffarat, 10.

na haram kalmaktadır. Zira iyi olduğundan dolayı helal olan bir şeyin yeminle haram olması düşünülemez. Dolayısıyla kişi bu iyi şeyi yapmaya yemin etmişse yeminini bozup onu yapsın...

Herrasî, Şafiî'nin yeminle ilgili bu açıklamasını zikrettikten sonra onu takviye mahiyetinde ayrıca şunları da ilave etmektedir: Şafiî'nin dediği gibi yeminin keffarete sebep olması caizdir. Çünkü yeminin bozulması Allah'ın isminin küçümsemesi anlamına gelir. Yani bozulma vasfı yeminde mevcuttur, dolayısıyla keffarete o sebep olmuş sayılır. Ayrıca yemin, keffarete neden olmayacak ibadet kabilinden de değildir. Çünkü çok ibadet etmek, Allah'ı yüceltmek demektir ve menduptur; Çok yemin etmek ise Allah'ın ismini küçümsemek olduğundan yasaktır. İşte bundan dolayı Ebu Hanife'nin görüşünün tam tersine yemini keffarete sebep kalmak sahihtir...¹.

Görüldüğü gibi Herrasî, kasıtlı olarak yalan yere yemin etme (el-yemînu'l-Ğamus)'nin keffareti gerektirmesi konusunda Şafiî'nin görüşünü benimsemiş ve ayrıca bunun mantıkî izahını da yapmıştır².

b. Şafiî'yi Tenkid Edenlere Karşı Tutumu:

Herrasî'nin ,Şafiî'ye son derece bağlı olduğunu ve O'na derin saygı duyduğunu söylemiştik. Herrasî, Şafiî'ye olan bu bağlılığından dolayı O'na dil uzatan ve görüşünü benimsemeyenleri şiddetle tenkid etmekte ve onlara karşı Şafiî'yi hararetle savunmaktadır. Ancak Herrasî, tenkidlerini yaparken ilim erbabına yakışmayan ifadeler kullanmakta ve nezaket sınırlarını aşmamaktadır. Herrasî'nin tenkidlerine maruz kalanların başında "el-Cassas" lakabı ile meşhur olan, "Ahkâmü'l-Kur'an" adlı eserin müellifi Ebu Bekr er-Razî gelmektedir. Şimdi Herrasî'nin başta Cassas olmak üzere Şafiî'nin aleyhinde bulunanları nasıl tenkid ettiğini bazı örnekler vererek göstermeye çalışalım:

b₁) Cassas'ı Tenkidi: Cenab-ı Allah, nikâhı haram olanları sayarken, (وَأَنَّ تَجْمُوعَ مِنَ الْأَخْتَيْنِ) "İki kız kardeşi bir arada bulundurmanız da..."³.

1. el-herrasî, Ahkâm, I, 207-210.
2. Yeminin keffareti, bir köleyi azâd etmek veya on fakiri yedirmek veya giydirmek, bunları yapamazsa üç gün oruç tutmaktır. el-Yemînu'l-Ğamus durumunda; şafiîlere göre zikrettiğimiz bu maddî keffareti vermek gerekir. Hanefîlere göre bunun keffareti tevbe etmektir, maddî keffaret gerekmez. (Bkz. el-Kâsânî, Alaüddin İbn Mes'ûd, Bedaiu's-Sanai fi Tertibi's-Şerai, Beyrut 1974, III, 3, 15 vd.; İbn Abidin, Muhammed Emin, Reddü'l-Muhtar, Mısır 1966, III, 725-728; en-Nevevî, Minhac, s. 134.
3. en-Nisa 4/22.

buyurmaktadır. Şimdi önce Cassas'ın bu ayetle ilgili açıklamasını özetleyip ondan sonra Herrasî'nin tenkidini aktarmaya çalışalım:

Cassas, özetle şöyle der: Alimler, nikâhı altında iki kız kardeş veya beş yabancı kadın bulunan bir kâfirin müslüman olduktan sonraki durumu hakkında ihtilaf etmişlerdir. Ebu Hanife, Ebu Yusuf (ö. 187/798) ve Sevrî (ö. 161/778)'ye göre, beş hanımdan ilk dördünü, iki kız kardeşten de ilkinin alır, diğerlerini terkeder. Şayet tek bir akitle almışsa hepsini bırakır. İmam Muhammed (ö. 189/805), İmam Malik (ö. 179/795), Leys (ö. 175/791), Evzaî (ö. 157/774) ve Şafiî'ye göre beş hanımdan istediği dördünü ve iki kız kardeşten de istediğini seçebilir. Birinci görüş daha sıhhatlidir. Buna delil ise, Cenab-ı Allah'ın "İki kız kardeşi bir arada bulundurmanız" şeklindeki beyanıdır. Çünkü bu ayette beraberlik yasaklanmıştır. Beraberlik ise ikinci nikâhtan doğmuştur.

Cassas, şunu da ilave etmektedir: Bir müslümanın, nikâh akdi esnasında kardeş olan iki kızını nikâhlanması caiz olmadığı gibi, nikâh akdi esnasında kardeş olmayıp nikâhtan sonra şer'î bir sebepten dolayı kardeş haline gelen iki kızını nikâhı altında bulundurmaya devam etmesi de caiz değildir. Mesela süt emen iki yabancı çocuğu nikâhladıktan sonra bu iki çocuğun, bir kadının sütünü emerek süt kardeşi olmaları gibi.

Cassas, Şafiî'nin görüşünü şu iki hadise dayandığını belirtmektedir: 1) Feyrûz ed-Deylemî der ki: Babam müslüman olunca iki kız kardeşle evliydi. Gidip durumlarını Hz. Peygamber'e anlatınca ikisinden herhangi birini boşamasına emretmişti¹. 2) Haris İbn Kays der ki: Ben müslüman olduğumda sekiz kadınla evliydim. Hz. Peygamber, bunlardan dördünü seçmemi emretti².

Cassas, Şafiî'nin görüşlerini çürütmeye çalışırken bu iki hadislerle ilgili şunları söyler: Feyruz ed-Deylemî ile Haris İbn Kays'ın hadislerinde zikredilen nikâh akdinin, tahrir emri gelmeden önce yapılmış olma ihtimali vardır ki bu durumda, nikâh akdi başlangıç itibariyle sahih olmuş müslüman olunca bu sıhhat ortadan kalkmıştır³.

Görüldüğü gibi Cassas, Feyrûz'un babası ile Haris'in olaylarında, başlangıçta nikâhları sahih olduğundan kendileri için seçme hakkına meşru' görerek sonradan kabul ettikleri müslümanlığın bu muhayyer-

1. İbn Hanbel, el-Musned, IV, 232; Ebu Davud, es-Sunen, et-Talak, 23.
2. Ebu Davud, es-Sunen, et-Talak, 23; Ebu Davud, Ahmed İbn İbrahim'e atfen bu ismin Haris İbn Kays yerine Kays İbn Haris olmasının daha doğru olduğunu söylemektedir.
3. Cassas'ın bu görüşleri için Bkz. el-Cassas, Ahkâm, II, 133, 134.

liklerine engel olmadığını belirtmekte ancak aynı durumda olan iki kız kardeşle evlenme konusunda bunu kabul etmemektedir.

İşte müfessirimiz, İmam Şafî ve İmam Ebu Hanife'nin görüşlerini izah ettiğimiz şekilde zikredip Cassas'ın bazı cümlelerini olduğu gibi naklettikten sonra, O'nun sözleri arasında çelişki bulunduğunu, sözlerinin başı ile sonunun birbirini tutmadığını ve O'nun bu derece cahil olduğuna hayret ettiğini ifade etmekte ve sonunda şunları söylemektedir:

وكيف يتصدى للتصنيف في الدين من هذا مبلغ عليه ومقدار فهمه في مسائل الكلام ارسالاً من غير أن يتحقق ما يقول ويحصل على نفسه ما يورده ثم يتراضى للنطق فيمن لو عمر عمر نوح ما احتدى إلى مبارئ نظره في الحقائق. فوالله تعالى التوفيق ونسأل الله النجاة من عمى البصيرة...

"İlmî derecesi ve anlayış miktarı bu seviyede olan bir insan, dinî konularda nasıl eser yazmaya kalkar? Bu kişi söyleyeceği şeyi iyice araştırmadan gelişigüzel sözü uzatır ve kendisini müşkül duruma düşürür, daha sonra da öyle bir kimseye (Şafî'yi kastedmektedir) dil uzatmaya kalkışır ki şayet kendisine Hz. Nûh kadar bile ömür verilse gerçekleri bulmada yine de O'nun görüş seviyesine ulaşamaz. Allah'tan, bizi muvafak kılmasını, kalp körlüğünden, nefsin heva ve hevesine tabî' olmaktan kurtarmasını dileriz¹.

Ayrıca Herrasî, Şafî'yi tenkid ettiği için yine Cassas hakkında (وله يعلم هذا الجاهل كلام الشافعي فاعترض عليه) "Bu cahil Şafî'nin sözünü anlayamadığından O'na itiraz etmiştir"², (وهذا الذي ذكره غاية الجهل) "O'nun zikrettiği bu husus sırf cehalettir"³ (فأليس ذكره يدعى أنه لم يفهم معنى كلام الشافعي ولم يفهم مقال وتفرغ معاني كتاب الله رجال وليس هو منهم) "O'nun zikrettiği bu husus, Şafî'nin sözünü anlayamadığını, bir yer ile diğer yeri birbirinden seçemediğini göstermektedir. Zira her makama göre bir söz vardır ve Allah'ın kelamını ancak (âlim) kişiler anlayabilmektedir ki kendisi onlardan değildir"⁴ gibi ifadeler kullanarak O'nu eleştirmektedir.

b₂) Şafî'nin görüşünü reddettiği için, Herrasî'nin tenkid ettiği kişilerden biri de malikî mezhebine mensub kadı İsmail İbn İshâk'tır.

1. el-Herrasî, Ankâm, II, 251, 254.
2. el-Herrasî, Ankâm, II, 222.
3. el-Herrasî, Ankâm, II, 219.
4. el-Herrasî, Ankâm, II, 220.

Bu zat, Şafii'nin "kim doğru bildiği bir şey üzerine yemin eder de sonra o şeyin yemin ettiği şekilde doğru olmadığını anlarsa ona yemin keffareti düşer" şeklindeki görüşünü "Ahkâmu'l-Kur'an" adlı eserinde nakledip onu reddetmiş olacak ki Herrasî, el-Bakara suresinin 225 inci ayetinin tefsirinde bu durumu olduğu gibi naklettikten sonra kadı İsmail hakkında özetle şunları söylemektedir: وذكر اسماعيل بن

إسحاق المالكي في كتابه المترجم بأحكام القرآن في الرد على الشافعي ما ذكره ... وهذا جهل مفرط منه ... وهذا الكلام من لا يحل له أن يتصدر للتصنيف في الدين فضلا عن أن يرد على الشافعي.

"Onun Şafii hakkında söylediği bu sözler, kendisi için büyük bir cehalettir. O, Şafii'nin ne dediğini anlamadan sadece ibaresinin şekline bakmıştır. Şafii ise ibaresini, akılları zayıf, zihinleri eksik olanlara göre ve onların seviyesinde yazmamıştır... Bu sözler, Şafii'yi reddetmek bir yana dinî konularda eser yazmaya kalkışması bile helâl olmayan bir kişinin sözleri olabilir ancak¹.

b₃) Şafii'ye itirazından dolayı Herrasî'nin tenkid ettiği diğer biri de Ali İbn Musa el-Kumî (ö. 350/961)'dir.

Şafii, "Sadakalar (zekâtlar), Allah'tan bir farz olarak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri İslâm'a ısındırılacak olanlara, (esirlik ve kölelikten kurtulmak isteyen esir ve) kölelere, borcuna karşı malı olmayan borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere ve (harçlıksız kalmış) yolcuya mahsustur"² mealindeki ayette zikredilen sınıflar mevcutsa yani tümüne birden dağıtma imkânı varsa zekâtın hepsine; yoksa mevcut olanlara taksim edilmesi gerektiğini söylemektedir³.

Hanefî mezhebine mensub olan ve birçok eseri yanında "Ahkâmu'l-Kur'an" adlı bir eseri de bulunan Ali İbn Musa, Şafii'nin bu görüşüne itiraz etmiş ve ayette zikredilen sınıfların tümü mevcut olsa bile zekâtın hepsine verilebileceği gibi sadece bir kısmına verilmesinin de caiz olduğunu söylemiş olacak ki Herrasî mezkûr ayetin tefsirinde Şafii'nin görüşünü zikrettikten sonra Ali İbn Musa'nın itirazını da nakletmiş ve arkasında (والله ذكر جهالة) "O'nun zikrettiği cehalettir" diyerek kendisini tenkid etmiş ve Şafii'nin görüşünü savunmaya devam etmiştir⁴.

1. el-Herrasî, Ahkâm, III, 236-243.

2. et-Tevbe 9/60

3. eş-Şafii, Muhammed İbn İdris, el-Umm, Beyrut 1973, II, 71

4. el-Herrasî, Ahkâm, IV, 82-85.

Görüldüğü gibi Herrasî, Şafiî'ye yapılan itirazları hazmedemekte ve itiraz sahiplerini cehaletle itham etmektedir. Herrasî, Şafiî'nin görüşüne aykırı bir görüş öne sürmedikleri yerlerde bunların görüşlerini aktarırken normal ifadeler kullanmakta hatta bazen onları rahmetle anmaktadır. Yani Herrasî'yi öfkeliendiren nokta bunların Şafiî'yi tenkid etmeleridir. Zira O Şafiî ile diğer alimler arasında büyük bir fark görmekte ve (*واليد العليان يذب عن مذهب الشافعي*) "Üstün el(üstünlük), Şafiî mezhebini savunanlara aittir" ¹ gibi sözlerinde de ifade ettiği gibi Şafiî mezhebini müdafaa etmeyi de büyük bir fazilet saymaktadır.

c. Şafiî Mezhebi Dışındaki Diğer Fikhî Görüşleri Aktarması:

Herrasî, her ne kadar Şafiî mezhebine mensub ise de sadece bu mezhebin görüşleri üzerinde durmamakta bunun yanında diğer mezheplerin görüşlerine de yer vermekte ve yeri geldikçe Şafiî mezhebini diğer mezheplerle karşılaştırarak delillerinin tahliini de yapmaktadır. Herrasî, bunu yaparken sadece yaşayan dört mezhep üzerinde durmamakta aynı zamanda yaşamayan diğer mezheplerin, hatta mezhep sahibi olmayanların görüşlerini de zikretmektedir. Herrasî bu görüşleri belirtirken bazen bunlardan birini tercih etmekte bazen hiçbir görüş beyan etmeden sadece nakil yapmakla yetinmektedir. Şimdi evvela Şafiî'nin dışındaki üç yaşayan mezhepten başlamak üzere bu konuda bazı örnekler vermeye çalışalım:

c₁) Hanefî Mezhebi: Herrasî, fikhî görüşleri belirtirken en fazla Hanefî mezhebi üzerinde durmakta ve yeri geldikçe bu mezhebin görüşlerini tenkid ederek buna karşı Şafiî mezhebini savunmaktadır. Bu durum, Herrasî'nin Hanefî mezhebini Şafiî mezhebine karşı en büyük raskip görmesinden kaynaklanmaktadır. Şimdi bununla ilgili bir örnek verelim: *قوله تعالى: « لن نسينا النار الا أياما معدودة » فيه رد على ابن حنيفة في استدلاله بقوله عليه السلام: « دعى الصلاة أيام حيمتك » في أن مدة الحيض ما يسمى أيام الحيض وأطولها ثلاثة*

Hanefî mezhebine göre hayız süresinin en azı üç gün üçgeci, en çoğu ise on gün on gecedir². Şafiîlere göre ise bu sürenin en azı bir gün bir gece, en çoğu ise 15 gün 15 gecedir³. Herrasî'ye göre Ebu Hanife'nin delillerinden biri, Peygamber efendimizin, sürekli kan görme-

1. el-Herrasî, Ahkâm, II, 234.

2. el-Kasânî Bedai', I, 40.

3. en-Nevevî, Minhac, s. 7.

ye başlayan Ebu Hubeys'in kızı Fatma'ya (دعى الصلاة أيام حليضتك) "Hayız günlerin miktarınca namazı bırak"¹ şeklindeki hadisidir. Yani Peygamber efendimiz, hayız zamanını (أيام) "günler" tabiri ile ifade etmiştir ki bu ve benzeri çoğul kelimeler ma'rife olarak kullanılınca 10 sayısı, nekre olarak kullanılınca 3 sayısı kastedilmektedir; yani en azı üç, en çoğu ise on'dur.²

Herrasî, "İsrailoğulları, ateş sayılı birkaç günden başka bize dokunmayacak"³ ayetinin tefsirinde şunları söyler: Bu ayet, Ebu Hanife'nin mezkûr hadisle delil getirmesini reddetmektedir. Çünkü Allah oruç hakkında "size sayılı günler (أيام معدودات) farz kılındı"⁴ derken "günler" kelimesinden ramazan ayının tamamını kasetmiştir. Ayrıca İsrailoğulları da, kendilerine ateş'in dokunacağı "günler"den (buzağıya taptıkları süre olan) kırk günü kasetmişlerdir. Ayrıca birine (أيام سفرك) "yolculuk günlerin" veya (أيام إقامتك) "ikamet günlerin" denildiği zaman bundan üç ile on arasındaki sayı değil istenilen sayı kastedilir. Yani (أيام) "günler" kelimesinin üç ile on arasındaki sayılara delalet etmesi şart değildir⁵.

Ayrıca Herrasî, tefsirinin birçok yerinde, (واعلم أن هذا الكلام لا يستقيم إلا بحقيقة) "Bilmiş ol ki Ebu Hanife'nin söylediği bu söz, kendisi için doğru olmaz"; (وأبو حنيفة يقول... وهذا غلط منه) "Ebu Hanife ... söylüyor ama onun bu sözü yanlıştır"; (وذكر أصحاب ابن حنيفة) "Ebu Hanife'nin arkadaşları, ... zikrettiler"; (ومذهب ابن حنيفة وأصحابه) "Ebu Hanife ve arkadaşlarının mezhebi, ... dir" gibi ifadelerle hanefî mezhebinin görüşlerini zikretmekte ve yeri geldikçe bu görüşlerin tenkidini yapmaktadır⁶.

c₂) Malikî Mezhebi: Herrasî, Hanefî mezhebi kadar olmasa da malikî mezhebine de sık sık değinmektedir. Bununla da ilgili bir örnek verip diğer bazı yerleri dipnotlarda göstereceğiz:

1. Hadis kaynaklarında bu hadisi Herrasî'nin zikrettiği lafızlarla bulamadık. Yine (الأيام) kelimesinin geçtiği değişik lafızlarla zikredilmektedir. Buharî'deki metni şöyledir (دعى الصلاة قدر الأيام التي كنت... فيها) "daha önce hayız gördüğün günler sayısı kadar namazı terk et." (el-Buharî, es-Sahih, el-Hayz, 24; Hadisin değişik rivayet ve metinleri için Bkz. Ebu Davud, et-Taharet, 107, 109; 274-287 No.lu hadisler.
2. Bkz. el-Mevsülî, Abdullah İbn Mahmûd, İbn Mevdûd, el-İhtiyar li Ta'li-li'l-Muhtar, İstanbul Trs., s. 588.
3. el-Bakara 2/80
4. el-Bakara 2/184.
5. el-Herrasî, Ankâm, I, 32, 33.
6. Bu konu için ayrıca Bkz. el-Herrasî, Ankâm, I, 103, 136, 141, 148, 265, 294; III, 108, 198, 246; IV, 285.

قوله تعالى : دد خذوا زينتكم عند كل مسجد... فاذا قيل : دد خذوا زينتكم عند كل مسجد عرف به أنه لم يجب للمسجد وإنما وجب لنا عظم المسجد لاجله وهو الصلاة فتي وجب الشر للصلاة كان مشروطا... ومالك لا يوجب الشر مشروطا للصلاة ويقول : ان فقد استر زد يطر الصلاة...

Herrasî, "Ey Adem oğulları! her mescide gidişinizde zinetli elbiselerinizi giyin"¹ mealindeki ayetin tefsirinde özetle şunları söyler: Bu sözden anlaşılıyor ki bu zinet yani elbise giyimi bizzat mescidin kendisi için değil mescidin yücelmesine neden olan namaz için vaciptir. Örtünmek namaz için vacip olunca namazın şartı olmuş demektir. İmam Malik ise örtünmeyi namaz için şart bir vacip şeklinde görmemekte ve örtünün olmayışının namazı bozmayacağını söylemektedir. Ona göre yukarıda zikredilen ayet de tavafla ilgili örtünme hakkında nazil olup çıplak olarak tavaf etmekten nehyetmektedir.

Herrasî, İmam Malik'in görüşünü naklettikten sonra O'nu şu şekilde tenkid etmektedir: وهذا فيه نظر فإنه تعالى قال : دد عند كل مسجد والطوان يئتمى بمسجد معين. والثانى أنه ان ورد على سبب خاص لا يئتمى لاجله التعلق بعموم اللفظ...

"Bu görüş sıhhatli değildir. Çünkü Cenab-ı Allah, umumî bir mana taşıyan "her mescid" ifadesini kullanmıştır. Tavaf ise belli bir mescitle ilgilidir. Diğer bir husus da ayetin özel bir sebep hakkında nazil olması, lafzın umumî anlamıyla amel etmeyi engellemez (Yani sebebin hususiliğine değil lafzın umumiliğine bakılır)"².

Görüldüğü gibi Herrasî, İmam Malik'in görüşünü iki yönden tenkid etmiştir. Ayrıca Herrasî, sözünün devamında çıkardığı hükmün nedenini açıklamakta ve bununla ilgili bazı hadisleri de zikrederek bunu isbat etmeye çalışmaktadır.

c₃) Handelî Mezhebi: Herrasî, tefsirinde az da olsa bazen Hanbelî mezhebinin görüşlerine de yer vermiştir. Nitekim "(Borç edinirken erkeklerinizden iki şahit tutun. Eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden olmak şartıyla bir erkek iki kadın gösterin)"³ manasındaki ayetin tefsirinde şahit olabileceklerin durumunu tafsilatlı bir şekilde belirtirken bedevînin şehirli hakkındaki şahitliği hususunda özetle şunları söylemektedir:

1. el-A'raf 2/31.

2. el-Herrasî, Ahkâm, III, 359, 363; Ayrıca bkz. I, 103, 140, 143, 273, 287, 293, 328; II, 107, 300, III, 132.

3. el-Bakara 2/282.

ومقتضى عموم كتاب الله تجوز شهادة البدوي على القروي... وفي السلف ما لا يجوز ذلك وهو رواية وهب عن مالك ومذهب احمد..

"Kur'an'ın genel ifadelerinden, bedevînin şehirli hakkındaki şahitliğinin caiz olduğu anlaşılmamaktadır. Çünkü o da bir din kardeşimizdir. Dolayısıyla o da adil ve şahitliği makbul bir kişi olabilir. Kişinin bedevî oluşu, başka bir şehir halkından olmasından farksızdır. Ancak seleften bazıları bu şahitliği caiz görmemişlerdir. Nitekim İmam Ahmed'in mezhebi ile İbn Vehb'in İmam Malik'ten yaptığı rivayet de bu görüş istikametindedir.¹

4) Dört Mezhep Dışındaki İhtilafları Zikretmesi: Daha önce de ifade ettiğimizi gibi Herrasî, sadece yaşayan dört sünî mezhebin görüşlerini zikretmekle kalmamakta, bunların yanısıra fikhî konularda söz sahibi olan ilim erbabının, ayetten anlaşılan hüküm hakkındaki değişik görüşlerini de zikretmektedir.

Birçok ayetin tefsirinde bu ihtilaflara yer veren müfessirimiz, bazen isim vererek bazen de isim vermeden onları zikretmektedir. Biz bu konuda birkaç misal zikretmekle yetinip diğer bir kısmını da sadece dipnotta göstereceğiz:

1) قوله تعالى وما كان لمؤمن أن يعتر مؤمنا الا خطئا.. واختلف الناس في معنى الا فقال قائلون هو استثناء منقطع بمعنى لكن. وقال آخرون هو استثناء صحيح..

Herrasî, "Yanlışlıkla olma durumu hariç bir mü'minin diğer bir mü'mini öldürme hakkı olamaz"² mealindeki ayetin tefsirinde isim belirtmeden şu görüşleri zikretmektedir: Bazıları burdaki (الا)'nın (لكن) anlamında olduğunu ve istisnanın da munkati' istisna olduğunu söylemişlerdir. Bu durumda ayet, şu manayı ifade etmektedir: Bir mü'min diğer bir mü'mini öldüremez ancak bazen yanlışlıkla öldürdüğü vuku bulmaktadır.

Diğer bazıları ise bu istisnanın muttasıl bir istisna³ olduğunu söylemişlerdir. Bu durumda ise ayetten şu mana anlaşılmaktadır: Mü'min bazı hallerde diğer bir mü'mini yanlışlıkla öldürebilir. Mesela bir mü'minin (savaş durumunda) müşriklerin kıyafetini giyip onlara katıl-

1. el-Herrasî Ahkâm, I, 384; Ayrıca Bkz.-I, 188, 271.

2. en-Nisa 4/92.

3. Muttasıl istisnada, istisna harfinden sonra gelen ve "müstesna" denilen nesne, istisna harfinden önce gelen ve "müstesna minh" denilen nesnenin bir ferdi olup istisna harfi ile ondan istisna edilir. Munkati' istisnada ise müstesna müstakil bir nesnedir.

ması halinde olduğu gibi. Zira bu durumda başka bir mü'minin onu müşrik zannederek öldürmesi mümkündür¹.

Görüldüğü gibi Herrasî burda istisna edatı olan (لا) ve ifade ettiği hüküm konusunda iki görüş belirtmiş ise de bu görüşlerinkimlere ait olduğuna işaret etmemiştir. Bunun gibi birçok yerde (واختلفوا) (الصلوة) "Alimler ihtilaf ettiler", (واختلفوا) "Bazıları...zannettiler" gibi ifadelerle isim belirtmeden çeşitli görüşleri aktarmaktadır².

2) Herrasî, kocası ölen kadının iddeti ile ilgili olan el-Bakara suresinin "onlar dört ay on gün beklerler" mealindeki 234 üncü ayetin tefsirinde şunları söyler: ولا خلاف أن هذه الآية حامية في غير الحامل

واختلفوا في الحامل المتوقفة عنها زوجها على ثلاث مذاهب. فقال على رضي الله عنه واحدى الروايتين

"Bu ayetin hamile olmayan kadınla ilgili olduğu hususunda ihtilaf yoktur. Kocası ölen ve hamile olan kadının iddeti hakkında ise üç görüş vardır. İbn Abbas'tan yapılan bir rivayet ve Hz. Ali'ye göre bu kadının iddeti, iki süreden en son olanıdır. Yani dört ay on gün ile doğum durumlarından hangisi sonra gerçekleşirse iddet o zaman bitmiş olur. Hz. Ömer, Zeyd İbn Sabit (ö. 45/665), Abdullah İbn Ömer (ö. 73/692), Ebu Hureyre (ö. 57/677) ve diğer bazıları, iddetinin doğumla sona ereceğini söylemişlerdir. Hasen ise, iddetinin doğumdan sonra nifas halinden temizlenmesiyle sona ereceğini dolayısıyla nifas kanını gördüğü sürece evlenemeyeceğini ifade etmiştir³.

Gördüğümüz gibi Herrasî burada dört mezhepten hiç bahsetmeden üç görüş aktarmış ve bunların arasından hangisini tercih ettiğini belirtmeden sadece görüşleri ve delillerini zikretmekle yetinmiştir.

قوله تعالى: «وإذا قرئ القرآن فاستمعوا له وانصتوا» قد اختلف الفقهاء في القراءة خلفاً 3)

Cenab-Allah, şöyle buyurmaktadır: "Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve susun"⁴.

Herrasî bu ayetin tefsirinde şunları söylemektedir: Fukaha, imam arkasındaki cemaatin kıraatı hakkında ihtilaf etmişlerdir. Ebu Hanife ve arkadaşları, İbn Ebi Leyla, Sevrî ve Hasen'e göre, imamın gerek gizli gerekse açık okuduğu yerlerde arkasında Kur'an okunmaz. İmam Ma-

1. el-Herrasî, Ankâm, II, 444, 445.

2. Bkz. el-Herrasî, Ankâm, I, 131, 180, 181, 256, 271; IV, 154, 431

3. el-Herrasî, Ankâm, I, 280-281

4. el-A'raf 7/199.

lik'e göre imamın gizli okuduğu yerlerde arkasında Kur'an okunur, açık okuduğu yerlerde okunmaz. Şafilî'nin bir görüşü de böyledir. Diğer görüşüne göre ise imamın gizli okuduğu yerlerde cemaat hem fatiha hem de bir sûre okur, açık okuduğu yerlerde ise sadece fatihayı okur. Şafilîlerce uygulanan görüş de bu ikincisidir¹.

Herrasî burada üç mezhebin görüşünü zikretmiş ve ayrıca İbn Ebi Leyla, Sevri ve Hasen İbn Salih'in görüşlerine de onlarınki ile birlikte yer vermiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Herrasî tefsirinde, yaşayan dört sünî mezhebin yanında hadisçi, tefsirci ve fıkıhçılardan birçok kişinin görüşlerine yer vererek onlara atıfta bulunmaktadır. Hatta bazen dört mezhebin dışındakilerinin görüşlerini de "m e z h e b" tabiri ile ifade etmektedir. Mesela "Allah, size ancak ölüyü(leş),kanı,domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı"² mealindeki ayetin tefsirinde "Bizim arkadaşlarımız bunu (Allah'tan başkası adına kesileni) sadece itikad bakımından haram görmektedirler. Bundan anlaşılıyor ki bir hristiyan Hz. İsa'nın ismini anarak bir hayvan kestiği takdirde bunun eti helaldir" dedikten sonra şunu ilave etmektedir:

"Şafilî mezhebinin zahiri ile Ata, Mekhûl (ö. 119/737), Hasen, Said İbn el-Müseyyeb'in mezhepleri de budur"³.

d. Ayetlerden Hüküm Çıkarması İle İlgili Bazı Örnekler:

Kur'an'ı tefsir etmek ve ayetlerinden hüküm çıkarmak isteyen bir kişinin, O'nun nasih, mensuh, sebab-i nüzûl, âmm, hass gibi yönlerini bilmesi, Peygamberimizin hadislerine, hadis ayet ilişkisine ve bunların yanında arap dili ve gramerine iyice vakıf olması gerektiğini daha önce belirtmiştik. Ayrıca Kur'an'dan hüküm çıkararak bir müfessirin daha önce başkası tarafından çıkarılmış olan hükümleri de bilmesi ve şayet değişik bir hüküm çıkarıyorsa bunu daha güçlü delillere dayandırabilmesi ve görüşünü, karşı görüşlere karşı savunabilme yeteneğine sahip olması da şarttır. Bütün bunlar çok yönlü malumat sahibi olmayı gerektirmektedir. Herrasî'nin tefsirini, ayetlerden hüküm çıkarma (istinbat) şekillerini ve üstün savunma gücüyle görüşlerini isbatlama kabiliyyetini incelediğimizde kendisinin bu yeteneklere sahip ol-

1. el-Herrasî, Ankâm, III, 374.

2. el-Bakara 2/273

3. el-Herrasî, Ankâm, I, 73; Bu konuda ayrıca Bkz. I, 68, 303, 328, 401; II, 238, 352, 253, 509; III, 98, 109, 129, 130, 131, 158, 159; IV, 50, 90, 119, 144, 160, 172, 198, 386, 400, 480.

duğ u kanaatına vardık. Biz bu kısımda O'nun, ayetlerden hüküm çıkarma yöntemleriyle ilgili bazı örnekler vermek istiyoruz. Haddi zatında gerek Herrasî ve gerekse diğer müfessirlerin ayetleri tefsir ediş şekilleri ve onlardan çeşitli anlam ve hükümleri çıkarma yöntemleri Kur'an'ı incelemek isteyenler için her zaman ışık tutmakta ve ayetlerden daha da değişik hükümler çıkarmak için zihnin ufuklarını genişletmektedir. Onun için tefsirlerin bu yönleri son derece önem arz etmektedir.

Herrasî ayetlerden hüküm çıkarırken genellikle (*ضدّت الآية على...*) "Ayet... delalet etmektedir", (*يدلّ على...*) "Ayet...a delalet eder", (*ويستدلّ به على...*) "Ayette...delil vardır", (*فيها دليل على...*) "Ayette...un için delil getirilir", (*قوله تعالى دليل...*) "Allah'ın sözü...a delildir", (*والذي يمتلئ بالأحكام من...*) "ayette hükümlerle ilgili...yönleri vardır" (*تضمنت الآية ضرباً من الأحكام*) "ayet çeşitli hükümler ihtiva etmektedir" gibi ifadelerle söze başlamakta ve ondan sonra gerekli açıklamalarda bulunmaktadır. Şimdi çıkardığı hükümlerle ilgili bazı örnekleri vermeye çalışalım:

قوله تعالى: *دد وآتوا النساء مهرهنّ مخرجه*, مع قوله: *دد فان طبرن*, يدل على أنه اراد (*d₁*)
فان طبرن قبران تو تو هنّ مهر قاتهنّ مخرجه. وذلك هو الدبراء

"Kadınlara, mehirlerini gönül rızası ile verin. Eğer gönül hoşluğu ile o mehrin bir kısmını size bağışarlarsa onu da afiyetle yiyin"¹.

Herrasî der ki: Allah bu sözünden şunu kasdetmiştir: Şayet kadınlara mehirlerini vermeden önce onu size helal kılarlarsa onu afiyetle yiyebilirsiniz. Yani kadının rıza gösterişi onlara mehri vermeden öncedir. Bu ise ibra (alacaktan feragat etmek) demektir. Dolayısıyla bu ayet, bir insanın başkasında olan alacağını ona hibe etmesi halinde hibe ile birlikte ibranın da wuku bulacağına delalet etmektedir².

Görüldüğü gibi Herrasî, kadının mehrini kocanın üzerinde bir borç olarak kabul etmiş dolayısıyla kadının ondan vazgeçmesinin ibra olacağını belirtmiştir³.

1. en-Nisa 4/4.

2. el-Herrasî, *Ahkâm*, II, 109.

3. Hibe, İbra ve aralarındaki fark hakkında bilgi için Bkz. Şener, Abdülkadir, *İslâm Hukukunda Hibe*, Ankara 1984, s.22-23.

قوله تعالى: «د هو الذى خلق لكم ما فى الارض جميعا» يدل على اباحة الاشياء (2)
 فى الاصل اما ورد فيه دليل الحظر.

Herrasî, "Yerde olan her şeyi sizin için yaratan O'dur"¹ mealindeki ayetin tefsirinde, bu ayetin, yasaklayıcı bir delil olmadığı sürece eşyada asıl olanın mubahlık olduğuna delalet ettiğini belirtmektedir. Yani Herrasî, yer yüzündeki şeylerin insanlar için yaratıldığı şeklindeki umumî ifadeden fıkıh usûlünün "eşyada asıl olan mubahlıktır" şeklindeki genel bir kuralın anlaşıldığını belirtmiştir. Çünkü eşyanın insan için yaratılmış olması bir yasak olmadıkça insanın onlardan yararlanmasının serbest olması anlamına gelir².

قوله تعالى: «د ويؤتوكم عن اليتامى قرا اصلاح لهم خير» «... وقد (3)
 جوزت الآية ضروريا من الاحكام. احصا: قوله تعالى: «د قرا اصلاح لهم خير» فيه
 الدلالة على حنط ماله بماله وجواز التصرف فيه بالبيع والشراء اذا وافق المصالح...

"Sana yetimler hakkında sorarlar. De ki onlar için ıslah daha hayırlıdır"³. Herrasî, bu ayetin birçok hükümleri ihtiva ettiğini söylemektedir. Zira bu ifadeden, yetime bakmakla yükümlü kişinin, ıslah gayesiyle onun malını kendi malına karıştırmasının, onun malında alışverişi gibi muamelelerle tasarruf etmesinin, onun malına "mudarebe"⁴ ortaklığı ile başkasına vermesinin caiz olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca ayet, çeşitli konular hakkında ictihad yapmanın caiz olduğuna da delalet etmektedir. Çünkü ayetin ihtiva ettiği "ıslah" ancak ictihad ile bilinebilir⁵.

Görüldüğü gibi Herrasî, "ıslah" kelimesinin esnekliğinden yararlanarak ayetten birçok hükümler çıkarmıştır.

قوله تعالى: «د والذى يجر منكم شنان قوم على أن لا تعدلوا» «أبان به بان كفر الكافر لا يمنع من العدل» (4)

"bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi (onlar hakkında) adil davranmaktan alakoymasın"⁶.

1. el-Bakara 2/29

2. el-Herrasî, Ahkâm, I, 27

3. el-Bakara 2/220

4. Mudarebe, malın bir taraftan, emeğin de diğer taraftan olacak şekilde yapılan ortaklıktır. (Bkz. Muhammed İbn Ali, Mecmau'l-Ehbur Şerhu Multeka'l-Ebhur, Dersaadet 1310/1892, II, 253.

5. el-Herrasî, Ahkâm, I, 186, 187

6. el-Maide 5/8

Herrasî der ki: Cenab-ı Allah bu ayette, kâfirin kafir oluşunun onlara karşı adil davranmamıza engel olmaması gerektiğini, onlar hakkında hak ettikleri öldürülme veya esir edilme cezalarıyla yetinilmesi gerektiğini ve onlar bizim kadın ve çocuklarımızı öldürüp bizi üzmüş olsalar bile bizim onları üzme gayesiyle aynı şekilde karşılık verip kendilerine işkence yapmamızın caiz olmadığını ifade etmiştir.

Görüldüğü gibi Herrasî, nehy (لا)'sının kapsamına giren "adalet" kavramından, müslümanların kâfirlere karşı tutumları ile ilgili önemli bir fıkhi hüküm çıkarmıştır¹.

د 5) « ان الذين يحبون ان تشيع الفاحشة في الذين آمنوا لهم عذاب اليم ...
تدله على وجوب من الاعتقاد في المؤمنين ومحبة الخير والملاح ...

"Mü'minler arasında fuhşun (kötülüğün) yayılmasını sevenler için ızdırab verici bir azab vardır"².

Müfessirimiz, bu ayetin, mü'minler hakkında güzel duygu beslemenin, onlar için iyilik ve güzellik istemenin vacib olduğuna delalet ettiğini belirtmektedir³. Herrasî burda mefhum-u muhalefet kuralından hareket ederek bu hükme varmıştır. Yani mü'minler hakkında kötülük istemenin azabı gerektirmesi, onun hükmünün "haram" olduğunu ifade eder. Dolayısıyla kötülük istemenin zıddı olan iyilik istemenin hükmü de haramın zıddı olan "vacib" olur⁴.

4- Kelam Konularına Değinişesi:

Herrasî'nin tefsirininin fikhî bir tefsir olması hasebiyle tabii olarak sadece fikhî konuları ele alması beklenmektedir. Ancak Herrasî yer yer itikadî konularla ilgili açıklamalarda da bulunmuştur. Çünkü bu konular her ne kadar fikhin kapsamına girmiyorsa da itikadî yönden hüküm verilmeye muhtac olan meselelerdir. Yani "hüküm" kavramı fikhin dışındaki konuları da kapsayan geniş bir kavramdır. Herrasî'nin tefsiri de hükümlerle ilgili ayetleri ihtiva ettiğine göre bu konulara değinmekle amacının dışına çıkmış sayılmaz.

Şimdi müfessirimizin değindiği bazı önemli kelam konularını zikretmeye çalışalım:

1. el-Herrasî, Ahkâm, III, 117-118.

2. en-Nur 24/19

3. el-Herrasî, Ahkâm, IV, 284

4. Mefhum kavramı hakkında geniş bilgi için Bkz. el-Gazzalî, el-Menhûl, s.208 vd.

a. Allah'ın Varlığı:

Genab-ı Allah bir ayet-i Kerimede şöyle buyurmaktadır:

قوله تعالى: «إِنَّا أَنزَلْنَا فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» ، وَعَلِمَ أَنَّ الدَّلَالَهَ الْأَصْلِيَّةَ عَلَى الصَّانِعِ اثْبَاتِ حُدُوثِ
الْأَجْسَامِ وَالْجَوَاهِرِ أَمَا قَوْلُهُ تَعَالَى عَلَى التَّمْثِيلِ: «إِنَّا فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» «فَرَمَى جِهَةً»

"Şüphesiz ki göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün bir-biri peşinden gelmesinde, insanların yararına olan şeyleri denizde taşıyarak yüzüp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirdiği bir su ile ölmüş olan toprağı dirilterek onda her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre amâde bekleyen bulutları döndürmesinde elbette düşünen bir topluluk için (Allah'ın varlığını ve birliğini isbatlayan) pek çok deliller vardır"¹.

Herrasî, bu ayetin tefsirinde özetle şunları söylemektedir: Bilmiş ol ki Allah'ın varlığına esas delil, cisim ve cevherlerin sonradan var olma (hudûs) vasıflarıdır. Ayette bildirilen hususların tek tek buna delaleti ise şöyle izah edilebilir: Gök, dayanaksız bir şekilde havada durmasıyla Allah'ın varlığını göstermektedir. Çünkü ağırlıkların, kendilerini taşıyacak bir dayanak olmaksızın havada durması haddi zatında akıllar için son derece hayret vericidir. Ancak şu var ki görünürde her ne kadar ağırlıkları taşıyacak bir dayanak yok ise de haddi zatında onlar dayanaksız değildir ve Allah, onları boşlukta durduracak bir dayanak yaratmıştır. Öyle ki hiçbir taş parçasının, kendisini dördürcek bir güç ve sebep olmadan havada durması mümkün değildir. Neticede ne olursa olsun ağırlıkların, görünür bir dayanak olmaksızın havada durmaları normal bir olay değildir ve onları durduran bir varlığa delalet etmektedir ki o da Allah'tır...

Herrasî sözlerinin devamında, ayette belirtilen hususları tek tek ele alarak bunların ne şekilde Allah'ın varlığına delalet ettiklerini kısa olarak açıklamaktadır².

b. Taklidi Reddetmesi:

قوله تعالى: «إِنَّا أَنزَلْنَا فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» ، وَعَلِمَ أَنَّ الدَّلَالَهَ الْأَصْلِيَّةَ عَلَى الصَّانِعِ اثْبَاتِ حُدُوثِ
الْأَجْسَامِ وَالْجَوَاهِرِ أَمَا قَوْلُهُ تَعَالَى عَلَى التَّمْثِيلِ: «إِنَّا فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» «فَرَمَى جِهَةً»

Herrasî, "O Allah ki yeri sizin için bir döşek, göğü de kubbe gibi bir tavan yaptı. Gökten size bir su indirip onunla rızık olarak

1. el-Bakara 2/164

2. el-Herrasî, Ahkâm, I, 55-62

size türlü meyveler çıkardı. Bunları bilerek sakın Allah'a ortaklar koşmayın. Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir süre getirin, eğer iddianızda doğru iseniz Allah'tan gayri şahitlerinizi (yardımcılarınızı) da çağırın. Bunu yapamazsanız ki elbette yapamayacaksınız, yakıtı insan ve taş olan ateşten sakının. O ateş kâfirler için hazırlanmıştır¹ mealindeki ayetlerin, akli delilleri kullanmamızın gerekliliğine ve taklidin geçersiz olduğuna delalet ettiğini ifade etmektedir². çünkü Allah önce yeri döşek gibi yapmak, göğü tavan şeklinde kılmak ve kuru topraktan çeşitli meyveleri çıkarmak gibi kendisinden başkasının yapamıyacağı şeyleri zikrettikten sonra şirk koşmamalarını emretmiştir. Zira bu işleri yapmak aklen Allah'a inanmayı ve O'na şirk koşmamayı gerektirmektedir.

Zikredilen ayetlerde belirtilen ikinci hususta da Allah, insanın yine akıl yolu ile neticeye varmasını emretmektedir. Burda da ya Kur'an gibi bir süre getirmeleri, bunu yapamazlarsa Kur'an'a inanmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü aklın bunlardan başka seçeneği yoktur.

Allah, bu ayetlerde direkt olarak insan aklına hitab etmiş ve akli ile hareket edip karar vermesini emretmiştir. Çünkü ayette herhangi bir merciye başvurmaları zikredilmemiştir. Herrasî onun için ayetten, insanın gerçekleri bulmak için akliyle hareket edip ictihad yapmasının gerektiği ve başkasına taklid etmenin yanlış olduğu şeklinde bir hüküm çıkarmıştır. Yani mademki Allah her insana ayrı müstakil bir akıl vermiş insanın kendi aklını kullanması, onunla meselelerin muhakemesini yapıp karar vermesi ve kendi aklını bir kenara bırakıp körü körüne başka akılların çizdiği yolda gitmemesi gerekir.

Herrasî'nin burda kastedtiği taklid, itikad konusundaki taklittir. Yani Allah'ın varlığı, birliği gibi konularda insanın bilinçli bir şekilde inanması gerekir. Fer'î meselelerde taklid etmenin ise fazla bir önemi yoktur. Ancak burda da yine akli muhakeme söz konusudur. İnsan muhtelif görüşleri inceleyip değerlendirdikten sonra bunlardan birini seçebilir ki bu durumda akli, bir noktada fonksiyonunu kullanmış demektir.

1. el-Bakara 2/22, 23, 24

2. el-Herrasî, Ahkâm., I, 27.

c. Rafızîlerin İmâmet Hakkındaki Görüşlerini Reddetmesi:

قوله تعالى: «د اخذوا احباهم ورضوانهم اربابا من دون الله» معناه أنهم نزلواهم (1) منزلة في قبول تحريمهم وتحليلهم لما لم يحرمه الله تعالى ولم يحله، وفيه رد على الروافض الذين يقولون يجب قبول قول الامام دون اباة مستند شرعي وان يحرم ما حرمه الله

Herrasî; (Yahudîler) Allah'ı bırakıp bilginlerini, (Hiristiyan-

lar) da rahiplerini rabler edindiler"1 ayetinin tefsirinde şunları

söylemektedir: Hristiyan ve Yahudiler, Allah'ın haram kılmadığı veya

helal kılmadığı şeylerin rahip veya hahamları tarafından haram veya

helal kılınmasını kabul etmekle onları rab(tanrı) derecesine koydu-

lar..Bu ayette,hiç bir şe'î dayanağı olmasa bile imam(dinî lider) ın

sözünün kabul edilmesi gerektiğini ve imamın,şer'î bir dayanak belirt-

meden Allah'ın haram kıldığı bir şeyi helal kılabileceğini söyleyen

rafızîlerin görüşlerinnin yanlış olduğu belirtilmiştir2

قوله عز وجل: «دان الله بعث لكم طالوت ملكا. قالوا أنى يكون له الملك علينا..» (2)

يدل على انه الرعامة والامامة ليست واثمة متعلقة باحرية النبوة ولا الملك

وان ذلك مستحق بالعلم والقوة لا بالنسب...

Herrasî, "Peygamberleri onlara (İsrailoğullarına) "bilin ki Allah

Talût'u size hükümdar gönderdi. Bunun üzerine "biz hükümdarlığa daha

layık olduğumuz halde kendisine servet ve zenginlik yönünden geniş

imkanlar verilmemişken o bize nasıl hükümdar olur?" dediler. Allah si-

zin üzerinize O'nu seçti. Allah mülkünü dilediğine verir3. mealindeki

ayetin, hükümdarlığın ve imametın peygamberlik ailesine bağlı bir ve-

raset olmadığına, buna soyla değil ilim ve kuvvetle müstehak olunaca-

ğına delalet ettiğini ifade etmektedir4.

Görüldüğü gibi Herrasî, Ehl-i Sünnet ile Şia arasında en büyük

ihtilaf konularından olan imamet meselesinde Şianın görüşlerinin yan-

lışlığını belirtmiş hatta bazı yerlerde onları sert bir dille eleş-

tirmiştir5.

d. Mu'tezileyi Reddetmesi:

قوله تعالى: «وما كنا معذبين حتى ننبعث رسولا»، يدل على صحة قول اهل الحق في انه لا تكليف قبل السمع...

1. et-Tevbe 9/31

2. el-Herrasî, Ahkâm, II, 28, 29

3. el-Bakara 2/247.

4. el-Herrasî, Ahkâm, I, 337.

5. Bkz. el-Herrasî, Ahkâm, I, 377; II, 347; III, 194; IV, 80

Herrası, "Biz peygamber göndermedikçe kimseye azap edecek değiliz"¹. mealindeki ayetin tefsirinde şunları söylemektedir: Bu ayet, Allah'ın emrini bir peygamberden işitmeden teklifin olamayacağı ve peygamber gönderilmeden hiçbir şeyin insan üzerinde vacib kılınmayacağı şeklindeki hakk ehlinin(ehl-i sünnet) görüşünün doğru olduğuna delalet etmektedir. Hakk ehlinden olmayanlar ise vaciblerin vucûbu, haramların haram oluşu ve helallerin helal oluşunda bilgi aracının akıl olduğunu söyliyerek hakk ehline muhalefet etmişlerdir².

Görüldüğü gibi Herrası burda ehl-i sünneti, "ehl-i hakk olanlar", mu'tezileyi ise "ehl-i hakk olmayanlar" şeklinde tabir etmiş ve bu iki itikadî mezhep arasında derin ihtilaf konusu olan "teklif" ve "hüsn, kubh" konularında ehl-i sünnetin görüşlerini desteklemiştir³.

Herrası, tefsirinde bu konulardan başka ayrıca "tevhîd", "müslüman olma alameti", "kâfire lanet okumak"⁴, Kur'an'ın i'cazı ve benzeri kelimeler konularına da yeri geldikçe temas etmiştir. Konuyu fazla uzatmamak için bu kadariyle yetinmeyi uygun gördük.

5- Lügatla İlgili Açıklamaları :

Şüphesiz ki tefsir ilmini ilgilendiren en önemli konulardan biri de kelimelerin lügat anlamlarıdır. Bu anlamların değişik olması bazen fikhî hükümlerin de değişik anlaşılmasına yol açmaktadır. Mesele el-Bakara sûresinin 228 inci ayetinde geçen (قُرَّة) kelimesi lügat bakımından hem kadının temizlik hali hem de hayız hali anlamına geldiğinden, kocası tarafından boşanan kadının iddet süresi hakkında mezhepler arasında ihtilaf vuku bulmuştur. Şafiîlerle malikîler, kelimenin temizlik anlamında olduğunu söyliyerek kadının üç temizlik süresi kadar beklemesi gerektiğini, hanefîlerle hanbelîler ise, kelimenin hayız anlamını taşıdığını, dolayısıyla mezkûr sürenin üç hayız süresi olacağını belirtmişlerdir⁵.

1. el-İsra 17/15

2. el-Herrası, Ahkâm, IV, 183-188.

3. Mu'tezileye göre eşyadaki güzellik ve çirkinlik eşyanın kendisinde mevcut olup akıl ile bilinir. Ehl-i sünnete göre eşyadaki güzellik ve çirkinlik Allah'ın kılmasıyla olur. Mu'tezileye göre peygamberin çağrısını duymayan kimselerin de iyi veya kötü gördükleri bir şeyi yapıp yapmaktan sorumludurlar, ehl-i sünnete göre değildirler. Bkz. el-Hallaf, İslâm, s.250 vd.)

4. el-Herrası, Ahkâm, I, 55; II, 488; III, 216.

5. Bkz. en-Nevevî, Minhac, s.104; Muhammed İbn Ali, Mecma', I, 370.

Herrasî de sırası geldikçe kelimelerin lügat manalarını zikretmiş bazen hadis ve şiirlerden de istişhad getirmiştir. Şimdi bu hususu birkaç örnekle zikretmeye çalışalım:

a. Kelimenin Anlamını Herhangi Bir Nakle Dayanmadan Açıklaması:

قوله تعالى: «د ولا تتكلموا ما تكلم آباؤكم من النساء إلا ما قد سلف» اعلم ان النكاح في أصل اللغة بمعنى الجمع والضم. وهذا المعنى في الوطء أظهر. غير أنه في عرف الشرع للحدود

Müfessir bu ayette nikah kelimesinin anlamını hiçbir nakil yapmadan kendisi şu şekilde açıklamıştır: Nikâh, lügatta bir araya getirmek ve (bir şeyi bir şeye) katmak demektir. Bu anlam cinsî temasta daha açık görülmektedir. Ancak şer'î istilahta ise nikâh akdi anlamındadır. Hatta birisi yabancı bir kadına "seni nikâhlarsam kölem hür olsun veya hanımım boş olsun" dediği zaman bunun yemini cinsî temasla değil nikâh akdi ile bozulur¹.

b. Kelimenin Lügat Manasını Ayetle Açıklaması:

قوله تعالى: «د فان طاء وا فإنا لله غفور رحيم» والفتى في اللغة الرجوع قال الله تعالى: «د حتى تفتى إلى أمر الله أرى ترجع إلى أمر الله

Cenab-ı Allah bu ayette, kadınlarından uzak kalmaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi olduğunu, bu süre zarfında bu düşüncelerinden dönüş yaptıkları takdirde Allah'ın bunu affedeceğini bildirmektedir. Herrasî, bu ayette geçen (فاء طاء) kelimesini şu şekilde açıklamaktadır: (فاء طاء nun masdarı olan) فتى lügatta dönüş demektir. Nitekim bu kelime el-Hucurât suresinin 9 uncu ayetinde de aynı anlama gelmiştir².

c. Kelimenin Anlamını Hadisle Açıklaması:

قوله تعالى: «د يا أيها الذين آمنوا لا تحموا مشائركم ولا الشجر الحليم ولا الهدى ما يقرب به من الذبائح»

Herrasî, "Ey iman edenler! Allah'ın (koyduğu dinî) işaretlerine, haram aya, (Allah'a hediye edilmiş) kurban.. saygısızlık etmeyi mubah görmeyin"³ mealindeki ayetin tefsirinde şunları söyler: (هدى), insanı Allah'a yaklaştırmaya vesile olan kurbanlık hayvan veya her-

1. el-Herrasî, Ankâm, II, 216; Ayrıca Bkz. I, 26, 29, 42, 103, 321, 353; II, 103, 346; III, 367.
2. el-Herrasî, Ankâm, I, 206; Ayrıca Bkz. II, 246; III, 94, 100.
3. el-Maide 5/3.

hangi bir sadaka demektir. Bu kelime Peygamberimizin şu hadisinde de de aynı anlama gelmiştir: "Kim cuma günü camiye erken giderse bir deveyi hedy(kurban) olarak kesmiş gibidir... kim beşinci(son) saatte giderse bir yumurtayı hedy olarak vermiş gibidir"¹. Ancak bu kelime normal olarak kayıtsız bir şekilde zikredildiğinde koyun veya deve tipi hayvanlar kastedilmektedir².

d. Kelimeyi Selefin Sözleriyle Açıklaması:

قوله تعالى: «وقوموا لله قانتين» قال ابن عباس: «وقوموا لله قانتين»: أي مطيعين وقال ابن عمر: القنوت هو طول القيام..

Görüldüğü gibi Herrasî, ayette geçen (قانتين) kelimesini açıklarken bunun İbn Abbas'a göre itaat etmek anlamına geldiğini, İbn Ömer'e göre ise bunun ayakta uzunca durmak olduğunu söylemiştir⁴.

e. Kelimeyi Lügatçılara Göre Açıklaması:

قوله تعالى: «وإن كان رجس يورث كلاله» واختلف أهل اللغة في اشتقاق الكلاله فمن من قال: كالت الرجم إذا تابعدت ولجت إذا قربت... وقيل أخذ من الأكليل المحيط بالرأس

Herrasî, "Eğer bir erkek veya kadının, ana babası ve çocukları bulunmadığı halde (kelale şeklinde) malı mirasçılara kalırsa ve bir erkek veya kızkardeşi varsa her birine altıda bir düşer"⁵ mealindeki ayette geçen (كلاله) kelimesinin lügat anlamına özetle şu şekilde açıklamaktadır: Lügatçılar, (كلاله) "kelalet" kelimesinin hangi kökten geldiği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Kimisi bunun uzaklaşmak anlamındaki (كَلَّ) kökünden geldiğini söylemiş, kimisi de bunun başa çevreleyip süsleyen baş bağı anlamındaki (كَلِيلٌ) kelimesinden alındığını belirtmiştir⁶.

f. Kelimenin Lügat Anlamı Konusunda Şiirle İstişahı:

قوله تعالى: «ديباً لوندك عن الأهله» .. يقال: الادلان رفع الصوت وإن اهلل الهلال من ذلك.. قاله تأبط مشراً: وإذا نظرت إلى أسرة وجهه - برقت كبرق المارضى المنهمل

1. el-Buharî, es-Sahih, el-Cum'a, 4.
2. el-Herrasî, Ahkâm, II, 28-29; Ayrıca Bkz. I, 322; II, 140.
3. el-Bakara 2/238
4. el-Herrasî, Ahkâm, I, 320-321
5. en-Nisa 4/12.
6. el-Herrasî, Ahkâm, II, 166-167.

Herrasî, "Sana hilal şeklindeki ayları sorarlar. De ki: onlar, insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir"¹ mealindeki ayetin tefsirinde ayette geçen (أحد) kelimesini şu şekilde açıklamaktadır: (Gökteki) ay bir tane olmasına rağmen ayette (هلال)'in çoğulu (أحد) şeklinde zikredilmiştir. Çünkü bu kelime (sadece) bilinen ayın ismi değildir. Kavis şekline dönüşen Ay'a görünmek ve zuhûr etmek anlamındaki (هلال) isminin verilmesinin sebebi, Ay'ın gizlendikten sonra tekrar ortaya çıkıp görünmesinden dolayıdır. Bu kelimenin sesi yükseltmek anlamındaki (إهلال) kelimesinden alındığını çünkü hilal ilk görülünce seslerin yükseldiğini söyleyenler de vardır. Nitekim Teabbata Şarran(ö.530 m.)'ın

وإذا نظرت إلى أسيرة وجهه - برقت كبرق العارض المنهمل

"O'nun yüz hatlarına baktığın zaman tıpkı yükselen buluttaki şimşek gibi parlar" şeklindeki beytinde (هلال) kelimesinin kökünden gelen (منهمل) kelimesi de yükseklik anlamında kullanılmıştır².

6- Gramerle İlgili Açıklamaları:

Gramerin de Kur'an tefsirinde büyük rolü olduğu bir gerçektir. Gramer bilgisine hakkiyle vakıf olmayan bir kişinin Kur'an'ı tefsir etmesi ve ayetlerden sağlıklı hükümler çıkarması sözkonusu değildir. Bazen bir ayete değişik gramer kurallarına göre değişik anlamlar vermek ve değişik hükümler çıkarmak mümkündür. Herrasî de fazla olmasa bile gerekli gördüğü yerlerde gramer konularına da değinmektedir. Şimdi bununla ilgili bazı örnekleri vermeye çalışalım:

قوله تعالى: «وَالَّذِينَ يَكْتُمُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ...» أو يحتمل أن قوله ولا ينفقونها (أ) أي لا ينفقون منها جذاً من . وبينه في مواضع أخرى من قوله: «خذ من أموالهم صدقة»

Cenab-ı Allah bu ayette şöyle buyurmaktadır: "Altın ve gümüşü biriktirip de onları Allah yolunda harcamayanlara acıklı bir azabı müjdele"³.

Herrasî, bu ayetin tefsirinde şu açıklamayı yapmaktadır: Bu ayetin zahirinden malı yığıp saklamanın yasak olduğu ve onun tümünü Allah yolunda harcamanın vacip olduğu anlaşılmaktadır. (çünkü ayette altın ve gümüşten kayıtsız olarak bahsedilmiş ve belli bir miktarın

1. el-Bakara 2/189

2. el-Herrasî, Ahkâm, I, 116; Ayrıca Bkz. I, 185, 372; II, 166; III, 375.

3. et-Tevbe 9/34.

harcanması belirtilmemiştir. Herrasî, âyetten böyle bir hükmün çıkarılmaması gerektiğini çeşitli yönlerden izah ederken gramer bakımından da şu açıklamayı yapmaktadır: (ولا يفتقرونها) "onları harcamazlar" ifadesi, (ولا يفتقرن منها) "Onlardan bir kısmını harcamazlar" anlamında olabilir. Yani burda kısmiyyeti ifade eden (من) harfi mahzuftur. Bu durumda ayet malın tümünün harcanmasını değil zekât ve sadaka verilmek suretiyle bir kısmının harcanmasını emretmektedir. Nitekim "Onların mallarından sadaka (ve zekât al ki bununla onları (günahlardan) temizleyesin"¹ gibi ifadeler de bu manayı bildirmektedir².

b) قوله تعالى: « يدعون الله والذين آمنوا » أو يقال يجادعون رسول الله ..

Cenab-ı Allah bu ayette "Onlar (münafıklar), Allah'ı ve mü'minleri (kendi akıllarınca) aldatırlar"³ buyurmaktadır. Herrasî, Münafıkların Allah'ı bilmediklerini ve O'na iman etmediklerini dolayısıyla O'nu aldatmaya kalkışmalarının sözkonusu olmadığını ve bu sebeple bu ifadenin mecazî bir ifade olduğunu belirttikten sonra, bu ifadeye bir muzaf kelimenin mukadder olabileceğini yani "Allah'ı aldatırlar" ifadesinin "Allah'ın Peygamberini aldatırlar" anlamında olduğunu dolayısıyla cümlelerin mecaz olduğunu söylemeye gerek olmadığını ifade etmektedir⁴.

c) قوله تعالى: « مدة من أيام أحرى يد على جوار القضاء متتابعا ومتصفا. فإنه ذكر الأيام تارة ..

Herrasî, "kim ramazan ayında hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler sayısınca) başka günlerde oruç tusun"⁵ mealindeki ayetin, ramazandan sonra tutulacak kaza orucunun ard arda veya ayrı ayrı günlerde tutulabileceğine delalet ettiğini çünkü "günler" anlamındaki (أيام) kelimesinin (belirsizliği bildiren) nekre şeklinde zikredildiğini ifade etmektedir⁶.

d) قوله تعالى: « دما خطوا على الصلوات والصلوة الوسطى .. » ويدل على المفروقات المفروقات في اليوم واليلة فإن دخول اللام عليها إشارة إلى مفرد ..

Herrasî, "Namazlara, (özellikle) orta namaza devam edin"⁷ mealindeki ayette bulunan (الصلوات) "namazlar" dan gaye, 24 saatte kılınan

1. et-Tevbe 9/103.

2. el-Herrasî, Ahkâm, I, 116; Ayrıca Bkz. I, 185, 372; II, 166; III, 375.

3. el-Bakara 2/9.

4. el-Herrasî, Ahkâm, I, 25.

5. el-Bakara 2/180.

6. el-Herrasî, Ahkâm, I, 104.

7. el-Bakara 2/238.

beş vakit farz namazlar olduğunu çünkü bu kelimenin başında belirlik ifade eden harf-i ta'rîf (tanımlama edatı) bulunduğunu söylemektedir¹.

e) قوله تعالى: «ذ طاذ قتلتم نفساً فأدباً أتم فيها والله مخرج ما كنتم تكلمون»
مقدم في المعنى على جميع ما ابتدأ به في شأن البقرة . ويجوز أن يكون في النزول مقدمات في التلاوة مؤخراً ...

el-Bakara sûresine ismini veren "sığır" olayında, İsrailoğullarından birinin öldürülmesi ve kâtilinin belli olmaması üzerine kâtilin kim olduğu konusunda aralarında tartışma çıkmış ve onu belirlemek için Hz. Mûsa'ya başvurmuşlar, Hz. Mûsa onlara, bir inek kesip bir parçasıyla ölüye vurmalarını söylemiştir. Bu olayda önce adam öldürülmüş, sonra tartışma çıkmış, bundan sonra Hz. Mûsa'ya başvurulmuş ve bunun üzerine Hz. Mûsa onlara ineği boğazlamalarını söylemiştir. Halbuki Kur'an'da bu olay anlatılırken bu tertib üzere zikredilmemiş, 68-71'inci ayetlerde, önce Hz. Mûsa'nın onlara sığırı kesmeleri ve kendilerinin karşı talepleri anlatılmış ve ondan sonra 72 inci ayette adam öldürüp bu konuda tartıştıkları zikredilmiştir.

İşte 72 nci ayeti tefsir ederken Herrasî bunun lafzen sonra olmasına rağmen mana itibariyle sığır ile ilgili anlatılanların hepsinden mukaddem (önce) olduğunu, bu takdîm ve te'hîrde bir sakınca bulunmadığını zira ayetin başında atıf harflerinden (و) ın bulunduğunu (و) da ise ma'tuf ve ma'tufun aleyh arasında tertibin gerekli olmadığını belirtmiştir².

7- Belâgatla İlgili Açıklamaları :

Cenab-ı Allah, gönderdiği her peygambere, davasına destek olmak üzere zamanın gerektirdiği şekilde mu'cizeler vermiştir. Mesela Hz. Mûsa zamanında sihir revaçta olduğu için O'na, elinin parlaması (yed-i beyza), asasının yılanları yutması ve benzeri, sihirbazların hareketlerini boşa çıkaracak cinsten mu'cizeler verirken; Hz. İsa zamanında tıp daha ziyade revaç bulduğu için kendisine de ölüleri diriltmek, körlerin gözünü açmak gibi bugünkü tıbbın dahi henüz ulaşamadığı tib-

1. el-Herrasî, Ankâm, I, 314.

2. el-Herrasî, Ankâm, I, 30-31; Ayrıca Bkz. I, 22, 274, 292; II, 445; III, 127, 281.

bî özellikler vermiştir. Peygamberimizin gönderildiği zamanda ise en geçerli olan şey edebiyat idi. Hatta edebî yönden üstün özelliklere sahip yedi meşhur şairin "Muallakat-ı Seb'a" denilen şiirleri¹, Allah'ın en mukaddes evi olan Ka'be'nin duvarlarına asılmıştı. İşte Hz. Muhammed (S.A.V.)'i bu ortamda peygamber olarak gönderen Cenab-ı Allah, O'nüsten büyük mu'cize olarak, en üstün edebî özelliklere sahip Kur'an'ı indirmiş ve "Eğer kulumuza indirdiklerimizde herhangi bir şüpheye düşerseniz, bunun gibi bir sûre getirin"² gibi ayetlerle³ bütün insanlığa karşı tam bir güven içerisinde meydan okumuştur. Ancak insan oğlunun edebî gücü bugüne kadar Kur'an'a karşı bir satır olan "el-Kevser" sûresi kadar bir sûre dahi getirememiştir. Edebî sanatlarla dolu olan Kur'an kendisinden sonra gelen edebiyatçılar için bir kaynak haline bile gelmiştir.

Herrasînin tefsiri her ne kadar ahkâmla ilgili ise de kendisi yer yer Kur'an'ın i'cazını belirtmekten kendini alamamış ve O'nun bazı edebî sanatlarına da değinmiştir. Biz bunlardan birkaç örnek vermekle yetineceğiz:

a. Kur'an'ın İ'caz ve Fesânetini Belirtmesi:

قوله تعالى: «... واشهدوا شهدين من رجالكم فانهم يكونون رجلين فرجل
فا مرأتان فمن ترضون من الشهداء...» وحاصل القول أن العدالة ونفى التهمة وقلة العثرة
من شروط الشهادات وقد امتطها قوله «... فمن ترضون من الشهداء» مع قلة حروفه وبلاغته...

Cenab-ı Allah, borçlanma muamelesi ile ilgili olarak anılan ayette "Erkeklerinizden iki şahit getirin, eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz bir erkek iki kadın getirin"⁴ buyurmaktadır. Müfessirimiz burada şahitlikle ilgili çeşitli hükümleri belirttikten sonra özetle şunları ilave etmektedir: ...Netice olarak, adil olmak, töhmetten uzak bulunmak ve fazla dalgın olmamak şahitliğin şartlarındandır. Ayetteki "rıza göstereceğiniz şahitlerden" ifadesi, harfleri az, belîğ, kısa ve öz olmasıyla birlikte bu şartları ihtiva etmiştir. Selefin, bu özellikleri bu kısa lafızlardan çıkarmış olması,

1. Bu 7 askı sahibi şairler şunlardır: 1) İmruu'l-Kays İbn Huer (ö. 565M), 2) Tarafe İbn Abd (564M), 3) Züheyr İbn Ebi Sulma (ö. 608M), 4) Labid İbn Rabia (ö. 41/66M), 5) Amr İbn Kûsum (ö. 600M'den önce), 6) Antere İbn Şeddad (ö. 600M), 7) Haris İbn Hillize (ö. 570M). (Bkz. Yalçıkaya, Şerafettin, Yedi Askı, İstanbul 1985, s. 11 vd.)
2. el-Bakara 2/23.
3. Bkz. Hüd 11/13; el-İsra 17/88.
4. el-Bakara 2/282.

bu sözlerin Allah kelamı olduğunu ve O'nun tarafından indirildiğini göstermektedir. Çünkü bu kadar güzel manaları bu kadar veciz sözlerle ifade etmek ancak Allah'a mahsustur¹.

b. Kur'an'daki Mecazları Zikretmesi:

قوله تعالى: **دد وقضى ربك أن لا تعبدوا الاياه وبالوالدين إحسانا... واخفض لهما جناح الذل من الرحمة وقرربا رحمةا...** ثم أمر يزيد التواضع فقال: **دد واخفض لهما جناح الذل من الرحمة.. وهذا الكلام في اعلى مراتب النصيحة والتعير عن المقصود بلفظ المجاز لان الذل ليس**

Cenab-ı Allah el-İsra suresinin anılan 23-24 üncü ayetlerinde anne ve babaya iyilik yapılmasını emretmekte ve 24 üncü ayetin başında onlara karşı rahmet kanatlarının indirilmesinden bahsetmektedir. Herrasî bu ayetin tefsirinde şunları söylemektedir: Allah ebeveyne karşı fazlasıyla tevazu gösterilmesini emrederek bu manayı "onlara rahmetten saygı kanatlarını indir" tarzında ifade etmiştir. Bu ifade, fesâhetin ve mecazla gayeyi ifade etmenin en güzel şeklidir. Çünkü al-çalışmanın kanadı olmadığı hâlde kanat kelimesi ona izafe edilmiş ve böylece saygı mefhumu en güzel bir şekilde ifade edilmiştir. Zira Cenab-ı Allah bu sözlerle anne ve babaya karşı tevazu ve saygıda ileri gidilmesini kasetmiştir².

قوله تعالى: **دد ولا تقتلوا أنفسكم... معناه لا يقتل بعضكم بعضا... ومجازه أنهم**
لا تشخص الواحد والمؤمنون كالبنیان يشد بعضه بعضا..

Cenab-ı Allah bu ayette mü'minlere hitab ederek "nefislerinizi öldürmeyin"³ buyurmuştur. Herrasî özetle şöyle der: Bunun anlamı biriniz diğerini öldürmesin demektir. Yani burada mecazî bir tabir vardır. Söyle ki: Bütün mü'minler kardeşlerdir. Dolayısıyla hepsi bir tek vücut ve parçaları birbirini takviye eden bir bina gibidir. Bu sebeple bir mü'minin başkasını öldürmesi tapkı kendini öldürmesi gibidir. İşte Allah bu birliği ifade etmek için, başkasını öldürmeyin diyeceği yerde mecazî anlamda "kendi nefislerinizi öldürmeyin" buyurmuştur⁴.

c. Kur'an'daki Bazı Kinayeleri Zikretmesi:

قوله تعالى: **دد وان طقمه من قبان تمسوهن وقد فرهنه هن فرينة فمنن ما فرهنه**

1. el-Herrasî, Ahkâm, I, 397-398; Ayrıca Bkz. I, 333; II, 231, 338; IV, 193.
2. el-Herrasî, Ahkâm, IV, 188, 190.
3. en-Nisa 4/29
4. el-Herrasî, Ahkâm, II, 335-337; Ayrıca Bkz. I, 25; II, 230; III, 126; IV, 80, 107, 193.

الدان يمشون او يمشو الذي بيده عقدة النكاح» قوله تعالى الا ان يعقون. معناه الزوجات يكون عفوها أن تترك المصداق وهو النصف الذي جعله الله من بعد الطلاق.. نعم العفو كناية عن التليد فقديريه: الا أن يهين نصف المهر ويتركه على الأرواح . .

"Evlendiğiniz kadınları, mehir tayin ettiğiniz halde temas etmeden boşarsanız tayin ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır. Ancak kadınların bunu affetmesi (bağışlaması) veya nikâh bağını elinde tutan erkeğin vazgeçmesi hali müstesna"¹.

Herrasî, ayette geçen (عَفْو) "affetmek" kavramının, temlik (bir şeyi başkasının mülkiyetine koymak)'tan kinaye olduğunu ve kadının, mehrini affetmesinin onu kocasına bağışlamak anlamına geldiğini ifade etmiştir².

Herrasî, buraya kadar zikrettiğimiz konuların yanında az veya çok bazı konulara daha temas etmiştir. Bu kısa çalışmamızın sınırları çerçevesinde sadece önemli gördüklerimizi buraya alarak bunlar hakkında genel ve özet bilgiler vermeye çalıştık. Eseri bizzat incelemeyi ise ilim erbabına havale ediyoruz.

1. el-Bakara 2/237

2. el-Herrasî, I, 304-305; Ayrıca Bkz. I, 334, 336, 337; II, 400, 401

N E T İ C E

Kur'an'ın daha iyi anlaşılması için O'nu tefsir etmek son derece yararlı hatta zorunludur.

Tefsir, rivayet, dirayet ve işaret tefsirleri olmak üzere üç şekilde yapılmıştır.

Kur'an'ın tefsiri İslâm'ın kendi bünyesinden doğmuş ve ilk defa Kur'an'la başlamış; bazı kapalı ayetler daha açık ayetler tarafından tefsir edilmiş ve bu, aynı zamanda tefsir konusunda insan için bir yol açmış ve ışık tutmuştur. Kur'an'dan sonra ikinci müfessir Hz. Peygamber olmuştur. Ondan sonra da ihtiyaç nisbetinde sahabe, tabiin ve daha sonraki İslâm alimleri Kur'an'ı tefsir etmeye devam etmiş ve gittikçe tefsir sahası genişlemiştir. Kur'an'ın en sıhhatli tefsiri, Kur'an'la, ondan sonra Hz. Peygamberin sünnetiyle ve ondan sonra da sahabe sözleriyle yapılan tefsiridir ki bu tefsir daha sonraki müfessirler için her zaman ilham kaynağı olmuştur.

Tefsirin bir dala olan ve insanın pratik hayatı ile ilgili ayetleri konu edinen fikhî tefsir, son derece önem arz etmektedir. Hz. Peygamber'in yaptığı tefsir de genellikle bu ayetlerle ilgili olmuştur.

Bu tefsir dalında bu güne kadar değişik mezheplerden birçok tefsir yazılmıştır. Çalışmamızın konusu olan Herrasî'nin "Ahkâmü'l-Kur'an" adlı eseri Şafiî mezhebi üzerine yazılan ve ahkâm açısından Kur'an'ın tümünü kapsayan yegâne tefsirdir.

455/1063 yılında Taberistan'da dünyaya gelen bu eserin müellifi Herrasî'nin hayatının büyük bölümü hicrî dördüncü asrın içinde geçmiştir. Bu asır birçok olaylara sahne olmuş ve İslâm alemi için çalkantılı bir dönem olmuştur. Daha önce başlayan mezhep çekişmeleri bu asırda da devam etmiş ve gittikçe koyulaşmıştır. Herrasî de bu ortamın havasından etkilenmiş olacak ki eserinde muhalif mezheplere mensub olanları şiddetle tenkid edip onları cehaletle itham etmiştir. Bu asır ilmi açıdan parlak bir dönem olmuş; Selçuklu sultanı Alparslan tarafından vezirliğe tayin edilen Nizamü'l-Mülk, maiyetindeki İslâm beldelerinin hemen hemen herbirinde ilim yuvası bir medrese kurarak ilim tarihinde parlak bir devir başlatmış ve ilmi faaliyetleri kurumlaştırarak büyük bir çağır açmıştır. Nizamü'l-Mülk'ün kurduğu bu müesseselerde binlerce ilim adamı yetişerek günümüze kadar kaynak olan büyük eserler yazmışlardır.

Herrasî, memleketi olan Taberistan'dan Neysabur'a geçmiş ve Nizamiye medresesinde hocalık yapan meşhur alim imamı'l-Haremeyn Cüveynî (ö.478/1085)'nin yanında öğrenimini yapmıştır. Herrasî, Cüveynî'nin en seçkin talebelerinden biri olmuş ve beraber talebelik yaptığı Gazzalî (ö.505/1111)'den sonra ilmî yönden Cüveynî'nin ikinci sıradaki öğrencisi olmuştur. Çeşitli ilimlerin yanında özellikle hadis dalında oldukça geniş bilgiler elde eden Herrasî, Neysaburdan Beyhak'a geçmiş ve orda bir süre müderrislik yaptıktan sonra Bağdat'a gitmiştir. Herrasî 493/1099 yılında Bağdattaki Nizamiye medresesinde müderrisliğe tayin edilmiş ve 504/1110 yılında vefat edinceye kadar bu görevine devam etmiştir. Selçuklu sultanlarından Berk-Yaruk (ö.498, 1105) tarafından büyük takdîr ve ikram gören Herrasî bu sultan tarafından bir süre kadılığa da tayin edilmiş ve büyük bir şöhret ve sevine kavuşmuştur.

Büyük bir münazara ve muhakeme gücüne sahip olan Herrasî, muhtelif konularda eser yazmıştır. Kaynaklarda, haklarında fazla bilgi sahibi olamadığımız eserlerinin başında çalışmamızın konusu olan "Ankamu'l-Kur'an" adlı eseri gelmektedir.

Herrasî, bu eserinde birçok tefsir, hadis ve fıkıh kaynaklarından yararlanmış ancak bunlardan sadece üç tefsir kitabının ismini müellifleriyle birlikte zikretmiştir. Diğerlerinde ise yaptığı nakillerde ya hiç isim belirtmemiş veya sadece şahıs isimlerini belirtmekle yetinmiştir. Herrasî özellikle Cassas (ö.370/981)'in "Ankamu'l-Kur'an" adlı eserinden çok yararlanmıştır.

Koyu bir şafiî olan Herrasî bu eserinde görüşlerini bu mezhep üzerine bina etmiş ve bu noktadan hareket ederek ayet ve hadislerin ışığında kuvvetli bir muhakeme ile görüşlerini savunarak karşı görüşleri çürütmeye çalışmıştır.

Herrasî, Şafiî'ye büyük bir gözle bakmakta ve Şafiî'nin ilmî gücünün ve zekâ kabiliyetinin tahminlerin üstünde olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla eserinde Şafiî mezhebini hararetle savunmuş ve Şafiî'ye muhalefet edenleri, bunlardan özellikle Cassas'ı sert bir dille eleştirerek cehaletle itham etmiştir.

Herrasî eserinde Şafiî'nin görüşleri yanında başta yaşayan dört sünî mezhep olmak üzere birçok fikhî görüşlere de yer vermiş hatta dört mezhebin dışındaki bazı görüşleri de "Mezhep" tabiri ile ifade ederek onlara değer vermiştir. Bu durumu ile Herrasî'nin ese-

ri bir tefsir olmasıyla birlikte bir fıkıh kitabı hatta mezhep ihtilaflarını konu edinen bir "Hilafiyyat" eseri görünümündedir.

Herrasî, ayetlerden fıkıh usûlünün kuralları çerçevesinde hükümler çıkarmış ve yeri geldikçe islâm hukukunun esasını teşkil eden bu kuralların önemlilerine temas etmiştir. Müfessirimiz, hükümlerin istinbatında ayet, hadis, sahabe ve tabiin sözlerinden sık sık deliller getirmiş

Herrasî fikhî konuların yanında yeri geldikçe ayetlerle ilgili nüzûl sebepleri nesh ve kıraat durumu gibi konulara da temas etmiştir. Ayrıca ayetlerin belâğat yönlerini, ihtiva ettikleri kelam konularını da zikreden herrasî yerine göre kelimelerin lügat anlamlarını da vermiş ve bazen gramer kurallarına da değinerek bunlara göre ayetlerden değişik hükümler de çıkarmıştır. Herrasî'nin büyük bir bilgi birikimi ile yazdığı bu eseri, son derece önemli ve başvurulması gereken önemli bir kaynaktır ki kendisinden sonra gelen birçok müellif ondan yararlanmış ve nakillerde bulunmuştur.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

AHMED İbn. HANBEL,(ö.241/855),

- el-Müsned, Beyrut 1969.

AHMED EMİN,(ö.1374/1954),

- Fecru'l-İslâm, trs.(Fecr.)

- Duha'l-İslâm, Beyrut, trs.

AKA,İsmail ve arkadaşlarından müteşekkil komisyon

- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,İstanbul 1986.

AYDEMİR,Doç.Dr.Abdullah,

- Tefsirde İsrailiyât, Ankara 1979.

- Büyük Türk Bilgini Şeyhü'l-İslâm Ebu's-Suûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu, Ankara 1980.

- Diyanet Dergisi,cilt:24, sayı:4 (makale)

AKTAŞ,Hamdi ve arkadaşlarının Tercemesi,

- İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti, İstanbul 1988.(İslâm.)

ATEŞ,Prof.Dr.Süleyman,

- İşarî Tefsir Okulu, Ankara 1974.

el-BUHÂRÎ,Ebu Abdillan Muhammed b.İsmail,(ö.256/870),

- Sahîhu'l-Buhârî, İstanbul, trs.

BİLMEN,Ömer Nasuhi,(ö.1391/1971),

- Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin, İstanbul, trs.

BOSWORTH,C.E.

- İslam Devletleri Tarihi (Trc.E.Merçil - M.İpşirli) İstanbul 1980.

el-BUSEYRÎ,Ebu Abdillan Muhammed İbn Said,(ö.694/1294),

- Kasidetül'Bürde,(Şeyhzade şerhi ile) İstanbul, trs

el-C SSAS,Ebu Bekr Ahmed b.Ali er-Razi,(ö.370/980),

- Ahkâmü'l-Kur'an,Beyrut, trs.(Ahkam.)

CERRAHOĞLU, Prof. Dr. İsmail,

- Tefsir Tarihi, Ankara 1988 (Tefsir)
- Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız veren amiller
Ankara 1968.
- Tefsir Usulu, Ankara 1985

el-CEVHERİ, İsmail İbn Muhammed, (ö. 393/1003),

- es-Sihah, Beyrut 1979.

ÇELEBİ, Ahmed,

- İslamda Eğitim Öğretim Tarihi, (Terc. Ali Yardım) İstanbul
1976. (İslâm)

ÇELEBİ, Prof. Dr. Muharrem,

- Arapçada Ezdâd Meselesi, İzmir İlahiyat Fakültesi Dergisi,
sayı: 4
- Kutrub, Hayatı, Eserleri ve Kitab el-Ezmine (basılmamış
doktora tezi), Erzurum 1981.

DAMAD, Muhammed b. Süleyman,

- Mecmaü'l-Ehkur Şerhu Mültaka'l-Ebhur, İstanbul 1892.

ed-DARİMİ, Abdullah İbn Abdurrahman, (ö. 255/868),

- Sunenu'd-Darimi, Beyrut, trs.

ed-DEHLEVİ, Şah Velîyullah, (ö. 1176/1764),

- el-Fevzu'l-Kebir fi Usuli't-Tefsir (Terc. Mehmet Sofuoğlu)
İstanbul 1980.

EBU HAYYAN, Muhammed İbn Yusuf, (ö. 754/1353),

EBU DAVÛD, Süleyman İbn el-Eş'as (ö. 275/888),

- Sunenu Ebi Davûd, İstanbul 1981 (es-Sunen)

EBU'L-FIDA, İmâduddin İsmail (ö. 732/1331),

- El-Muhtasar fi Ahberi'l-Beşer, Beyrut Trs.

ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1361/1942).

- Hak Dni Kur'an Dili, İstanbul Trs.

el-EŞNEVÎ, Ali İbn eş-Şeyh Hamid,

- et-Tasrîf, Mısır 1935.

el-EZHERÎ, Muhammed İbn Ahmed (ö.370/980),

- Tehzîbu'l-Luğa, Mısır Trs. (Tehzîb).

el-GAZZALÎ, Muhammed İbn Muhammed (ö.505/1111),

- el-Menhûl fi Ta'likâtin mine'l-Usûl (Thk. Muhammed Hasan Henîtu), Dimaşk 1980 (el-Menhûl.).

GÜNGÖR, Mevlüt,

- el-Cassas ve Ahkâmu'l-Kur'an'ı (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1981.

el-HALLAF, Abdulvahhab (ö.1375/1956),

- İslâm Hukuk Felsefesi (Trc. Hüseyin Atay), Ankara 1973 (İslâm.)

el-HAMEVÎ, Yakût İbn Abdillan er-Rûmî (ö.626/1228),

- Mu'cemu'l-Buldan, Tahran 1965 (Mu'cem.).

HAMMADE, Muhammed Mehîr,

- el-Vesaiku's-Siyasiyye ve'l-İdariyye fi'l-Endelûsi ve Şimali İfrikiyye, Beyrut 1986.

HASAN AMÎD,

- Ferhengi Parisiyyi Amîd, Tahran 1362 H.

el-HERRASÎ, İlkiya Ali İbn Muhammed (ö.504/1110),

- Ahkâmu'l-Kur'an, Mısır Trs. (Ahkâm.).

el-HUDARÎ BEG, Muhammed (ö.1345/1927),

- Tarîhu't-Teşri'i'l-İslâmî, Mısır 1960 (Tarih.).

- Usûlu'l-Fıkh, Mısır 1969.

İBN ABİDİN, Muhammed Emîn ibn Ömer (ö.1252/1836),

- Reddû'l-Muhtar alâ'd-Dürri'l-Muhtâr, Mısır 1966.

İBN ARABÎ, Muhammed ibn Abdillâh (ö.543/1148),

- Ahkâmu'l-Kur'an (Thk. Ali Muhammed Becâvî), Beyrut Trs.

İBN ASAKİR, Ebu'l-Kasım Ali İbn el-Hasan ed-Dimeşkî (ö.571/1175),

- Tebyînu Kezibi'l-Müfterî, Beyrut 1979.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbn Ali (ö. 597/1200),

- Zâdü'l-Mesîr fî İlmî't-Tefsîr, Beyrut 1964.

İBN DUREYD, Muhammed İbn el-Hasan (ö. 321/933),

- Cemheratü'l-Lüga, Bağdat 1926 (Cemheret.).

İBNU'L-ENBARÎ, Muhammed İbn el-Kasım (ö. 328/939),

- İzahu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ (Thk. Muhyiddîn Abdurrahman Ramazan), Dimeşk 1971.

İBNU'L-ESÎR, Ali İbn Muhammed (ö. 630/1232),

- el-Kâmil fi't-Tarih, Beyrut 1966.

İBN HACER, Şihâbuddîn el-Askalânî (ö. 852/1448),

- Fethu'l-Barî Şerhu Sahîhi'l-Buharî, Beyrut Trs.

- Lisanü'l-Mâzan, Beyrut 1971.

İBN HALDÛN, Abdurrahman İbn Muhammed (ö. 808/1405),

- Mukaddime (Trc. Zahir Kadîrî Ugan) Maarif Basımevi 1954.

İBN HALLİKÂN, Muhammed İbn Ebî Bekr (ö. 681/1282),

- Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu ebnâi'z-Zemân (Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdilhamid) Mısır Trs. (Vefeyât).

İBN HİŞAM, Abdülmelik (ö. 213/828),

- es-Sîretü'n-Nebeviyye, Mısır Trs. (es-Sîret.).

- HÜMÂM, Kemalüddîn Muhammed (ö. 861/1456),

- Şerhu Fethi'l-Kadîr, Mısır 1898.

İBNU'L-İMÂD, Ebu'l-Felâh Abdülhayy (ö. 1089/1678),

- Şezerâtü'z-Zehab fî Anbâri Men Zehab, Beyrut Trs. (Şezerât).

İBN KESİR, İsmail (ö. 774/1372),

- Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm, Mısır Trs.

İBN MANZÛR, Muhammed İbn Mükerrrem (ö. 711/1311),

- Lisânü'l-Arab, Mısır Trs. (Lisân).

İBNU'N-NEDÎM, Muhammed İbn İshak (ö. 385/995),

- el-Fihrist, Beyrut Trs.

İBN SA'D, Muhammed (ö.230/844),

- et-Tabakâtü'l-Kübrâ, Beyrut 1960.

İBN TEYMİYYE, Takıyyuddîn İbn Abdillâh (ö.728/1328),

- Mukaddimetün fî Usûli't-Tefsîr (Thk. Adnan Zarzur), Beyrut 1972.

el-İSFERAYİNÎ, Rağîb Hüseyin İbn Muhammed (ö.502/1108),

- el-Müfredat fî Garîbi'l-Kur'an, Beyrut Trs.

İZMİRLİ, İsmail Hakkı,

- İmamü'l-Haremeyn Ebu'l-Meali İbn el-Cuveynî, D.F.İ.F. Mecmuası, Sayı 9.

KARAMAN, Doç. Dr. Hayreddin,

- İslâm Hukukunda İctihad, Ankara 1971.

el-KÂSÂNÎ, Alâüddin Ebubekr İbn Mes'ud (ö.587/1191),

- Bedâiu's-Sanai' fî Tertîbi's-Şerai', Beyrut 1974. (Bedâi').

el-KÂSİMÎ, Muhammed Cemalüddin (ö.1332 1914),

- Mehâsinü't-Te'vîl, Mısır 1957.

KEHHALE, Omer Rıza,

- Mu'cemu'l-Müellifîn, Dimeşk 1957.

KOÇYİĞİT, Prof. Dr. Talat,

- Hadis İstalehları, Ankara 1985.

el-MAHALLÎ, Celalüddin (ö.864/1459),

- Şerhu Cem'i'l-Cevami' (el-Bennâni haşiyesi ile), Mısır 1935.

MALİK İbn Enes (ö.179/795),

- el-Muvatta', Kahire 1951.

MANSUR, Ali Nasıf,

- et-Tac el-Cami' li'l-Usûl, Mısır Trs.

el-MAVSİLÎ, Abdullah İbn Mahmud (ö.682/1283),

- el-İhtiyar İi Te'vîli'l-Muhtar, İstanbul Trs.

- MOLLA HÜSREV, Muhammed İbn Feramuz İbn Ali (ö.885/1480),
 - Mir'âtü'l-Usûl Şerhu Mirkâti'l-Vusûl, İstanbul Trs.
- MUHAMMED, Yusuf Musa (ö.1378/1958),
 - Tarihu'l-Fıkhi'l-İslâmi, Kahire 1966. (Tarih.).
- MUSTAFA, Zeyâ,
 - en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerim, Mısır 1963.
- en-NESÂÎ, Ahmed İbn Şuayb (ö.303/915),
 - Sunenu'n-Nesai, İstanbul 1981
- en-NEVEVÎ, Ebu Zekeriya Yahya (ö.676/1277),
 - Minhacü't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Mutiîn, Mısır Trs. (Minhâc.).
- NURBAKÎ, Haluk,
 - Kur'an-ı Kerim'den Âyetler ve İlmi Gerçekler, Ankara 1983.
- PHİLİP, K. Hitti,
 - Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi (Trc. Salih Tuğ), İstanbul 1980 (İslam.).
- er-RAZÎ, Fahrüddin (ö.606/1209),
 - Mefâtihü'l-Gayb, Tahran Trs.
- es-SAAÎ, Ahmed Abdurrahman,
 - el-Fethü'r-Rabbânî İi Tertîbi Müsenedi Ahmed İbn Hanbel, Beyrut Trs.
- es-SAFEDÎ, Salahuddin Halil İbn İbek,
 - el-Vâfi bi'l-Vefeyât, Wiesbaden 1983.
- es-SALÎH, Subhî (ö.1987 M.),
 - Ulûmü'l-Hadis ve Mustalahuhu, Dimaşk 1963.
- SAMÎ, Şemseddin (ö.1322/1904),
 - Kamûsu'l-A'lâm, İstanbul 1894.
- es-SERAHSÎ, Muhammed İbn Ahmed Ebu Bekr. (ö.483/1090),
 - Usûlü's-Serahsi (thk. Ebu'l-Vefa el-Egânî), Beyrut Trs. (Usûl.).

- es-SÜBKÎ, Tacuddin Ebu Nasr(ö.771/1369),
 - Tabakâtu's-Safiyyeti'l-Kubra(Thk.Muhammed et-Tinahî-Abdulfettah Muhammed el-Hilw),Mısır 1964(Tabakât.)
- es-SUFUTÎ, Celaluddin Abdurrahman(ö.911/1505),
 - el-İtkân fi Ulumi'l-Kur'an,Mısır 1978(el-İtkân.)
 - el-Muzhir fi Ulumi'l-Luğa ve Envaiha,Mısır Trs.
 - Tarihu'l-Hulefa,Kahire 1969(Tarih.)
- ŞAFAK, Prof.Dr.Ali,
 - İslâm Hukukunun Tedvini,Erzurum 1978.
- es-SAFİÎ, Muhammed İbn İdris(ö.214/819),
 - el-Umm,Beyrut 1973
 - Ahkâmü'l-Kur'an,Beyrut 1975
 - er-Risale(Thk.Muhammed Seyyid Geylânî),İstanbul 1985.
- es- İbrahim İbn Musa(ö.790/1388),
 - el-Muvafekât fi Usûli'l-Ahkâm,Mısır Trs.(el-Muvafekât).
- ŞENER, Prof.Dr.Abdulkadir,
 - İslâm Hukuku Dersleri,İzmir 1987.
 - İslâm Hukukunda Hibe,Ankara 1984.
- es-ŞEVKÂNÎ, Muhammed İbn Ali(ö.1250/1834),
 - Neylu'l-Evtâr Şerhu Munteka'l-Anbar min Ehadisi Seyyidi'l-Ahyâr,Mısır Trs.
- TABBARA,Afif Abdulfettah,
 - Ruhuddini'l-İslâmî,Beyrut,1980.
- et-TABERÎ,Ebu Cafer Muhammed İbn Cerir(ö.310/922),
 - Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm,Mısır 1954.
- et-TEFTÂZÂNÎ,Saduddin(ö.791/1388),
 - Şerhu'l-Akaid,İstanbul 1973(Şerh.)
- et-TİRMİZÎ,Ebu İsa Muhammed İbn İsa(ö.279/892),
 - el-Camiu's-Sahih,Beyrut Trs.(el-Cami'.)

el-VAHİDÎ, Ali İbn Ahmed, Ebu'l-Huseyn (ö.468/1076),

- Ebabu'n-Nuzûl, Beyrut 1988

ez-ZEBİDÎ, Muhammed Murtaza (ö.1203/1788),

- Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kâmus, Beyrut Trs. (Tâc.)

ez-ZEHEBÎ, Muhammed İbn Ahmed (ö.748/1374),

- Mizanu'l-İ'tidal fi Nakdi'r-Rical, Mısır 1963.

- Tarihu Duveli'l-İslâm (Thk. Fehim Muhammed Şeltût-M. Mustafa İbrahim), Beyrut 1974.

- Siyeru A'lami'n-Nubela, Beyrut 1985.

ez-ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin,

- et-Tefsir ve'l-Mufessirûn, Beyrut 1976 (et-Tefsir.)

ez-ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud İbn Ömer (ö.537/1142),

- el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzîl ve Uyuni'l-Akavîl fi Vucuhi't-Te'vîl, Mısır 1966.

ez-ZERKÂ, Mustafa Ahmed,

- el-Fıkhü'l-İslâmî fi Sevbihî'l-Cedîd, Dimşk 1964.

ez-ZERKEŞÎ, Muhammed İbn Abdillâh (ö.794/1391),

- el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an (Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Beyrut Trs. (el-Burhan.)

ZEIDAN, Abdülkerim,

- el-Veclz Fi Usuli'l-Fıkh, İstanbul 1979.

ez-ZİRİKÎ, Hayruddin,

- el-A'lâm, Beyrut Trs.

W. G.

Fükseköğretim Kurulü
Dokümanasyon Merkezi